

แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี

ในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปการศึกษาของไทย คือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเป็นบุคคลท่านหนึ่งที่มีบทบาทต่อการพัฒนาการศึกษาสมัยใหม่ของไทยโดยที่ช่วงเวลาดังกล่าว ท่านทรงได้เข้ารับราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา ในฐานะอาจารย์โรงเรียนราชแพทยาลัย ต่อมาทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณบดีคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลระยะหนึ่ง แม้เมื่อทรงลาออกจากราชการ ท่านก็มิได้ทรงละทิ้งเรื่องการศึกษา ยังทรงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนที่ทรงจัดตั้งขึ้น สำหรับการศึกษาแนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี นั้นจะแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. ระดับอุดมศึกษาของรัฐ
2. ระดับโรงเรียนเอกชนสตรี

1. ระดับอุดมศึกษาของรัฐ

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงมีบทบาททางการศึกษาเป็นครั้งแรกในฐานะอาจารย์โรงเรียนราชแพทยาลัย สังกัดกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เข้าทรงรับราชการใหม่¹ ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2456 สำหรับแนวคิดและบทบาททางการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของรัฐของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมนั้น สามารถศึกษาได้ 2 ระยะ คือ

- ระยะที่หนึ่ง เมื่อทรงรับราชการในโรงเรียนราชแพทยาลัย
- ระยะที่สอง เมื่อทรงรับราชการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ระยะที่หนึ่ง เมื่อทรงรับราชการใน โรงเรียนราชแพทยาลัย

ระหว่าง พ.ศ. 2456-2460 หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี เข้าทรง

¹ ประวัติศรั. (พระนคร: ศุภสภา, 2509) หน้า 40-41.

รับราชการเป็นอาจารย์โรงเรียนราชแพทยาลัย โดยทรงสอนวิชาวิทยาศาสตร์พื้นฐาน คือ สัตววิทยา พฤกษศาสตร์ และภาษาอังกฤษ ซึ่งตรงกับสาขาความรู้ที่ทรงสำเร็จการศึกษาด้าน วิทยาศาสตร์ เกษตรกรรม จากประเทศอังกฤษ ทรงใช้เวลาศึกษาในประเทศอังกฤษตั้งแต่ระดับ มัธยมศึกษา-ระดับมหาวิทยาลัย รวม 10 ปี ทำให้ทรงมีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษได้ เป็นอย่างดี จึงทรงเป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่นักเรียนโรงเรียนราชแพทยาลัย นอกจากนั้นแล้วยัง ทรงรับหน้าที่สอนวิชาเคมีแทนอาจารย์ต่างประเทศอีกด้วย²

พ.ศ. 2456 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ทรงเป็น ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการและเป็นผู้ตรวจการพิเศษโรงเรียนราชแพทยาลัย ต่อมาในวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2458 ก็ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียน ราชแพทยาลัย ทำให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีโอกาสปฏิบัติงานร่วมกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรม หมื่นไชยนาทนเรนทร ในการปรับปรุงการแพทย์และการสาธารณสุขแผนใหม่ของไทย* โดยเริ่ม ค้นปรับปรุงโรงเรียนราชแพทยาลัยให้พัฒนาขึ้น เนื่องจากในขณะนั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็น อาจารย์ของโรงเรียนการแพทยาลัยเพียงท่านเดียวที่สำเร็จการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์จากต่าง ประเทศ ซึ่งก่อนหน้านี้การศึกษาแพทย์และการปรับปรุงมาตรฐานการแพทย์ของไทยต้องประสบ ปัญหาขาดแคลนทั้งสถานพยาบาลและเวชภัณฑ์³ รวมทั้งผู้ที่สนใจสมัครเรียนแพทย์ก็มีเป็นจำนวน น้อย เนื่องจากผู้ที่จบวิชาแพทย์แผนใหม่ในขณะนั้น เมื่อจบออกไปรับราชการก็ไม่ได้ก้าวหน้าในสาขา อาชีพนี้ เท่ากับผู้ที่ยังเรียนด้านกฎหมายหรือด้านการปกครอง

"...การที่ใครจะตกลงเรียนวิชาใต้นั้น ย่อมต้องคำนึงถึงอนาคตของตนเป็นธรรมดา คือ เมื่อจบแล้วจะได้งานที่ไหนทำ ในสมัยนั้นคนโดยมากย่อมอยากทำราชการ จึงมองดูทาง ราชการมากกว่าดูการประกอบอาชีพส่วนตัว คนโดยมากเห็นว่าถ้าเรียนกฎหมายแล้วมีทาง ไปได้ไกล เป็นผู้พิพากษา เป็นอธิบดี เป็นเจ้าเมือง เป็นสมุหเทศาภิบาล และอะไรเช่นนี้ได้

² ก. จ. ช., ร.6 ศธ.59.2/48 โรงเรียนแพทย์ขอเงินค่าสอนวิชาพิเศษให้หม่อมเจ้า พูนศรีเกษมกับขอเข้าประจำการในตำแหน่ง.

*โปรดดูภาคผนวกที่ 3. พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร

³ หลวงพิชิตพากย์พิทยาเกศ "60 ปีของโรงเรียนแพทย์", สารศิริราช ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม 2493, หน้า 1-3.

ตำแหน่งสูง ๆ ที่ได้รับมีอยู่มาก จึงนิยมเรียนกฎหมาย ทางทวารวดี เช่นเดียวกัน อาจขึ้นไปถึงชั้นผู้บัญชาการกองพล แม่ทัพและอะไร เช่นนี้ แต่ทางแพทย์นั้นมีตำแหน่งสูง ๆ ชั้นอธิบดีน้อย ตำแหน่งถึงชั้นเสนาบดีไม่มีเลย ทั้งจะมีรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง แพทย์มีทางแพทย์ประจำตำแหน่งต่าง ๆ ในทางบับศโรคมมากกว่าอื่น ต่อมาจึงมีตำแหน่งสาธารณสุขแต่ก็ยังมีน้อย ส่วนทางเป็นอาจารย์นั้น สมัยนั้นยังไม่เห็นว่าจะมีตำแหน่งศาสตราจารย์ได้เงินเดือนสูง ได้ชื่อเสียงโด่งดัง ว่าถึงชื่อเสียงมีคนยกย่องนับถือแล้วก็หาได้แต่ในทางราชการ แพทย์เชลยศึกก็ มีแต่แพทย์แผนโบราณ แพทย์แผนปัจจุบันยังไม่มีใครนับถือ ด้วยเหตุเหล่านี้ คนโดยมากจึงไม่ค่อยอยากมาเรียนวิชาแพทย์"⁴

ดังนั้นถึงแม้ว่าโรงเรียนแพทย์จะ เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2433 จนกระทั่งใน พ.ศ. 2443 ซึ่งโรงเรียนแพทย์มีอายุครบ 10 ปีแล้ว ก็ยังมีผู้ให้ความสนใจและสมัครเรียนแพทย์เป็นจำนวนน้อยถึงขนาดว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวรชพรริชา อธิบดีกรมพยาบาลขณะนั้นต้องทำหนังสือถึงเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ขอให้สั่งกรมศึกษาธิการช่วยเลือกนักเรียนมาเรียนแพทย์ด้วย⁵

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงพบปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาการแพทย์แผนใหม่ของไทย ดังนี้

ก. ผู้สอน

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การขยายวิชาแพทย์ขั้นสูงไม่ประสบความสำเร็จเพราะขาดครู เนื่องจากครูที่สอนอยู่ในขณะนั้น เป็นแพทย์สามัญ มีความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ พื้นฐานน้อย หลักสูตรที่ไม่กว้างพอ แพทย์ในขณะนั้นก็อาศัยสติปัญญา และความสามารถ เฉพาะตัวในการรักษาโรค

ข. ผู้เรียน

นักเรียนที่มาศึกษาวิชาแพทย์นั้นมีความรู้วิทยาศาสตร์พื้นฐานน้อยมาก เพราะโรงเรียนมัธยมสมัยนั้นมีน้อยแห่งหรือไม่มีเลยที่มีการสอนวิทยาศาสตร์พื้นฐาน อันได้แก่วิชาพฤกษศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ดังนั้น เมื่อนักเรียนเหล่านี้มาศึกษาวิชาแพทย์ก็ต้องเสียเวลามาเริ่มต้น

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร, สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปีศิริราช พฤษภาคม พ.ศ. 2493 หน้า 10.

⁵ ก.จ.ช., ร.5 ศธ.59/2 กรมหมื่นวิจิตรขอให้กรมศึกษาส่งนักเรียนไปเรียนวิชาแพทย์.

⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร, สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง

เรียนวิชาดังกล่าวใหม่ ซึ่งเป็นวิชาแพทย์พื้นฐาน นอกจากนี้แล้วความรู้ภาษาอังกฤษของนักเรียนเหล่านี้ก็อ่อน จึงทำให้ไม่สามารถนำตำราภาษาอังกฤษมาใช้ประกอบการสอน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มพูนให้มีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น⁷

ค. หลักสูตร

โรงเรียนราชแพทยาลัยทำการสอนทั้งวิชาแพทย์แผนปัจจุบันและวิชาแพทย์ไทยตามแผนโบราณ ซึ่งการเรียนทั้งสองระบบต่างกัน ทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสน รวมทั้งหลักสูตรที่เป็นอยู่ในเวลานั้นไม่เอื้อต่อการเรียนวิทยาศาสตร์การแพทย์

ทั้งสองพระองค์จึงทรงร่วมมือและหาวิธีการแก้ไขปัญหา อุปสรรค ของการเรียนการสอนวิชาแพทย์แผนใหม่ของไทย ด้วยวิธีการต่อไปนี้ คือ

ก. ผู้สอน

ในการปรับปรุงการศึกษาแพทย์ของไทยในขณะนั้น มีความจำเป็นที่ ต้องการครู อาจารย์ ที่มีความสามารถในการสอนวิชาต่าง ๆ จึงต้องอาศัยบุคลากรของไทยที่มีความสามารถซึ่งมีจำนวนไม่เพียงพอ ทำให้ต้องอาศัยบุคลากรชาวต่างประเทศให้เข้ามาช่วยเหลือ คือ

1. ด้านปรีคลินิก* กรมหมื่นไชยนาทนเรนทรได้ทรงติดต่อกับ มุลนิธิร็อกคิเฟลเลอร์ เพื่อขอให้จัดส่งอาจารย์มาช่วยจัดหลักสูตรและสอนวิชาสำคัญทางปรีคลินิก 3 วิชา คือ กายวิภาคศาสตร์ สรีรวิทยา และพยาธิวิทยา ซึ่งทั้ง 3 วิชานี้เป็นรากฐานสำคัญของ วิชาแพทย์⁸ แต่ได้เพียงท่านเดียวคือ ศาสตราจารย์ เอ.จี. เอลลิส^{**}

⁷ ก.จ.ช., ร.6 ศธ.4/33 ความเห็นของพระองค์เจ้ารังสิต เรื่องการศึกษาภาษาต่างประเทศ

* หมายถึง การเรียนวิชาวิทยาศาสตร์พื้นฐาน.

⁸ สรรพิจ แสงวิเชียร, 60 ปี แห่งความร่วมมือระหว่างคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล และมูลนิธิร็อกคิเฟลเลอร์ (กรุงเทพฯ: หน่วยพิมพ์โรงพยาบาลศิริราช, 2526) หน้า 10-11.

** ก่อนหน้าที่ศาสตราจารย์เอ.จี. เอลลิส จะเข้ามาสอนนั้น ในพ.ศ. 2458 ดร. วิกเตอร์ ไฮเซอร์ ผู้แทนของมูลนิธิร็อกคิเฟลเลอร์ ได้เข้ามาเมืองไทย โดยเข้ามาตรวจงานทาง การแพทย์และได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และกราบบังคมทูลถวาย ความเห็นเกี่ยวกับโรงเรียนราชแพทยาลัยและ ดร.ไฮเซอร์ ก็ช่วยหาอาจารย์สอนวิชากายวิภาค- ศาสตร์ให้แก่โรงเรียนราชแพทยาลัย แต่ก็ไม่มีอาจารย์ท่านใดเข้ามา.

2. ด้านคลินิก* ได้พยายามรวบรวมทั้งแพทย์ไทยและแพทย์ชาวต่างประเทศที่มีอยู่ในเมืองไทยขณะนั้น ให้ช่วยทำการสอน

ข. ผู้เรียน

ในด้านผู้เรียนจำเป็นต้องมีการปรับ เพื่อให้พร้อมกับหลักสูตรที่จะมีการเปลี่ยนแปลง สำหรับด้านผู้เรียนมีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. รับนักเรียนที่มีพื้นฐานความรู้เพิ่มขึ้น คือ รับนักเรียนที่มีความรู้จบชั้นมัธยมปีที่ 6 ซึ่งเป็นชั้นมัธยมบริบูรณ์ขณะนั้น จึงจะเข้าเรียนแพทย์ได้ เพื่อให้ให้นักเรียนแพทย์เป็นผู้ที่มีพื้นฐานความรู้สูงขึ้น นอกจากนั้นแล้ว ยังจัดให้มีการสอบเข้าเรียนแพทย์ด้วย

2. เพิ่มเวลาเรียนจาก 4 ปี เป็น 5 ปี ใน พ.ศ. 2456 โดยจัดแบ่งการเรียนออกเป็น 2 ภาคการศึกษา ภาคละ 2 1/2 ปี แบ่งเวลาเรียนแต่ละปีเป็น 2 ฤดูหนาว (semester) ภาคแรกเรียนวิชาวิทยาศาสตร์พื้นฐาน (คือฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา) และวิทยาศาสตร์การแพทย์พื้นฐาน (คือ กายวิภาคศาสตร์ สรีรวิทยา) ส่วนภาคที่ 2 เรียนวิชาทางคลินิก⁹

ค. หลักสูตร

มีการปรับปรุงดังนี้ คือ

1. เนื่องจากวิชาแพทย์เป็นวิชาวิทยาศาสตร์ จึงต้องปรับปรุงการศึกษาศาสตร์พื้นฐานและวิชาวิทยาศาสตร์การแพทย์ให้ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งแต่เดิมเรียนวิชาเคมี วิชาเดียว โดยเพิ่มฟิสิกส์ พฤกษศาสตร์ มาตราซัง ดวง วัตถุ และยังเพิ่มวิชาภาษาอังกฤษด้วย¹⁰

2. จัดสอนวิชาทางคลินิกเพิ่มขึ้น และให้เพิ่มการฝึกหัดรักษาพยาบาลคนไข้มากขึ้น โดยการฝึกหัดการพยาบาล การตรวจไข้ การผสมยา การเย็บเย็บ และ การผ่าตัด

* หมายถึง การเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ชั้นสูง คือ อายุรศาสตร์ ศัลยศาสตร์ สูติ-ศาสตร์-นรีเวชวิทยา รวมไปถึงการฝึกหัดรักษาด้วย.

⁹ อ่างใบ สรรพิจ แสงวิเชียร, ศิริราชร้อยปี ประวัติและวิวัฒนาการ (กรุงเทพฯ: วิกตอรีเพาเวอร์พอท์, 2531) หน้า 72.

¹⁰ พระยาเวชสิทธิ์พิลาส, "ประวัติแพทย์ พ.ศ. 2449 (รุ่นที่ 13)" เวชชนิสิต ฉบับฉลอง 50 ปี คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: การพิมพ์ไทย, 2482).

3. สนับสนุนให้ทำการสอนวิชาแพทย์แผนปัจจุบันอย่าง เดียว และ เลิกการสอนวิชาแพทย์แผนไทย เดิม*

4. ระหว่าง พ.ศ. 2446-2456 หลักสูตรแพทย์เปลี่ยนแปลงจาก เดิม 3 ปี เป็น 4 ปี และขยายเป็น 5 ปี ใน พ.ศ. 2456** นอกจากนี้ยังเพิ่มการเรียน วิชาภาษาละตินและภาษาเยอรมัน เพิ่มนอกเหนือจากภาษาอังกฤษอย่างเดียว

ด้วยวิธีการเหล่านี้ จึงทำให้การศึกษาแพทย์แผนใหม่ของไทยพัฒนา ขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้แล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ยังทรงมีบทบาทสำคัญคือ นำความรู้ที่ทรงศึกษา มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อโรงเรียนและนักเรียนราชแพทยาลัย คือทรงแต่งตำราวิทยาศาสตร์ เช่น "วิธีแยกธาตุชั้นปถม"¹¹ ซึ่งเป็นตำราขั้นพื้นฐานสำหรับช่วยให้นักเรียนราชแพทยาลัย เข้าใจและ จำสูตรเคมีของธาตุต่าง ๆ ได้สะดวกและง่ายขึ้น รวมทั้งทรงเป็นผู้สอนภาษาอังกฤษแก่นักเรียน แพทย์ด้วย

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมคือ ทรงร่วมกับกรมหมื่นไชนนาทเรนทรทำให้นักเรียนแพทย์ เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากขึ้น จากบุคคล ทั่วไป โดยเฉพาะใน พ.ศ. 2457 เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งกอง เลือป่าขึ้น ทั้งสองพระองค์จึงทรงจัดการให้อาจารย์และนักเรียนโรงเรียนราชแพทยาลัย เข้าทำ

---

* เพราะการเรียนวิชาแพทย์แผนใหม่กับวิชาแพทย์แผนโบราณ ทำให้ผู้เรียนสับสน เนื่องจากระบบต่างกัน ถึงแม้ว่ายาไทยจะมีคุณภาพดีและมีประโยชน์ก็ตาม แต่โดยส่วนมากยาไทย นั้นเป็นยาส่วนตัวของแพทย์ผู้ใช้นั้น ทำให้มักมีการบิดบังหวงตำรา หรือแข่งขันกันเอง ทำให้ ยาไทยไม่มีมาตรฐานและเครื่องยาไทยเป็นสมุนไพรต่าง ๆ กัน ถ้าไม่เชี่ยวชาญจริง ๆ ก็จะไม่ ทราบว่าจะหาสมุนไพรมาจากไหน เป็นของแท้หรือไม่ จึงเห็นควรให้เลิกเรียนวิชาแพทย์ แผนไทย เดิม.

** พ.ศ. 2433-2446 เวลาเรียนแพทย์ 3 ปี

พ.ศ. 2446-2456 เวลาเรียนแพทย์ 4 ปี

พ.ศ. 2456-2461 เวลาเรียนแพทย์ 5 ปี

¹¹ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี, วิธีแยกธาตุชั้นปถม (พระนคร: สามัคคี, 2452).

การฝึกหัด เป็นเสื่อป่า หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงดำรงตำแหน่งนายกองเอกเสื่อป่า¹² และทรงควบคุมนักเรียนแพทย์ทำการซ้อมรบร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเคยเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน ทำให้ท่านได้มีโอกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงช่วยเหลือกิจการแพทย์*

นอกจากนี้แล้วกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรและหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิด ว่า หากกิจการแพทย์ได้รับความสนใจและความช่วยเหลือจากเจ้านายชั้นสูง ที่มองเห็นความสำคัญของการปรับปรุงกิจการแพทย์ให้เจริญก้าวหน้า งานด้านการแพทย์คงไม่ประสบปัญหาขาดแคลนกำลังคนและกำลังทรัพย์ เช่นที่ปรากฏอยู่ในขณะนั้น เนื่องจากสภาพสังคมไทยเวลานั้นอาชีพแพทย์มิใช่อาชีพที่คนนิยมกัน เช่นในปัจจุบัน ซึ่งถือว่าแพทย์เป็นอาชีพที่มีเกียรติ ผู้คนให้ความสำคัญ เชื่อถือและสามารถประกอบอาชีพอิสระได้อีกด้วย แต่ในเวลานั้นคนทั่วไปยังไม่เห็นความสำคัญของวิชาแพทย์มากนัก แม้แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ก็ยังมองไม่เห็นความจำเป็นในการที่จะให้งบประมาณเพื่อสนับสนุนกิจการแพทย์ สิ่งเหล่านี้คืออุปสรรคสำคัญต่อการวางรากฐานการแพทย์แผนใหม่ของไทย

ดังนั้น ใน พ.ศ. 2459 เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหิตลลิตาเดชะ กรมขุนสงขลานครินทร์ซึ่งทรงลาออกจากการรับราชการทหารเรือ ได้เสด็จมายังโรงพยาบาลศิริราช ทอดพระเนตรสภาพของโรงพยาบาล แม้แต่ที่พัคนไขซึ่ง เป็น เรือนหลังคามุงจากก็ยังมีไม่เพียงพอ ทั้งกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรและหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงเห็นเป็นโอกาสดีที่จะทรงชักชวนกรมขุนสงขลานครินทร์ให้เข้าร่วมในกิจการแพทย์ ซึ่งเมื่อทรงฟังปัญหาและเรื่องราวเกี่ยวกับกิจการแพทย์แล้ว กรมขุนสงขลานครินทร์ก็ทรงตั้งพระทัยที่จะให้ความช่วยเหลือ

¹² พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี,

อ้างแล้ว, หน้า 21.

* เช่น เมื่อมีงานฤดูหนาวทั้งงานวัด เบญจมาศพิตรและงานสวนจิตรลดา หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จะทรงออกร้านอาหารในนามของโรงพยาบาลศิริราช โดยท่านทรงเป็นพ่อครัวและนักเรียนพยาบาล เป็นผู้จัดบริการ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปที่ร้านและถวายพระกระยาหาร เมื่อเสร็จการเสวยแล้ว ท่านได้ทรงจัดทำเป็นรถพยาบาลเล็ก ๆ วางบนโต๊ะเสวย แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะพระราชทานเงินเป็นค่าบำรุงและอุดหนุนโรงเรียนแพทย์ รวมทั้งข้าราชการและเจ้านายที่ตามเสด็จก็ให้เงินอุดหนุนและบำรุงด้วย ซึ่งเงินเหล่านี้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ทรงนำไปใช้ในกิจการแพทย์.

แต่ขอให้พระองค์ได้ไปศึกษา เพื่อให้ทรงมีความรู้ด้านการแพทย์ให้เพียงพอเสียก่อน

แนวคิดที่ทั้งกรมหมื่นโชยนาทนเรนทร และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม

ทรงเห็นว่า การที่มีเจ้านายชั้นสูงมาให้ความสนใจในกิจการแพทย์ จะเป็นโอกาสดีในการพัฒนา
กิจการแพทย์ ซึ่งเมื่อทั้งสองพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการชักนำสมเด็จพระเจ้าน้อง
ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ให้หันมาสนพระทัยในกิจการแพทย์ มีผลทำให้
วิชาการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยได้มีโอกาสก้าวหน้าและพัฒนาขึ้น เป็นลำดับขั้นในเวลา
ต่อมา และการที่ทั้งสองพระองค์ทรงดำริเห็นชอบที่จะชักนำกรมขุนสงขลานครินทร์ให้เข้าร่วมใน
กิจการแพทย์ ด้วยเหตุผลดังนี้

"... เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูง ถ้าเข้ามาทรงจัด
การเรื่องนี้แล้ว ก็จะทำให้กิจการแพทย์เด่นขึ้น มีผู้โดยเสด็จช่วยเหลืองานนี้มากขึ้น อนึ่ง
ทูลกระหม่อมทรงมีรายได้สูง แต่พอพระทัยจะใช้ในการบำเพ็ญพระกุศลสาธารณะ และ
ประการสำคัญที่สุด ทรงเป็นเจ้าฟ้าที่มีพระปัญญาหลักแหลม มีความเพียรกล้า จะทรงทำอะไร
ก็ทำจริงไม่ย่อท้อ กิจการแพทย์จะเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว ถ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน
สงขลานครินทร์ ทรงตกลงพระทัยที่จะจัดการเรื่องการแพทย์"¹³

เมื่อกรมขุนสงขลานครินทร์ทรงเข้าร่วมในกิจการแพทย์ นับแต่นั้นมา
ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางพัฒนาขึ้นของการแพทย์และการสาธารณสุขแผนใหม่ของไทย กิจการ
แพทย์ เริ่ม เป็นที่ยอมรับและคนทั่วไปให้ความสำคัญมากขึ้นในทางราชการ รวมทั้งประการสำคัญคือ
การได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิต่างประเทศที่เข้ามาช่วยเหลือกิจการแพทย์ในเมืองไทย

"... ทั้งนี้ นับว่าเป็นขั้นสำคัญที่ทูลกระหม่อมฯ ได้หันพระทัยมาให้กับกิจการแพทย์และการ
สาธารณสุขของไทย ซึ่งต่อมาได้บังเกิดผลดีต่อวงการแพทย์อย่างใหญ่หลวงตามที่ทราบกันแล้ว
จนวงการแพทย์ของไทยจึงควรระลึกถึงพระคุณของเสด็จในกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ที่
ทรงสามารถโน้มน้าวพระทัยทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชบิดาได้ เป็นผลสำเร็จ... นอกจาก
เสด็จในกรมพระยาแล้ว ก็มีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ขณะนั้นดำรงตำแหน่งคณบดีคณะ
วิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทรงชักจูงพระทัยสมเด็จพระราชบิดาให้สามารถ

¹³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร, สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง

เปลี่ยนอาชีพ เดิมมาสนพระทัยกับการแพทย์ของประเทศด้วย..."¹⁴

ระยะที่สอง เมื่อทรงรับราชการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงรับราชการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*

ในตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จากการศึกษาที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีคุณสมบัติพร้อมในด้านความรู้วิทยาศาสตร์แบบใหม่ ทรงเคยเป็นอาจารย์โรงเรียนราชแพทยาลัยมาก่อน และทรงได้ร่วมงานกับกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรในการปรับปรุงด้านการศึกษาแพทย์ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ และสามารถจัดการศึกษาที่เป็นแบบทันสมัยได้ จึงทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นคณะใหม่ที่ตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการวางรากฐานการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ การแพทย์ และอื่น ๆ ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เป็นท่านแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2462

¹⁴สุด แสงวิเชียร, พระประวัติสมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ามหิตลลิตาเดชะ รวมบทเรียงความที่ชนะที่ 1 แต่งประกวดเนื่องในวันมหิดล (พระนคร: พฤษศิริ, 2504) หน้า 8.

*พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ขึ้นเป็น "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2459 เพื่อขยายการศึกษาให้สูงขึ้น โดยตั้งกรมมหาวิทยาลัยซึ่งสังกัดในกระทรวงธรรมการ ขึ้นมาทำหน้าที่ดูแลและบริหารงานมหาวิทยาลัย ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2460 (ขณะนั้น ปีใหม่ของไทยเริ่มต้นในเดือนเมษายน กรมมหาวิทยาลัยจึงตั้งหลังจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพียงแค่ 11 วัน) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาอำมาตย์ตรีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย ทรงรับตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ส่วนตำแหน่งผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ มหาอำมาตย์ตรี พระยาอนุกิจวิบูล เจ้ากรมวิสามัญ และรวมโรงเรียนราชแพทยาลัย เข้ากับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นคณะแพทยศาสตร์ มีการจัดตั้งคณะขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2462 คือ

1. คณะแพทยศาสตร์ คณบดีคือ พระยาเวชสิทธิ์พิลาศ
2. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ คณบดีคือ พระยาวิทยาปริชามาตย์
3. คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณบดีคือ พระยานิพัทธ์กุลพงษ์
4. คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ คณบดีคือ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี

-2470* แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรี เกษม จะเห็นได้จากการที่ทรงจัดการศึกษา ดังนี้

1. การจัดการศึกษาในหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์
2. การจัดการศึกษาศรีในระดับอกุมศึกษา
3. การจัดการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรครุมัธยมอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (ป.ม.)

1. การจัดการศึกษาในหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

หม่อมเจ้าพูนศรี เกษม เกษมศรี ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีท่านแรกของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงเป็นนักการศึกษาของไทยท่านหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บริหาร แนวคิดที่ทรงนำมาใช้ในการวางรากฐานการศึกษาของไทยเป็นแบบใหม่และได้มาตรฐานตามแบบสากล เนื่องจากในระยะเวลาเริ่มต้นจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จะทำหน้าที่ เป็นคณะพื้นฐานสำหรับผู้ศึกษา จะนำความรู้ที่ได้จากคณะนี้ไปศึกษาต่อในระดับสูงยิ่งขึ้น รวมทั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จะทำหน้าที่ในการวางรากฐานและ เตรียมผู้ที่ จะศึกษาในสาขาแพทย วิศวกรรม รัฐประศาสนศาสตร์และสามัญอื่น ๆ¹⁵ ทั้งนี้เนื่องจากในภาคเรียนที่ 1 และ 2 การเรียนวิชาวิทยาศาสตร์และวิชาอักษรศาสตร์นั้น นิสิตจากคณะต่าง ๆ ต้องมาเรียนร่วมกันที่คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เมื่อนิสิตได้เรียนร่วมกันก็จะ เป็นการปลูกฝังความรัก ความสามัคคีในหมู่คณะด้วย

* ก่อนที่หม่อมเจ้าพูนศรี เกษม จะทรงลาออกจากราชการ ทรงได้ลาไปพักรักษาพระองค์ในทวีปยุโรป ดังนี้ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 - 24 กันยายน พ.ศ. 2469 พระครูพยุหรัถย์ รักษาการแทนคณบดี วันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2469 - 1 มีนาคม พ.ศ. 2469 ศาสตราจารย์ เอ. จี. เอลลิส คณบดีคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล รักษาการแทนคณบดีเดือนตุลาคม พ.ศ. 2470 หม่อมเจ้าพูนศรี เกษม ทรงลาออกจากราชการ ด้วยปัญหาพระสุภาพพระยาภะระตราชา ซึ่งรักษาการแทนคณบดีจึงรับตำแหน่งคณบดีคนต่อมา

¹⁵ ภาณุจนา นาคสกุล, "ประวัติคณะอักษรศาสตร์" อักษรศาสตร์ปริทัศน์ 50 ปี

ในการพัฒนาคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ หน้าที่สำคัญของการจัดการศึกษาในคณะนี้คือ การผลิตนิสิตในสาขาวิทยาศาสตร์ เพื่อออกไปทำหน้าที่ครูวิทยาศาสตร์ หรือเพื่อศึกษาขั้นสูงในสาขาวิทยาศาสตร์อื่น ๆ ต่อไป จึงทำให้ต้องมีการปรับปรุงหลักสูตรเป็นแบบใหม่ และหาวิธีการจัดการเรียนการสอนที่ทันสมัย เท่าที่งบประมาณในขณะนั้นจะอำนวย รวมทั้งการยอมรับในวิทยาการและความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ดังนั้นผู้ที่ทำหน้าที่คณบดีจึงต้องเป็นบุคคลที่ยอมรับในแนวคิดที่ก้าวหน้า และยอมรับในวิทยาการสมัยใหม่ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นนักการศึกษาของไทยที่มีแนวคิดของท่านเอง และทรงยอมรับแนวคิดใหม่ ๆ ในการวางรูปแบบพัฒนามาตรฐานการศึกษาของไทย โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เพราะทรงตระหนักดีว่าความสำคัญของการจัดการศึกษาในคณะนี้ เนื่องจาก เป็นคณะที่จะผลิตบุคลากรไป เป็นบุคคลสำคัญ (Key man) ในการพัฒนาประเทศชาติด้านต่าง ๆ รวมทั้งผลิตบุคลากรออกไปรับใช้สังคมที่มีบทบาทด้านการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยในเวลาต่อมา

อนึ่ง ในเวลานั้นคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์แบ่งการเรียนการสอนออกเป็น 2 แผนกคือ แผนกอักษรศาสตร์ (Arts) และแผนกวิทยาศาสตร์ (Science) แต่แผนกอักษรศาสตร์ยังไม่มีคามจำเป็นในการจัดการเช่นแผนกวิทยาศาสตร์ ดังนั้นจึงได้ฝากงานของแผนกนี้ไว้ที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ เช่น การสอนภาษา อักษรสมัย ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์¹⁶ จุดมุ่งหมายของการจัดแผนกวิทยาศาสตร์ขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนเตรียมแพทย์ภาคต้น ได้เรียนวิชาวิทยาศาสตร์สามัญกับวิชาแพทย์เบื้องต้น กับนักเรียนอื่น ๆ เช่น คณะวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งต้องศึกษาวิทยาศาสตร์สามัญเป็นวิชาพื้นฐาน เช่นกัน

แนวคิดและบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ฐานะที่ทรงเป็นคณบดี โดยศึกษาจากประเด็นดังต่อไปนี้

- ก. การจัดการศึกษาเพื่อเตรียมนักวิทยาศาสตร์
- ข. ส่งเสริมการเรียน
- ค. ความร่วมมือทางการแพทย์ไทยกับมูลนิธิร็อกกี เฟลเลอร์

- ก. การจัดการศึกษาเพื่อเตรียมนักวิทยาศาสตร์

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์จากประเทศ

¹⁶ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ระเบียบการย่อของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ พุทธศักราช 2464 ถ่ายเอกสาร.

อังกฤษ   ดังนั้นจึงน่าที่จะทรงเห็นแบบอย่างการจัดการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์จากประเทศนี้ ประกอบกับประสบการณ์โดยตรงที่ทรงได้รับมาด้วยตนเอง ทำให้เกิดแนวคิดในการจัดการศึกษา เพื่อเตรียม หรือผลิตนักวิทยาศาสตร์ ดังนี้

1. แผนกวิทยาศาสตร์ แบ่งการเรียนออกเป็น 2 สาขา คือ วิทยาศาสตร์ล้วน (Pure Science) และวิทยาศาสตร์กับค่านวณ (Science and Mathematic)
2. วิธีการเรียน การสอน ทรงจัดแบบใหม่จากที่เดิมเคยทำมา คือจัดให้มีการเรียน การสอน ดังนี้¹⁷

2.1 การแสดงปาฐกถา (Lecture) คือการบรรยายให้ผู้เรียนฟังพร้อมด้วยรูปภาพ เครื่อง械ดอง หรือตัวอย่างอื่น ๆ

2.2 การแสดงวิชา (Demonstration) ครูผู้สอนมีการจัดตั้งเครื่องทดลองวิชาหรือแสดงวิชา (Apparatus for Experiment or Demonstration) เพื่อที่ครูจะทดลอง ทำให้ผู้เรียนดูและอธิบายถึงวิธีการต่าง ๆ เพื่อสอนให้ผู้เรียนสามารถทดลองได้ด้วยตนเองภายหลัง หรือเพื่อเป็นการอธิบายความรู้ทางทฤษฎีแล้ว โดยการฟังปาฐกถา ซึ่งผู้เรียนจดจำได้ยาก จึงต้องให้มีการเห็นจากของจริงด้วย

2.3 การประชุมปรึกษาและวิสัยชนา (Conference) คือให้มีการซักถามระหว่างครูกับผู้เรียนในวิชานั้น ๆ เพื่อเป็นการทบทวนความรู้ในวิชานั้น ๆ ให้เกิดความแม่นยำ

2.4 การพรรณนาโดยฉายรูป เมื่อมีเวลาว่างนอกเหนือจากในตารางสอน ก็จัดให้มีการฉายรูปด้วยเครื่องฉาย (Lecture Lantern) ด้วยเครื่องไฟฟ้า ด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์พร้อมกับการอธิบายประกอบ

วิธีการเรียน การสอน แบบใหม่นี้ คือการเตรียมผู้ที่จะเป็นนักวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้คือ

- 1) ต้องฝึกฝน ต้องทดลอง พิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง แม้ว่าจะมีผู้อื่นเคยทำไว้แล้ว
- 2) ต้องให้ถูกวิธีการ ไม่คลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริง
- 3) ฝึกการใช้มือ ตา เพื่อให้เป็นคนช่างสังเกตและจดจำ

4) ไม่เชื่อถ่ายในสิ่งที่ผู้อื่นสอน หรือ เชื่อจากตำรา
ต้องเชื่อมั่นตนเอง และ เชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ได้

3. การใช้สื่อการเรียน การสอน* ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับ
วิธีการที่ปรับปรุงแล้ว คือ

3.1 การสร้างห้องปฏิบัติการ ในการสอนวิทยาศาสตร์ให้
สมบูรณ์นั้น นอกจากการบรรยายให้นักเรียนฟังแล้ว ต้องมีการจัดหาหรือตั้งห้องปฏิบัติการหรือ
ทดลองวิชาเหล่านั้น เพื่อให้นักเรียนสามารถลงมือปฏิบัติการได้ด้วยตนเอง ทดลองและพิสูจน์ได้
ด้วยตนเอง ห้องปฏิบัติการที่สร้างขึ้นได้แก่

- ห้องปฏิบัติการอนินทรีย์ เมมีวิทยา
- ห้องปฏิบัติการอินทรีย์ เมมีวิทยา
- ห้องปฏิบัติการชีววิทยา
- ห้องปฏิบัติการพฤกษวิทยาชั้นสูงและจุลินทรีย์วิทยา
- โรงเรียนกายวิภาควิทยา เพื่อใช้ เป็นสถานที่เรียน

วิชากายวิภาควิทยาของนักเรียน คณะแพทยศาสตร์ สำหรับนิคยาศพ และทำการชำแหละ มีตู้เย็น
เก็บศพ 8 ศพ มีถังคอนกรีตคองศพ และถังสำหรับแช่และล้างกระดูก เพื่อ เก็บกระดูกไว้ศึกษา

- แผนกทำการตรวจแยกธาตุ ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ชำนาญ
งาน รับตรวจแยกธาตุ วัตถุต่าง ๆ จากสถานที่ทั่วไป เพื่อประโยชน์ในการโฆษณา หรือในทาง
พาณิชย์¹⁸

เนื่องจากขณะนั้นพระราชบัญญัติเกี่ยวกับยา และหน่วย
งานของรัฐบาลที่รับผิดชอบในการตรวจสอบประกอบอาหารและยา ยังไม่มีการดำเนินงานอย่าง
เต็มที่ แผนกทำการตรวจแยกธาตุ ของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์จึงรับผิดชอบในการตรวจ
พิสูจน์หาสารประกอบอาหารและยาภายใต้การดำเนินงานและความคุ้มครองโดยคณะอักษรศาสตร์
และวิทยาศาสตร์ แต่การตรวจสอบจะกระทำได้อต่อ เมื่อ เจ้าของอาหารและยานั้นนำมาให้คณะ
อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ตรวจสอบ ซึ่งก็จะกระทำได้ เฉพาะตัวอย่างอาหารและยาที่นำมาเป็น

* หมายถึง วัสดุ อุปกรณ์ และวิธีการ เรียนการสอน เพื่อใช้ เป็นสื่อกลางในการสื่อความ
หมายที่ผู้สอนประสงค์จะส่งหรือถ่ายทอดไปยังผู้ เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ.

¹⁸ ระเบียบการย่อยของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ พุทธศักราช 2464, อ้างแล้ว

ตัวอย่างเท่านั้น¹⁹

3.2 การสั่งซื้อหนังสือ ตำรา จากต่างประเทศ หม่อมเจ้า
พูนศรีเกษม ทรงขออนุมัติใช้งบประมาณจากโรงเรียนแพทย์จากพระเจ้าอนงยาเธอ กรมขุน
ไชยนาทเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย เพื่อให้อาจารย์และนักเรียนแพทย์ได้มีตำราค้นคว้า
อ้างอิง เช่น ทรงสั่งซื้ออภิธานแพทย์ศัพท์ (Medical Dictionary) สำหรับห้องสมุด รวมทั้ง
ทรงสั่งซื้ออุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้เรียนใช้สอน เช่น กล้องขยาย Microscope slide และ
Lantern slide (กระจกมีรูปสำหรับฉาย)²⁰ ซึ่งหนังสือและอุปกรณ์สมัยใหม่ที่หม่อมเจ้า
พูนศรีเกษม ทรงขอลงซื้อเพื่อใช้สอนนั้น โรงพยาบาลศิริราช เคยขอยืมกล้องขยายสำหรับนักเรียน
ใช้ในห้องแล็บ²¹ เพราะอุปกรณ์เหล่านี้ที่ศิริราชยังขาดแคลน

ข. การส่งเสริมการเรียน

นอกเหนือจากหน้าที่ฐานะคณบดีในการจัดระเบียบ และวิธีการเรียน
การสอนแบบใหม่ เพื่อพัฒนาคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ให้ได้มาตรฐานสากลแล้ว หม่อมเจ้า
พูนศรีเกษม ยังทรงมีบทบาทสำคัญในการนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่คณะด้วยการปรับปรุงคุณภาพ
ของบุคลากรทั้งด้านผู้เรียนและผู้สอน รวมทั้งการจัดหลักสูตรใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับความ
เปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า ดังนี้

1. การเพิ่มคุณภาพผู้เรียน โดยรับผู้ที่มีพื้นฐานความรู้สูงเข้าเรียนแพทย์
มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ให้นำนักเรียนที่จบการศึกษาใน
ชั้นมัธยมปีที่ 8 เข้าเรียนแพทย์ ซึ่งเป็นสาขาวิชาเดียวที่ทำการสอนถึงชั้นปริญญาในขณะนั้น และ
เมื่อสำเร็จการศึกษาแพทย์แล้ว ก็จะได้รับปริญญาบัตรและสิทธิ์เท่ากับผู้ที่จบจากต่างประเทศ เป็น
การศึกษาระดับปริญญาประเภทแรกที่มีในประเทศไทย ใช้เวลาในการศึกษาคตามหลักสูตร 6 ปี
โดยแบ่งออกเป็น 3 ภาคการเรียน คือ

ภาคที่ 1 สองปีแรก เรียนวิทยาศาสตร์พื้นฐาน

ภาคที่ 2 สองปีถัดมา เรียนวิชาปรีคลินิก และเริ่มต้นเรียน
วิชาคลินิก

¹⁹ ก.จ.บ, ร.6 ศธ.10/88 กรมพระคลัง ขอรทราบบเรื่องที่มีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทำ
ใบรับรองแกลงพระนามให้แก่ผู้ที่ยายยา

²⁰ รายงานคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ระหว่าง พ.ศ. 2460-2463.

²¹ จ.7 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ขอซื้อกล้องขยาย.

ภาคที่ 3 สองปีสุดท้าย เรียนวิชาทางคลินิก

2. การสอนวิชาพื้นฐานทั้งวิชาวิทยาศาสตร์และวิชาแพทย์เพิ่มขึ้น
หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุง

หลักสูตรการเรียนการสอนที่เป็นแบบใหม่สำหรับนิสิต เตรียมแพทย์ปริญญารุ่นแรก หลักสูตรและวิธีการเรียนแพทย์ที่จะมีการเปลี่ยนแปลง ก็เพื่อให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพดีกว่า เดิมพร้อมรับกับความร่วมมือที่จะได้จากมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ รวมทั้งจัดบุคลากรที่เหมาะสมทำหน้าที่สอน* รวมทั้งปรับปรุงหลักสูตรการเรียนภาษาอังกฤษ เพื่อให้ความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษที่นักเรียนมัธยมมีน้อยมาก ได้พัฒนาขึ้น จะได้สามารถนำตำราภาษาอังกฤษมาประกอบการเรียน ซึ่งถือเป็นความสำคัญต่อการศึกษาแบบใหม่ และมีความสำคัญต่อการศึกษาแพทย์ ดังจะเห็นจากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ถึงเจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้นว่า

"...กล่าวถึงการเรียนภาค 1 ของวิชาแพทย์ คือ วิชาซึ่งจะเรียนในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์นั้น ก็ได้ทำไปตามที่ได้มีดำริไว้กับเจ้าคุณไพศาล แลหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม กวดขันในวิชาภาษาอังกฤษ จนนักเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ฟังปาฐกถาเป็นภาษานั้น เข้าใจได้ดีแลเป็นเครื่องมือที่จะค้นคว้าหาวิชาใหม่ ๆ ได้สืบไปภายหลัง"²²

3. การจัดหลักสูตรใหม่

มีการจัดการเรียนการสอนวิชาแพทยศาสตร์เป็นแบบใหม่ในปี พ.ศ. 2466 ตามความตกลงร่วมกับระหว่างรัฐบาลสยามและมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์** ซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการเรียน ดังนี้

ชั้นปีที่ 1 และปีที่ 2 เปลี่ยนเป็นเตรียมแพทย์ปีที่ 1 และปีที่ 2 ซึ่งเรียนที่คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่หอวัง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ชั้นปีที่ 3 ปีที่ 4 ปีที่ 5 และปีที่ 6 เปลี่ยนเป็นแพทย์ชั้นปีที่ 1 ปีที่ 2 ปีที่ 3 และปีที่ 4 เรียนที่คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล เพื่อใช้เวลาสอน

²² จ.12/15 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตกลงกับมูลนิธิตามบันทึกที่ทูตกระทรวงมหาดไทยทำขึ้นที่กรุงปารีส 2465.

* โปรดดูภาคผนวกที่ 4

** โปรดดูรายละเอียดใน ความร่วมมือทางการแพทย์ไทยกับมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ หน้า

วิชาคลินิกเพิ่มขึ้น และให้มีการฝึกหัดทำการรักษามากขึ้น

การเรียนในชั้นเตรียมแพทย์ ซึ่งเรียนที่คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สามารถจัดสอนวิชาได้ตามที่มูลนิธิร็อกกี เฟลเลอร์กำหนด คือ มีวิชาชีววิทยาทั่วไป สัตววิทยา เคมีอนินทรีย์ ฟิสิกส์ และภาษาอังกฤษ²³ โดยรายละเอียดของหลักสูตรคือ

- 1) ภาษาอังกฤษ
  - 2) ไบโอะโลยี ได้แก่ สัตววิทยา (Elementary & General และ Zoology) กายวิภาคของสัตว์ที่มีกระดูกสันหลัง (Vertebrate Anatomy) และพฤกษศาสตร์ (Botany)
  - 3) เคมี ได้แก่ อนินทรีย์เคมี (Inorganic) เคมีวิเคราะห์ (Manipulation & Analysis) อินทรีย์เคมี (Organic) ปฏิบัติการเตรียมสารอินทรีย์ (Organic Preparations)
  - 4) ฟิสิกส์ ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติการ (Practical Work)
- นอกจากนี้แล้ว ยังมีวิชาเลือกคือ 1. ภาษาละติน หรือ 2. ภาษาฝรั่งเศส ในแผนกอักษรศาสตร์ และ 3. ประวัติศาสตร์ หรือ 4. จุลชีววิทยา ในแผนกวิทยาศาสตร์²⁴

ตามหลักสูตรใหม่นี้จำเป็นต้องอาศัยห้องแล็บในการศึกษาวิชาชีววิทยา เคมี และฟิสิกส์ และการปฏิบัติการนอกเหนือจากเวลาเรียนถือเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้ นักเรียนได้มีโอกาสปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ทั้งในและนอกเวลาเรียนให้มากที่สุด แต่เวลาเรียนและจำนวนอาจารย์มีน้อย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจึงทรงเห็นควรมีให้มีการพิมพ์สมุด Laboratory Directions แจกนักเรียน เพื่อให้นักเรียนสามารถปฏิบัติการได้เองนอกเหนือ เวลาเรียน และไม่จำเป็นต้องมีครู ดังเช่นที่มหาวิทยาลัยในต่างประเทศกระทำกัน หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงนำ สมุดนี้ในวิชาบังคับเตรียมฯ ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ซึ่งกรมขุนสงขลานครินทร์ ได้ประทานมา

²³ สรรพิจ แสงวิเชียร, 60 ปีแห่งความร่วมมือระหว่างคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลและมูลนิธิร็อกกี เฟลเลอร์, อ้างถึงแล้ว, หน้า 23-25.

²⁴ จ. 12/15 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ตกลงกับ มูลนิธิตามบันทึกที่มูลนิธิกรมหม่อมทรงฯ ขึ้นที่กรุงปารีส 2465.

เป็นตัวอย่าง²⁵ ส่งให้มหาวิทยาลัยพิจารณาและพิมพ์สำหรับให้นักเรียนได้ใช้ในจุฬาลงกรณ-มหาวิทยาลัย และได้มีการจัดสร้างห้องปฏิบัติการต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้น เพราะแนวคิดในการจัดวิธีการเรียนการสอนแบบนี้มีประโยชน์มากกว่า

"... เพราะเรามีโอกาสสอนด้วย Lecture มากกว่า lab ครูต่าง ๆ จึงใคร่จะสอน Theories มากไป ไม่ใช่ Theories ไม่มีดี แต่ออกจะสูงเกินไปสำหรับนักเรียน และจะมี intelligent discussion ก็ยังไม่ใคร่จะได้ ด้วยนักเรียนของเราไม่ mature พอ เพราะฉะนั้นก็เป็นการเรียนเป็นนกแก้วเท่านั้น แลก็ลืม ถ้าถือ lab เป็นหลักจะดีกว่าสำหรับเราในสมัยนี้"²⁶

ค. ความร่วมมือทางการแพทย์ไทยกับมูลนิธิร็อกคิ เฟล เลอร์

การปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาวิทยาศาสตร์การแพทย์ของไทยนั้น มีความจำเป็นในการรับความร่วมมือจากต่างประเทศ และการยอมรับนักวิชาการต่างประเทศให้เข้ามาช่วยเหลือปรับปรุงมาตรฐานการแพทย์ของไทย ใน พ.ศ. 2466 เป็นปีที่รัฐบาลสยามทำ ความตกลงกับมูลนิธิร็อกคิ เฟล เลอร์ได้สำเร็จ* ดังนั้นมูลนิธิจึง เริ่ม เข้ามาปรับปรุงการศึกษา แพทย์ไทยให้มีการสอนถึงขั้นระดับปริญญา เช่นในต่างประเทศ โดยให้คณะอักษรศาสตร์และ วิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นคณะที่รับผิดชอบในการผลิตนักเรียนเตรียมแพทย์ ซึ่ง หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีอยู่ในขณะนั้น จึงทรงมีบทบาทสำคัญในการจัด หลักสูตรและจัดวิธีการเรียน การสอน แบบใหม่ เพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความ เปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากความร่วมมือกับมูลนิธิ ตามประเด็นที่ได้ศึกษามาตั้งกล่าวข้างต้น เมื่อ วันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2465 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงได้รับ ตำแหน่งผู้แทนรัฐบาลไทยในการติดต่อกับมูลนิธิร็อกคิ เฟล เลอร์ ขณะประทับที่อังกฤษ แล้วทรงเสนอ ว่า ควรให้มีผู้ประชมแทนพระองค์ในที่ประชุมกรรมการที่กรุงเทพฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ทรง

²⁵ ก.จ.ช., ร.6 ศธ.10.4/11 พิมพ์สมุด Laboratory Directions

²⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนสงขลานครินทร์, ลายพระหัตถ์ ถึงหม่อมเจ้า พูนศรีเกษม เกษมศรี, วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2465.

* ผู้ที่ทรงมีบทบาทสำคัญทำให้มูลนิธิร็อกคิ เฟล เลอร์ให้ความช่วยเหลือปรับปรุงมาตรฐาน การแพทย์ไทยคือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนสงขลานครินทร์และอีกพระองค์คือพระเจ้า น้อยยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร.

เสนออำมาตย์เอกหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม (บรรดาศักดิ์ขณะนั้น-ผู้เขียน) เพราะ "ทรงเป็นผู้ที่รู้จัก
 ทั้งการต่างประเทศแลบุคคล"²⁷ เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงได้เคยศึกษา ณ ประเทศ
 อังกฤษเป็นเวลานานถึง 10 ปี ทำให้สามารถตรัสและเข้าใจภาษาอังกฤษ เข้าใจขนบธรรมเนียม
 ประเพณีของตะวันตก และสามารถสมาคมกับชาวตะวันตกได้เป็นอย่างดี

"...พระยาไพศาล* จะตั้งเธอ (หมายถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม-ผู้เขียน) เป็นผู้ช่วย
 ผู้บัญชาการนั้น เจ้าคุณไพศาล ได้มีจดหมายถึงฉัน แสดงความเห็นว่ายากจะมีผู้ช่วยสำหรับ
 ติดต่อกับ Rockefeller Foundation เท่านั้น เพราะต้องการผู้ที่พูดภาษาได้และเข้าใจ
 การฝรั่งต่างต่าง"²⁸

ดังนั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจึงทรงมีบทบาทในการทรงทำหน้าที่เป็น
 ผู้แทนในประเทศไทยของกรมขุนสงขลานครินทร์ ทำการเจรจาตกลงกับมูลนิธิฯ

1. บทบาทในการพัฒนาหลักสูตรโดยอาศัยแบบอย่างต่างประเทศ
 ใน พ.ศ. 2467 มีการปรับเปลี่ยนหลายประการในคณะ
 แพทยศาสตร์ โดยเฉพาะบุคลากรที่จะทำหน้าที่สอนตามหลักสูตรใหม่แบบตะวันตกนั้น หม่อมเจ้า
 พูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทสำคัญ ดังนี้

(1) การยกเลิตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลศิริราช

แล้วให้รวมหน้าที่ของผู้อำนวยการมาอยู่ในหน้าที่ของคณบดี และย้ายอำมาตย์เอกพระยา
 เวชสิทธิ์พิลาส จากตำแหน่งคณบดีคณะแพทยศาสตร์ ไปเป็นแพทย์สุขาภิบาลโรงเรียน ให้หม่อมเจ้า
 พูนศรีเกษม เกษมศรี คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์มาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะแพทย
 ศาสตร์ศิริราชพยาบาล ประมาณ 9 เดือน เพราะทรงทำหน้าที่เป็นผู้แทนในการเจรจากับผู้แทน
 ของมูลนิธิร็อกคิเฟลเลอร์ได้

(2) การจัดตั้งกรรมการคณะแพทยศาสตร์ เพื่อทำหน้าที่
 ตัดสินปัญหาและตัดสินใจในการดำเนินการของคณะแพทยศาสตร์ ตั้งกรรมการเจ้าหน้าที่ ซึ่งจะทำ

²⁷ จ.12/22 การเลือกนักเรียนรับทุนของมูลนิธิ.

* หมายถึง พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (รับ ศยามานนท์) ปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษา-
 ธิการขณะนั้น.

²⁸ สมเด็จเจ้าฟ้ามหิตลลอคุลเดช กรมขุนสงขลานครินทร์, ลายพระหัตถ์ ถึงหม่อมเจ้า
 พูนศรีเกษม เกษมศรี, วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2465.

หน้าที่ดำเนินการของคณะแพทยศาสตร์* ตามนโยบายของกรรมการคณะแพทยศาสตร์ ซึ่ง
กรรมการทั้ง 2 ประเภทนี้ คณบดีคณะแพทยศาสตร์ ทรงร่วมในฐานะกรรมการด้วยท่านหนึ่ง
หม่อมเจ้าพันธุ์ทิพย์ เกษมจิ่งทรงมีบทบาทในคณะกรรมการชุดนี้ด้วย

(3) การปรับปรุงอาจารย์คณะแพทยศาสตร์ เพื่อให้ได้
บุคลากรที่มีคุณภาพมาเป็นครูสอน ทั้งบุคลากรจากภายนอกและภายในประเทศ

3.1 บุคลากรจากภายนอกประเทศ โดยรับศาสตราจารย์
จารย์ชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นหัวหน้าแผนกตามกำหนดเวลา โดยกำหนดคุณสมบัติของ
ศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศที่จะเข้ามารับตำแหน่ง ดังนี้

- ต้องเป็นผู้ที่มีปริญญาสูง และมีความรู้ดีในวิชานั้น ๆ เคยได้รับการฝึกฝนเป็นพิเศษ และเคยสอนในวิชานั้น ๆ มาไม่น้อยกว่า 2 ปี
- มีความสามารถสูงในการสอน
- ทำงานวิจัยได้
- มีคุณธรรมสูง

3.2 บุคลากรจากภายในประเทศ

- ให้อาจารย์อาวุโสของแผนกไปศึกษา และปฏิบัติงานในต่างประเทศ
- รับแพทย์ที่สำเร็จจากต่างประเทศ เข้ามาเป็นอาจารย์ แล้วได้รับทุนหรือคิเฟลเลอร์ไปปฏิบัติงานต่อ
- ให้ทุนหรือคิเฟลเลอร์แก่แพทย์ที่สำเร็จในต่างประเทศไปปฏิบัติงานระยะหนึ่งแล้วจึงกลับมาเป็นอาจารย์
- รับแพทย์ที่สำเร็จจากต่างประเทศ ทั้งรุ่นประกาศนียบัตรและปริญญา เข้ามาเป็นอาจารย์ระยะหนึ่ง แล้วให้ทุนไปศึกษาต่อ หรือให้ทุนไปศึกษาต่อทันทีที่เรียนสำเร็จ

- รับแพทย์ที่ได้รับทุนสมเด็จพระบรมราชชนกไปศึกษาหรือดูงาน เข้าเป็นอาจารย์
- รับแพทย์ที่สำเร็จจากต่างประเทศโดยทุนต่าง ๆ เข้าเป็นอาจารย์
- รับแพทยศาสตรบัณฑิตเป็นอาจารย์

การที่มูลนิธิจะเข้ามาช่วยเหลือการศึกษาแพทย์ของไทยในระยะนั้น ปรากฏว่าอาจเป็นการดำเนินงานแทรกแซงกิจการภายในประเทศ ดังนั้นมูลนิธิ จึงต้องการให้รัฐบาลสยามออกหนังสือเชิญมูลนิธิ เข้ามาดำเนินงานช่วยเหลือ เป็นการกุศลอันไม่เกี่ยวกับการเมือง ตามคำแนะนำของ ดร. วิคเตอร์ จี. ไฮเซอร์ (Victor G. Heiser) ผู้แทนมูลนิธิ ที่เข้ามาตรวจการแผนกสาธารณสุข เรื่องการปราบพยาธิปากขอในประเทศไทย พ.ศ. 2463 มูลนิธิ จึงส่งนายแพทย์ริชาร์ด เอ็ม. เพียร์ซ (Richard M. Pearce) มากรุงเทพฯ เพื่อคูโรงเรียนแพทย์ และปรึกษากับเจ้าพระยาธรรมาศคึกคิมมนตรี แล้วนำข้อมูลต่าง ๆ กลับไปเสนอมูลนิธิ และมูลนิธิ ได้มีข้อเสนอในการปรับปรุงการศึกษาแพทย์ในไทย* ซึ่งข้อเสนอส่วนใหญ่ก็ เพื่อเป็นการปรับปรุงและพัฒนาการแพทย์และการสาธารณสุข การผลิตบุคลากรด้านนี้ย่อมมีคุณภาพ ตามข้อเสนอเหล่านี้ มิได้ให้ความช่วยเหลือในระดับเตรียมแพทย์ แต่ใน พ.ศ. 2466 เมื่อผู้แทนของมูลนิธิ เดินทางเข้ามาดูกิจการคณะแพทยศาสตร์นั้น รัฐบาลไทยก็มีความประสงค์ที่จะให้มูลนิธิ เข้ามาช่วยปรับปรุงการศึกษาเตรียมแพทย์ด้วย เพราะถ้าการสอนเตรียมแพทย์พัฒนาขึ้น จะทำให้การสอนวิชาวิศวกรรมศาสตร์ อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และอื่น ๆ ให้ถึงระดับปริญญา ดังนั้นจึงได้มีการปรับปรุงหลักสูตรในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นคณะที่จัดการสอนระดับเตรียมแพทย์อยู่ในขณะนั้น

จากความตกลงร่วมกันในการจัดการสอนเตรียมแพทย์ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์** หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีบทบาทในการจัดหลักสูตรให้เป็นไปตามข้อตกลงระหว่างรัฐบาลไทยและมูลนิธิร็อคกี เฟลเลอร์ โดยให้มีการสอนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้สอดคล้องกัน และทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการจัดการสอนวิชาในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

2. แนวคิดในการผลิตบุคลากรชาวไทยที่มีความรู้ความสามารถ นอกเหนือจากที่ทรงมีบทบาทหรือการปรับปรุงหลักสูตร และพัฒนา

* ปรศศุภาควนวกที่ 6

** ปรศศุภาควนวกที่ 7

การเรียนการสอน เป็นแบบใหม่ที่ทันสมัย รวมทั้งการยอมรับความร่วมมือจากต่างประเทศให้เข้ามาช่วยปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์แล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิดในการผลิตและเตรียมบุคลากรชาวไทยที่มีความรู้ความสามารถให้เป็นผู้สอน เมื่อจบการศึกษาในระดับปริญญาแล้ว หรือสามารถไปศึกษาต่อในระดับหลังปริญญาในต่างประเทศ เพื่อที่ว่าคนไทยเหล่านี้ เมื่อกลับมาแล้วสามารถทำงานในหน้าที่ต่าง ๆ แทนที่ชาวต่างประเทศซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในขณะนั้น รวมทั้งบุคคลเหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญที่จะร่วมมือกันพัฒนาการศึกษาของไทยให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดว่าการจัดหาทุนสำหรับผู้เรียนดีจะเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนดีได้มีโอกาสศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ที่สำคัญคือทุนสำหรับไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ทำให้ผู้เรียนดีได้มีโอกาสไปศึกษาเพิ่มเติมความรู้ และเห็นแบบอย่างในการจัดการเรียนการสอน เพื่อหาวิธีการเหล่านั้นกลับมาใช้ในประเทศไทย ดังนั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงทรงจัดหาทุนสำหรับผู้เรียนดี เพื่อให้ได้รับทุนเรียนทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งได้แก่

2.1 ทุนเรียนภายในประเทศ

ก. ทุนเล่าเรียนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย²⁹

เพื่อเป็นรางวัลแก่ผู้สอบได้คะแนนยอดเยี่ยมของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้เรียนดี ซึ่งรางวัลส่วนใหญ่มักเป็นเงิน เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียน เช่น ใน พ.ศ. 2464 ผู้ได้รับทุนคือ นายดี ธิตะตติ ได้รับรางวัล 100 บาท ต่อมาหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดว่า ควรเชิญเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้ประทานรางวัลแก่นักเรียนที่ได้คะแนนเรียนดีต่อหน้าที่ประชุมนักเรียนและอาจารย์ทั้งคณะ แทนการที่นักเรียนจะไปรับรางวัลที่กระทรวงดังเช่นเคย การเปลี่ยนแปลงนี้ก็เพื่อประโยชน์ในทาง Esprit de corps (ความสามัคคีในหมู่คณะ-ผู้เขียน) และเสนาบดีกระทรวงธรรมการจะได้ออกรางวัลแก่นักเรียนด้วย³⁰

ทุนอีกประเภทหนึ่งของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ ทุนสำหรับผู้จบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 6 ที่สอบได้คะแนนร้อยละ 60 ขึ้นไป จะได้รับทุนเรียนกลางวัน คือ ถ้าไม่อยู่ประจำในมหาวิทยาลัยก็ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ส่วนผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมปีที่ 7 และ 8 จะได้รับทุนเรียนบริบูรณ์ คือนอกจากไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนแล้ว ถ้าสมัครอยู่

²⁹ จ.7 ทุนสำหรับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (คณะอักษรศาสตร์-วิทยาศาสตร์)

³⁰ ก.จ.บ., ร.7 ศธ.10.4/156 เชิญเสด็จเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เสด็จประทานรางวัลแก่นายคลุ้ม วัชรโรบล นายเจริญ ปัตตะพงศ์.

ประจำในมหาวิทยาลัย ก็ไม่ต้องเสียค่ากินอยู่อีกด้วย³¹

ข. ทูลเกล้าเรียนของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์

ซึ่งพระราชทานไว้สำหรับ เป็นทุน เรียนทั้งในและต่างประเทศ แก่ผู้ที่มีผลการเรียนดี เช่น พ.ศ. 2464 พระราชทานทุนเรียนกายวิภาควิทยา ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้แก่นายลี้ม จุลละพันธ์

ค. ทูลเกล้าเรียนของพระโสมภพเพชรรัตน์ (กี โสมโสมตร) มอบทุนให้แก่ผู้เรียนดี สำหรับเรียนแพทยศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ได้รับทุนนี้ ได้แก่ นายทองสกุ สุวรรณจุฑะ

2.2 ทุนเรียนต่างประเทศ

หลังจากผู้สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตในประเทศไทยแล้ว การไปศึกษาต่างประเทศมีความจำเป็นด้วย ดังนั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงทรงร่วมมือกับหลาย ๆ ฝ่าย เพื่อจัดหาทุนสำหรับนักเรียนไทย เหล่านี้ได้มีโอกาสออกไปศึกษาต่างประเทศ

จากการที่นักเรียนแพทย์และนักเรียนพยาบาล* ของไทยสามารถไปศึกษาต่อยังต่างประเทศได้อย่างประสบความสำเร็จ แสดงให้เห็นถึงมาตรฐานการจัดการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ของไทยอยู่ในขั้นได้มาตรฐาน สามารถเป็นพื้นฐานสำหรับศึกษาต่อในระดับที่สูงยิ่งขึ้นได้ เช่น การไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เมื่อบุคคลเหล่านี้สำเร็จการศึกษากลับมา ก็ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งสำคัญของวงการแพทย์และสาธารณสุข เวลาต่อมาและบุคคลเหล่านี้ก็ได้ประกอบการอัน เป็นคุณประโยชน์ไว้แก่สังคมและประเทศชาติ ความจำเป็นในการอาศัยบุคลากรชาวต่างประเทศ เป็นหลักสำคัญทางการแพทย์และสาธารณสุขของไทยก็ค่อย ๆ

³¹ ระเบียบการย่อของคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ พุทธศักราช 2464

อ้างแล้ว.

* ทุนสำหรับนักเรียนพยาบาลได้ออกไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ในระยะแรก เป็นทุนพระราชทานของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี นักเรียนพยาบาลทุนสมเด็จพระบรมราชเทวีจำนวน 2 คน ที่ออกไปศึกษาวิชาพยาบาลในประเทศสหรัฐอเมริกาพร้อมกับนักเรียนแพทย์ทุนกรมขุนสงขลานครินทร์ คือ นางสาวสังวาลย์ ตะละภักดิ์ และนางสาวอุบล ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา.

หมดความสำคัญลง แต่บุคลากรชาวไทยกลับมีความสำคัญในการรับหน้าที่เหล่านี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ก. ทูสมเด็จเจ้าฟ้ามหิตลลิตาเดช กรมขุนสงขลานครินทร์

นครินทร์

ใน พ.ศ. 2459 ได้พระราชทานทุนส่วนพระองค์ให้นักเรียนแพทย์ 2 คน คือ นายนิคม เปาเวทย์ และ นายลิ ศรีพยัคฆ์* ไปศึกษาแพทย์ต่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ต่อมาได้พระราชทานทุนส่วนพระองค์นี้เพิ่มขึ้นเพื่อส่งบุคคลไปศึกษาต่อในต่างประเทศทั้งสาขาแพทย์และพยาบาล เมื่อบุคคลเหล่านี้กลับเข้ามาเมืองไทย ก็ได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญทางวงการแพทย์และสาธารณสุข เช่น หลวงเฉลิมคัมภีร์เวช (เฉลิม พรหมมาส) นายแพทย์สวัสดิ์ แดงสว่าง นายแพทย์เต็ม บุนนาค นอกจากนั้นแล้ว กรมขุนสงขลานครินทร์ยังได้พระราชทานทุนวิทยาศาสตร์แก่แพทย์ ส่งอาจารย์ชาวไทยไปศึกษาต่างประเทศและสำเร็จการศึกษากลับมารับราชการ ระหว่าง พ.ศ. 2474-2501 ดังนี้ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล ศาสตราจารย์ ดร.คลัง วัชรโบล ศาสตราจารย์ทองสุข พงศทัต ศาสตราจารย์เพ็ง โสมนะพันธ์ ศาสตราจารย์ ดร.บัวเรศ คำทอง ศาสตราจารย์ ดร.กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา เป็นต้น

ข. ทุนมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์

เนื่องจากความตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับมูลนิธิร็อกกีเฟลเฟลอร์มีอยู่ประการหนึ่ง คือ ให้มีการคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมจะทำหน้าที่หัวหน้าแผนกต่าง ๆ ในคณะแพทยศาสตร์รวม 6 นาย ส่งไปศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศ ระหว่างนั้นทางมูลนิธิจะจัดส่งศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศมาทำหน้าที่ในแผนกเหล่านั้นไปก่อน จนกว่าเจ้าหน้าที่ไทยจะสามารถกลับมาสอนเองได้ ในการที่มูลนิธิตกลงเข้ามาช่วยเหลือปรับปรุงการศึกษาแพทย์ของไทย รัฐบาลไทยได้แต่งตั้งสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เป็นผู้แทนไทยในการเจรจากับมูลนิธิในต่างประเทศ³² ส่วนในประเทศไทยกรมขุนสงขลานครินทร์ทรงแต่งตั้ง หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงทำหน้าที่เจรจากับผู้แทนมูลนิธิแทนพระองค์ในประเทศไทย

* ต่อมาทั้ง 2 ท่านเข้ารับราชการ นายลิ ศรีพยัคฆ์ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ศาสตราจารย์ หลวงลิปิธรรมศรีพยัคฆ์ ส่วนนายนิคม เปาเวทย์ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงนิคมเวชวิสิษฐ ต่อมาลาออกจากคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล แล้วย้ายไปรับราชการที่อื่น.

³² "ทูตกระหม่อม ร็อกกีเฟลเลอร์กับโรงเรียนแพทย์", สารศิริราช ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ 2492, หน้า 72.

ตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งผู้แทนมูลนิธิฯ นั้น เชื่อและนับถือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เป็นอย่างมาก* ดังนั้น เสนาบดีกระทรวงธรรมการในเวลานั้นคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงแต่งตั้งให้พระองค์มีบทบาทโดยการ เป็นกรรมการ เลือกนักเรียนที่จะ เป็นผู้รับทุน เล่าเรียนจากมูลนิธิฯ อีกด้วย

"...ความจริงที่กระทรวงตั้งฉัน เป็นกรรมการเลือกนี้ก็เพราะอยากให้ฉันมีเสียง แต่ที่จริง ฉันก็ได้มี understanding กับ Dr. Pearce แล้วว่า Dr. Pearce กับฉันจะมี Veto Rights ในการเลือกนี้ โดยที่ R.F. (Rockefeller Foundation - ผู้เขียน) จะให้ เงินแต่แก่ Candidate ที่ฉันจะ Recommend"³³

แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงมี พระดำริว่า "ฉันอยู่ทางนี้จะออกความเห็นอะไรก็ไม่ทัน เพราะทางไกลนัก"³⁴ จึงทรงเห็นควร ให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมรับบทบาทในฐานะผู้แทนพระองค์ในการ เจริญเรื่อง การเลือกนักเรียนผู้ที่จะรับทุน "ขอวานให้ เธอเป็นผู้แทนฉันในการพูด เจริญเรื่อง นี้ด้วย ส่วนความรับผิดชอบนั้น ฉัน ย่อมจะรับอยู่เอง"³⁵ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงไว้วางพระทัย และยอมรับในความสามารถของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เพื่อทำหน้าที่หรือมีบทบาทสำคัญแทน พระองค์ สำหรับหน้าที่นี้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีบทบาทสนับสนุนให้ผู้ที่ได้รับทุนมูลนิธิฯ ออกไป ศึกษาต่อต่างประเทศรวม 6 คน คือ อามาดย์ตรีลี ศรีพยัคฆ์ พระอภัยนันทราชพิศาล พระครูหมื่นพยุหะรังษี หลวงอายุรแพทย์พิเศษ ขุนศรีภิรักษ์ และนายศุภชัย วานิชวัฒนา³⁶ ซึ่งต่อมาภายหลัง

---

* เนื่องจาก ดร. จี.อี. วินเซนต์ (G.E. Vincent) ประธานมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ ได้มีโอกาสพบสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464 และที่กรุงเบอร์ลิน สวิตเซอร์แลนด์ วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464 ดร. วินเซนต์ รู้สึกซาบซึ้งในความสนพระทัยและความเสียสละของพระองค์ จึงได้มีการตกลงที่มูลนิธิฯ จะเข้ามาช่วยเหลือปรับปรุงกิจการแพทย์ของไทย.

³³ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ลงวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2465.

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ เพิ่งอ้าง.

³⁶ จ.12/40 ส่งอามาดย์ตรีลี ศรีพยัคฆ์ พระอภัยนันทราชพิศาล พระครูหมื่นพยุหะรังษี หลวงอายุรแพทย์พิเศษ ขุนศรีภิรักษ์ และนายศุภชัย วานิชวัฒนา ไปศึกษาวิชาต่างประเทศ.

มีผู้ได้รับทุนจากมูลนิธิฯอีกเป็นจำนวนมาก เช่น หลวงประวัติวราชูการี หลวงพรตทิตยพยัคฆ์ ศาสตราจารย์ ดร. แถบ นีละนิธิ ศาสตราจารย์หลวงศรีสมรรถวิชากิจ

ค. ทุนอื่น ๆ

ได้แก่ทุนของกระทรวงศึกษาธิการ และทุนของ
รัฐบาลไทย

ในฐานะที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงดำรงตำแหน่ง
คณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และจากการที่ทรงมีแนวคิดใน เรื่องการศึกษาขั้นสูงต่อไปใน
ต่างประเทศของนักเรียนแพทย์และพยาบาล ทำให้ทรงมีบทบาทในการจัดหาทุนของกระทรวง
ศึกษาธิการและทุนของรัฐบาลไทย เพื่อส่งนักเรียน เรียนดีได้มีโอกาสไปศึกษาความรู้ชั้นสูงในต่าง-
ประเทศ และนำความรู้กลับมาช่วยพัฒนาประเทศชาติ

การจัดการศึกษาในหน้าที่คณบดีคณะอักษรศาสตร์
และวิทยาศาสตร์ ของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ซึ่งทรงมีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ การจัดการ
ศึกษาเพื่อเตรียมนักวิทยาศาสตร์ การส่งเสริมการเรียน และความร่วมมือทางการแพทย์ไทยกับ
มูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์แล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงยังมีบทบาทสำคัญอื่น ๆ³⁷ อีก อาทิ เช่น
ทรงเป็นผู้วินิจฉัยรับนักเรียน เข้าศึกษาในคณะได้หรือไม่* ทรงมีบทบาทในการจัดการดูแลการ
ศึกษายามในคณะ โดยทรงใช้วิธีเรียกประชุมอาจารย์ในคณะเพื่อหารือ เช่นการร่างหลักสูตรใหม่
หรือการแก้ไขเพื่อนำเสนอผู้บัญชาการ และเนื่องจากหลักสูตรที่มีการปรับปรุงใหม่นี้ เน้นให้มีการ
ฝึกปฏิบัติในห้องปฏิบัติการ (Lab) ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แผนวิทยาศาสตร์จึงได้เปิดโอกาส
ให้ครูวิทยาศาสตร์จากโรงเรียนต่าง ๆ ที่มีความประสงค์จะเรียนวิทยาศาสตร์ ก็สามารถมา เรียน
เพื่อปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ได้ คณบดีเป็นประธานกรรมการสอบไล่ รวบรวมรายงานการสอนและ

³⁷ สมุดคำสั่ง เมษายน พ.ศ. 2461-กรกฎาคม พ.ศ. 2461 ระเบียบการภายใน
กำหนดหน้าที่ต่าง ๆ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

* ในเวลานั้นผู้สมัครเข้าเรียนต้องเป็นผู้จบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 6 หรือเทียบเท่า
นักเรียนแบ่งออกเป็น 2 ประการคือ นักเรียนประกาศนียบัตร และนักเรียนปริญญา เฉพาะนักเรียน
ที่สอบได้มัธยมบริบูรณ์ของกรมศึกษาธิการ หรือมีประกาศนียบัตรเทียบเท่าชั้นมัธยมบริบูรณ์เท่านั้นที่มี
สิทธิจะเข้าเรียนและสอบเพื่อรับปริญญาวิทยาศาสตร์ ซึ่งใช้เวลาเรียน 3 ปี และฝึกหัด 1 ปี รวม
เวลาเรียน 4 ปี นอกจากนั้นก็เป็นการสอบเพื่อรับประกาศนียบัตรวิทยาศาสตร์ใช้เวลาเรียน 2 ปี
และฝึกหัด 1 ปี รวมเวลาเรียน 3 ปี.

การเรียนรู้ในคณะสงฆ์ให้กองทัพ เบียนและปกครองนักเรียน

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด เป็นบทบาทในฐานะคณบดี คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ที่สามารถแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในความเป็นวิทยาศาสตร์ของท่าน และแนวคิดของนักการศึกษาหัวก้าวหน้า หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นนักบริหารการศึกษาที่ดำรงตำแหน่งในช่วงระยะเวลาของการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาแบบเก่ามาสู่แบบใหม่อย่างในต่างประเทศ ทรงมีแนวคิดเปิดกว้างทางการศึกษา คือยอมรับรูปแบบและวิธีการใหม่เข้ามาใช้กับระบบการศึกษาของไทย เพื่อยกระดับมาตรฐานการศึกษาของไทยให้พัฒนาได้มาตรฐาน เช่นในประเทศที่เจริญแล้ว ทั้งนี้สืบเนื่องจากพระประวัติ ภูมิหลัง และประสบการณ์ทางการศึกษาที่ทรงได้พบได้เห็นความเจริญทางการศึกษาในประเทศตะวันตกมาก่อน รวมทั้งทรงร่วมงานกับผู้บริหารการศึกษาพระองค์อื่น ๆ อาทิเช่น สมเด็จเจ้าฟ้าทิติลลิตลดา กรมขุนสงขลานครินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนไชยนาทนเรนทร ซึ่งทรงมีแนวคิดร่วมกันในการพัฒนามาตรฐานการศึกษาแพทย์และสาธารณสุขของไทย ทั้งสามพระองค์จึงทรงร่วมงานกันมาโดยตลอด และทั้งสามพระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญทำให้การศึกษาแพทย์และสาธารณสุขของไทยพัฒนาได้มาตรฐานมาจนถึงปัจจุบันนี้

2. การจัดการศึกษาศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา

บทบาทสำคัญที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีต่อการศึกษาของไทยอีกประการคือ การจัดการศึกษาศาสตร์ในระดับอุดมศึกษาเป็นครั้งแรก ทรงเป็นผู้บริหารการศึกษาท่านแรกที่สนับสนุนให้สตรีไทยได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยเข้าศึกษาในชั้นเตรียมแพทย์ที่คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นการริเริ่มการสหศึกษาในมหาวิทยาลัยสำหรับประเทศไทย

แนวคิดที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเปิดโอกาสให้สตรีเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาสาขาแพทย์นั้น แม้แต่ในยุโรปและอเมริกาเองยังพบอุปสรรคและปัญหาการกีดกันเรื่องเพศอยู่³⁸ อังกฤษเป็นชาติแรกที่ยอมรับนักเรียนแพทย์หญิงเข้าศึกษาร่วมกับนักเรียนแพทย์ชาย

³⁸Petrucelli, Joseph, joint author, "Woman in Medicine" Medicine : An Illustrated History, (New York, Harry N. Abrams, Incorporated, 1978), p. 574 และเอกสารจาก The Medical College of Pennsylvania, Archive and Special Collection on Woman in Medicine. Pennsylvania : CCT.

สามารถออกมาประกอบอาชีพแพทย์ได้ และประสบความสำเร็จ* ในช่วงเวลาที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษทรงพบว่าสตรีที่ศึกษาแพทย์มีบทบาทสำคัญ เป็นที่ยอมรับของสังคม แพทย์สตรีมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับกรณีที่แพทย์ผู้ชายไม่สะดวกทำการรักษา เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เสด็จกลับมาเมืองไทย เข้ารับราชการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแพทย์ จึงทรงมีแนวคิดในการรับสตรี เข้าศึกษาในสาขาแพทย์ เพื่อประโยชน์แก่สังคมไทย

ก. ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวคิด

ถึงแม้ว่าสภาพสังคมไทยในขณะนั้น เปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษามากขึ้น แต่โดยสภาพแล้ว ผู้ชายยังคงมีบทบาทในฐานะหัวหน้าทั้งในครอบครัวและในการทำงาน แต่สาเหตุที่ทำให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดในการยอมรับความสามารถสำคัญของสตรี หากพิจารณาจากสภาพภูมิหลังของท่าน คงมีผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยสำคัญ 5 ประการ คือ

1. สภาพครอบครัว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงใช้

ชีวิตอยู่ในครอบครัวไทยแบบจารีต แต่ทว่าให้ความสำคัญต่อการศึกษาแบบใหม่ พระบิดาคือกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงเป็นเจ้านายที่ทันสมัย ยอมรับสิ่งใหม่ ๆ แบบตะวันตก เช่น ทรงสนับสนุนให้พระธิดาเข้ารับการศึกษานในโรงเรียนทั้งจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและโรงเรียนราชินี สิ่งเหล่านี้คงมีส่วนทำให้พระอุปนิสัยของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงยอมรับในความสามารถของสตรี และสตรีที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ก็มีบทบาทในสังคมมากขึ้น

2. ด้านการศึกษา หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเข้าศึกษา

ชั้นต้นในโรงเรียนราชวิทยาลัย ที่จัดการสอนด้านวิชาการควบคู่กับการฝึกหัดนักเรียนให้มีความเป็นสุภาพบุรุษ รู้จักให้เกียรติและยกย่องผู้อื่น และเมื่อทรงไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษตามธรรมเนียมผู้ดีอังกฤษจะทำให้เกียรติแก่สตรีเสมอ สิ่งเหล่านี้คงกลายเป็นพระอุปนิสัยซึ่งทรงได้มาจากการอบรมจากสถานศึกษา "ท่านอาทรงมีลักษณะโก้เก๋ พระพักตร์และพระรูปร่างงาม มารยาทและพระวาทะก็เรียบร้อย ดั่งสมัยก่อนมักให้สมญานามว่า "ผู้ดีอังกฤษ" ³⁹ ทรงเป็นผู้ดีไทย แต่มีพระนิสัยเป็นสุภาพบุรุษอังกฤษ

3. การที่ทรงใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศช่วงที่ทรงศึกษา

อยู่ ณ ประเทศอังกฤษ ทำให้ทรงเห็นวิธีการที่ชายปฏิบัติต่อหญิง และทรงเห็นความสำเร็จในการ

* โปรดดูจากภาคผนวกที่ 8 ความเป็นมาของการศึกษาแพทย์สำหรับสตรี

³⁹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, "คณบดีคณะอักษรศาสตร์" อักษรศาสตร์บัณฑิต 30 ปี

จัดการศึกษาศาสตร์ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคมด้วย

4. ทรงเห็นแบบอย่างของโรงเรียนแพทย์ในอังกฤษ ที่เปิดโอกาสให้สตรีเข้าศึกษาและ เป็นนักเรียนแพทย์สตรี ซึ่งสามารถเรียนร่วมกับนักเรียนแพทย์ชายได้ ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ และทรงพบว่าแพทย์หญิงในประเทศอังกฤษก็มี ความสามารถทำงานได้ดี*

5. ใน พ.ศ.2465 แพทย์หญิงมากาเรต ลินด์ ชาร์ เวียร์ (Margarete Lin Xavier) (หรือต่อมาคือคุณหญิงศรีวิศาลวาจา) สำเร็จแพทย์จากมหาวิทยาลัย ลอนดอนได้ปริญญา MB.BS. และเข้ามารับราชการในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และประกอบอาชีพ ส่วนตัวด้วย ต่อมาคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลได้เชิญเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชากุมารเวช- ศาสตร์อยู่ระยะหนึ่ง⁴⁰ แพทย์หญิงมากาเรต ลินด์ ชาเวียร์ ประสบความสำเร็จในการประกอบ วิชาชีพเวชกรรมค่อนข้างมาก โดยเฉพาะคนไข้สตรีพอที่จะให้แพทย์หญิงชาเวียร์รักษา และนอก จากนั้นแล้วใน พ.ศ.2468 นางสาวใหญ่ คุณะดิลก นักเรียนแพทย์ที่วิทยาลัยแพทย์บักกิง เขียน จดหมายมาเพื่อขอเรียนต่อในคณะแพทยศาสตร์ร่วมกับผู้ชาย แต่คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ขณะนั้นไม่รับ เพราะเนื่องจาก นางสาวใหญ่ กำลังเรียนในชั้นที่สูงกว่านักเรียนแพทย์ปริญญารุ่นที่ 1

* ในสหราชอาณาจักร เอลิซาเบธ การ์เรต (Elizabeth Garrett) (1836-1917) เป็นสตรีอังกฤษคนแรกที่พยายาม เรียนแพทย์ เธอมีโอกาสดำเนินการบรรยายในวิชาแพทย์ (ขณะนั้น ในสหราชอาณาจักร ผู้ที่จะ เรียนแพทย์จะต้องเข้าฟังคำบรรยายโดยการเสียเงิน หลังจากนั้นจึงนำ ความรู้ไปสมัครสอบ เป็นแพทย์) และเรียนในโรงเรียนแพทย์ แต่ไม่สามารถสมัครเข้า เป็น นักศึกษาแพทย์และ เรียนเพื่อรับปริญญาทั้งในมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เคมบริดจ์ และลอนดอนได้ ต้องสอบเพื่อรับใบประกอบโรคศิลป์ จาก Society of Apothecaries ได้อภิสิทธิ์ LSA ใน ค.ศ. 1860 ทำให้สามารถประกอบโรคศิลป์ได้ เธอพยายามเข้าศึกษาเพื่อปริญญาแพทย์ใน สกอตแลนด์ก็ไม่สำเร็จอีก จึงต้องไปสอบที่มหาวิทยาลัยปารีส และได้ M.D. ในปี ค.ศ. 1870 Elizabeth Garrett และแพทย์ชายกลุ่มหนึ่ง ร่วมมือกันจัดตั้ง "London School of Medicine for Woman" ใน ค.ศ. 1874 อีกหลายปีต่อมา โรงเรียนแพทย์ในกรุงลอนดอนจึง เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าเรียนแพทย์ร่วมกับผู้ชาย ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรง ศึกษาในประเทศอังกฤษ

⁴⁰ ก.จ.ช., ร.6 ศธ.10.1 เล่ม 8 นางสาวมากาเรต มาสอนวิชาแพทย์ที่โรงพยาบาลศิริราช.

จึงไม่ได้ย้ายมาเรียนที่คณะแพทยศาสตร์⁴¹

ข. อุปสรรคของการรับสตรีเข้าศึกษาแพทย์

จากปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวคิดของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทั้ง 5 ประการนี้ รวมทั้งการที่คนไข้สตรีมักพอใจที่จะให้แพทย์สตรีทำการรักษาอีกด้วย ในขณะที่บางประเทศ เช่น ออสเตรเลีย สตรีถูกกีดกันที่จะเข้ารับการศึกษาด้านสาขาแพทย์ โดยมีเหตุผลว่า "การทำงานร่วมกันในแผนกและในโรงพยาบาลทั้งเพศชายและเพศหญิงมีความยุ่งยากและไม่สะดวก"⁴² เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเสนอแนวคิดในการรับสตรีไทยเข้าศึกษาแพทย์ ใน พ.ศ. 2469 แนวคิดนี้ได้รับการคัดค้านและโจมตีจากทุกฝ่าย ทั้งจากผู้บังคับบัญชาและผู้คนรอบตัว ตลอดจนเจ้านายฝ่ายใน ด้วยเหตุผลเกรงว่าการศึกษาร่วมกัน ระหว่างชายหนุ่มและหญิงสาวจะเกิดความเสียหายขึ้น⁴³ ทำให้ท่าน "ทรงเสียเวลามากมายไป การทรงชี้แจงให้ท่านผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัย เข้าใจและเชื่อว่าเป็นการสมควรและปลอดภัยที่จะอนุญาตให้ผู้หญิงเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยได้"⁴⁴

สำหรับการศึกษาสตรีในประเทศไทย ก่อนที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจะทรงสนับสนุนให้สตรีเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา พ.ศ. 2470 นั้น ผู้ที่บุกเบิกให้สตรีไทยเริ่มต้นตัวทางการศึกษาแบบใหม่คือ คณะมิชชันนารีอเมริกันสตรี เป็นผู้ให้กำเนิดโรงเรียนเอกชนสตรีเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำ คือโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โรงเรียนนี้มีจุดมุ่งหมายสำหรับสตรีเพื่อ "รับการศึกษาสูงที่สุดอันจะเป็นประโยชน์แก่ไทย หมายความว่าให้ เป็นแม่บ้านและครูที่ดี"⁴⁵ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการศึกษาสตรีนั้นมีไว้เพื่อประโยชน์ในทางประกอบ

⁴¹ ก.จ.ช., ร.6 ศธ.10.1 เล่ม 2 นางสาวใหญ่ ขอเข้ามาเรียนวิชาแพทย์ใน กรุงเทพฯ.

⁴² "Woman and Medicine School" Centenary Book of the University of Sydney Faculty of Medicine (Sydney : CCT, 1984) p. 224-225.

⁴³ พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อ่างแล้ว หน้า 57.

⁴⁴ ม.ร.ว.สังศรี เกตุสิงห์, "ระลึกถึง "พี่ใหญ่" " อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพแพทย์หญิง ม.ร.ว.นันทา (ทองแถม) ชุตติกร (กรุงเทพฯ: อรุณาการพิมพ์, 2532) ไม่มีหน้า.

⁴⁵ Kenneth E. Wells, History of Protestant Works in Thailand 1828-1966 (Bangkok: cct, 1970) p.47.

อาชีพ แต่หมายถึงการเตรียมพร้อมกุลสตรีที่มีการศึกษาเพื่อรับกับสภาพสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลง การเตรียมสตรีที่จะเป็นภรรยาที่พร้อมออกสังคมกับสามี เป็นที่เชิดหน้าชูตา สามารถพูดภาษาอังกฤษและสมาคมกับชาวต่างประเทศได้ เปลี่ยนคติผู้หญิงแบบจารีตของไทย คือการเป็นช้างเท้าหลัง มาเป็นภรรยาที่มีบทบาทเคียงคู่สามีในทางสังคม การจัดการศึกษาสตรีในประเทศไทยได้รับการสนับสนุนจากผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา เพราะบุคคลชั้นสูงเหล่านั้นมองเห็นความสำคัญของการศึกษาแบบใหม่ เมื่อมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ทำให้สตรีต้องเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา แต่อย่างไรก็ตาม หลักสูตรการศึกษาก็กังกำหนดวิชาเรียนของนักเรียนหญิงให้มีความแตกต่างจากนักเรียนชาย ทำให้มาตรฐานการเรียนของบุรุษและสตรีไม่ได้อยู่ในระดับเดียวกัน สำหรับสตรี กำหนดชั้นการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษาเพียง 3 ปี ระดับมัธยมต้นและมัธยมปลายรวม 6 ปี ซึ่งเท่ากับมัธยมกลางของชาย หากสตรีต้องการศึกษาต่อวิสามัญศึกษาในชั้นมัธยม ก็สามารถเรียนต่อในสายการฝึกหัดครูและพยาบาลซึ่งเป็นวิชาชีพที่เหมาะสมกับสตรีในเวลา⁴⁶ เหตุการณ์ ร.ศ. 112 สตรีไทยได้มีบทบาทสำคัญคือ เริ่มงานสังคมสงเคราะห์ เป็นครั้งแรก จนนำไปสู่การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสภาอุณาโลมแดง ซึ่งสตรีไทยก็ได้ทำหน้าที่รักษาพยาบาลทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากสงครามกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส⁴⁷ จึงเป็นจุดเริ่มต้นทำให้สตรีก้าวเข้ามามีบทบาทรับใช้สังคมด้านการรักษาพยาบาล

พ.ศ. 2439 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนนางผดุงครรภ์ในโรงพยาบาลศิริราช คือ "โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล" เพื่อรับสตรี เข้าศึกษาในสาขาพยาบาล จนกระทั่ง เมื่อพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยนั้น ก็ได้มีการปรับปรุงการเรียนพยาบาลหลายประการ เช่น จัดการศึกษาให้ดีขึ้นกว่าเดิม ใช้อาจารย์แพทย์ช่วย

⁴⁶ วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475"

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 หน้า 24.

⁴⁷ ัญฐวดี ชนะชัย, "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งปะกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485)" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

สอนวิชาต่าง ๆ จัดหาครูพยาบาลเพิ่มขึ้น เปลี่ยนวิธีรักษาพยาบาลให้แพทย์และพยาบาลได้ทำงานพร้อมกันในหอผู้ป่วย ทรงพยายามเชิญชวนให้สตรีมาศึกษาวิชาพยาบาลมากขึ้น* ซึ่งต่อมาภายหลังการศึกษาวิชาพยาบาลได้ขยายขึ้นมีทุนสมเด็จพระบรมราช เทวีส่งนางพยาบาลที่สำเร็จออกไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และ เมื่อมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ได้ทำความตกลงปรับปรุงการศึกษาแพทย์ของไทย จึงมีผลทำให้มีการปรับปรุงการศึกษาพยาบาล ทำให้มาตรฐานการแพทย์และพยาบาลของไทยมีระดับสูงขึ้น ทัดเทียมกับนานาประเทศ

สำหรับแนวคิด เรื่องการจัดการศึกษาของไทยนั้น

ในระดับประถมศึกษา ผู้ปกครองนักเรียน รวมไปถึงเจ้านายและขุนนางที่มีส่วนในการจัดการศึกษา เห็นควรให้มีการจัดแยกการศึกษาระหว่าง เด็กหญิงและ เด็กชาย⁴⁸ รวมทั้งปัญหาด้านงบประมาณในการจัดการศึกษา และแผนการเรียนของหญิงและชายไม่เท่ากัน ดังนั้น ใน พ.ศ. 2458

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้น ได้ปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติ ปี 2456 กำหนดให้นักเรียนชายเพศเดียวเท่านั้นที่เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้วสามารถศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาชั้นสูงได้ เพราะคนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าสตรีควรมีหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนมากกว่าที่จะเล่าเรียนวิชาความรู้⁴⁹ แต่อย่างไรก็ตาม นักการศึกษาของไทยส่วนหนึ่ง

---

* พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทพรเรนทร ทรงกล่าวเกี่ยวกับนางพยาบาลในระยะนั้นว่า "อาชีพพยาบาลไม่ออกหน้าออกตา สิ่งสำคัญที่จะต้องทำก็คือ ทำ Propaganda นั้นเอง ต้องประกาศแนะนำให้ใช้นางผดุงครรภ์และนางพยาบาล เฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวชั้นสูง ๆ จะได้เป็นการเชิดหน้าชูตา ต้องชี้แจงในเรื่องนางพยาบาลว่าเป็นผู้ช่วยแพทย์ แบ่งหน้าที่กันทำ ทำงานสอดคล้องกัน ถ้าใช้คนในบ้านพยาบาล ซึ่งไม่มีภูมิรู้ ก็อาจทำไม่ถูกตามคำสั่งของแพทย์ แม้จะรายงานให้แพทย์ทราบก็ไม่ถูกต้อง ถ้าใช้แพทย์และนางพยาบาล เป็นชุดกัน การบำบัดโรคก็จะได้ผลดีจริง ความนิยมนางพยาบาลก็เพิ่มขึ้นทุกที เมื่อลู่ออกของนางพยาบาลดีขึ้น คนก็นิยมและเต็มใจส่งลูกหลานมาเรียนการพยาบาลมากขึ้น นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้เกลี้ยกล่อมคนชั้นสูงมีหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง และลูกคนชั้นสูงหลายคนให้มาเรียนเป็นนางพยาบาล เป็นการยกระดับนักเรียนพยาบาลให้สูงขึ้นทางหนึ่ง".

⁴⁸ ก.จ.ช., ร.5 ศธ. 2/168 เรื่องความเห็นผู้หญิงผู้ชาย เล่าเรียนปนกัน

⁴⁹ ก.จ.ช., ร.6 ศ. 10/3 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 เรื่องความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131.

รวมทั้งปัญหาชนชั้นขณะนั้นต่างก็ให้ความสำคัญของการศึกษาสตรี* เนื่องจากสตรีจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีและอบรมบุตร ธิดา ให้เป็นพลเมืองดี สตรีจึงจำเป็นต้องได้รับการศึกษาเพื่อให้มีความรู้ แต่การจะจัดตั้งสถานศึกษาชั้นสูง เฉพาะสตรีก็ เป็นไปไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาด้านงบประมาณ ส่วนการที่จะให้สตรีไทย เข้ารับการศึกษาระดับสูงร่วมกับผู้ชาย สภาพสังคมไทยก็ยังไม่ยอมรับให้หญิงและชายที่กำลังอยู่ในวัยหนุ่มสาว เรียนร่วมกันอย่างใกล้ชิด ในที่สุดกระแสความคิดในการจัดการศึกษาของไทยจึงสรุปให้มีวิธีการจัด เช่นนี้ คือ

"... ถ้าได้จัดให้เด็กหญิงชายเรียนปนกันในระดับมูล และประถมศึกษา แยกกันในระดับมัธยมศึกษา แล้วให้รวมเรียนด้วยกันอีกในระดับอุดมศึกษา ยังจะ เป็นประโยชน์ เพื่อการสมาคมของเรา ในอนาคตกาลอีกมากมาย เราจะพ้นจากความเสื่อม ซึ่งต้องระแวงหญิงสาวชายหนุ่ม ไม่สามารถไว้ใจให้เข้าใกล้กันได้ และถ้าเราให้การศึกษาเป็นความอบรมถูกต้อง เราอาจยก จรรยาแห่งชายหนุ่มหญิงสาวของเราให้สูงขึ้น เราอาจถึงซึ่งความสมาคมในระหว่างเพศได้ อย่างงดงาม..."^{๕๐}

ดังนั้นในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับสตรีไทย เป็นแนวคิดที่นักการศึกษาของไทยส่วนหนึ่งยอมรับ เพราะชายหนุ่มและหญิงสาว เป็นวันที่น่าจะมี ความคิดที่ถูกต้องในด้านผู้ชาย แต่ยังไม่มียุคกล้าจัด เพราะอย่างไรก็ยังมีเกรงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นหากชายและหญิง เรียนร่วมกัน ดังนั้นอุปสรรคของการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยของสตรีไทยจึงอยู่ที่สภาพสังคมและจารีตประเพณีของไทย แต่สังคมไทย เป็นสังคมที่ยอมรับและให้ความสำคัญ เชื่อถือในความสามารถของสตรีที่เป็นแพทย์ พร้อมทั้งเห็นคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในสังคมอันเกิดจากการที่สตรีได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงทรงเป็นนักการศึกษาท่านแรกของไทยที่ริเริ่มนำสตรีไทย เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยได้สำเร็จ แนวคิดและบทบาทของท่านที่ทำให้สตรีไทยได้มีโอกาสศึกษาในระดับอุดมศึกษาร่วมกับผู้ชาย ก็ได้รับการยอมรับของนักการศึกษาในขณะนั้น และปฏิบัติสืบต่อมา กระทั่งปัจจุบันการศึกษาสำหรับสตรีในระดับอุดมศึกษาร่วมกับผู้ชาย เป็น เรื่องปกติธรรมดา

* เสนาบดีกระทรวงธรรมการที่สนับสนุนการจัดการศึกษาสตรี ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร รวมทั้งปัญญาชน เช่น เทียนวรรณ

^{๕๐} ก. จ. ช., ร.6 ศ. 10/35 เรื่องความเห็นให้เด็กชาย หญิง เล่าเรียนปนกัน

ดังนั้นจะพบได้ว่า สภาพสังคมไทยในขณะนั้นยอมรับและให้ความสำคัญต่อการศึกษาของสตรี เพียงแต่เกรงความเสียหายอันเกิดขึ้นเนื่องจากชายและหญิงเมื่อศึกษาร่วมกัน แต่ด้วยปัจจัยทั้ง 5 ประการ ที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งส่งผลให้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิดที่จะให้สตรีไทยได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้ได้ โดยเริ่มต้นจากสาขาแพทย์ ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก สตรีไทยส่วนหนึ่งเข้ารับการศึกษานในวิชาพยาบาลมาแล้ว และสามารถปฏิบัติงานเกี่ยวกับคนไข้ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งผู้ที่ศึกษาวิชาครู ก็สามารถเป็นครูได้อย่างดี ดังนั้นถ้าให้โอกาสสตรีไทยที่มีพื้นฐานการศึกษาสูงพอ จึงน่าจะเรียนแพทย์ได้ และสามารถปฏิบัติงานแพทย์ได้เป็นอย่างดี ประการที่สอง หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นคณะที่รับผิดชอบจัดการศึกษาชั้นเตรียมแพทย์ ตามความตกลงกับมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ และทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการจัดการศึกษาของคณะนี้ด้วย ทรงมีแนวคิดที่จะผลิตแพทย์สตรีเพื่อออกมารับใช้สังคมตามความจำเป็นที่มีอยู่ เช่น ในกรณีที่แพทย์ชายไม่สามารถทำการดูแลรักษาผู้ป่วยสตรีได้ และประการที่สาม การศึกษาในสาขาแพทย์นั้น เป็นการศึกษาชั้นปริญญาเพียงประเภทเดียวของไทยในขณะนั้น

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงดำเนินบทบาททุกวิถีทางเพื่อให้สตรีได้มีโอกาสเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย จนในที่สุดทรงได้รับการยินยอมจากผู้นำทางการศึกษาฝ่ายต่าง ๆ ให้สตรีเข้าร่วมศึกษาในภาคเรียนแรกของ พ.ศ. 2470 หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม "ทรงยอมเอาตำแหน่งหน้าที่และพระเกียรติยศของท่าน เป็นเดิมพัน"⁵¹ และ

"... ทรงเอาพระทัยใส่ที่จะคัดเลือกสตรีที่มาจากครอบครัวชั้นสูง มีเกียรติ เป็นธิดาของหม่อมเจ้าสององค์ บุตรีของเจ้าคุณสามคนและของคุณพระสองคน ทรงให้หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ชายา พลอมองค์ เป็นนักศึกษา เพื่อคอยสังเกตการณ์ และพฤติกรรมอย่างใกล้ชิดจนกระทั่งทรงแน่ใจในความเรียบร้อย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็ทรงสั่งเลิกการปลอมองค์"⁵²

สตรีรุ่นแรกที่เข้าเรียนคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ชั้นเตรียมแพทย์ ปีที่ 1 ใน พ.ศ. 2470 มีทั้งสิ้น 7 คน⁵³ คือ

⁵¹ นายแพทย์อวย เกตุสิงห์, สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2532.

⁵² Ouay Ketusingh, "The man who deserves a Monument" *Nuggets* (Bangkok, cct, 1967) p. 6.

⁵³ จ.7 รายงานคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ประจำปี 2470 โปรดดูภาคผนวกที่ 9.

1. นางสาวฉลอง ไกรจิตติ นักเรียนโรงเรียนราชินี บุตรีพระยาภักตราชทรงสวัสดิ์
2. นางสาวชด นิธิประภา ครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย
3. นางสาวอัมภา ยุกตะนันท์ นักเรียนโรงเรียนราชินี บุตรีพระพิณจธนากร (ภายหลังป่วยเป็นไข้ไทฟอยด์ ทำให้อวัยวะไข่ม้วนแข็งแรง จึงลาออกจากโรงเรียนแพทย์)
4. นางสาวไทย เชียง อรุณลักษณ์ นักเรียนโรงเรียนราชินี และเคยเป็นครูที่โรงเรียนราชินีมา 1 ปี ก่อนที่จะเข้าศึกษาในชั้นเตรียมแพทย์ บุตรีพระยาอัครราชทรงศิริ
5. ม.ร.ว. ส่องศรี เกษมศรี ธิดาหม่อมเจ้าปฏิพัทธ์-เกษม เกษมศรี
6. ม.ร.ว. บันทา ทองแถม ธิดาหม่อมเจ้าค่างอกทองแถม
7. นางสาวเต็มดวง บุณนาค (ย้ายไปเรียน ป.ม. คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

การที่สตรีไทยได้มีโอกาสเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้นั้น นับว่าเป็นของแปลกใหม่และท้าทายสภาพสังคมไทยยุคนั้น ซึ่งยังไม่มีนักการศึกษาท่านใดของไทยที่กล้าจัดทำขึ้น การที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงริเริ่มให้สตรีไทยได้เข้าศึกษาในสาขาเตรียมแพทย์ร่วมกับนักศึกษาชายนั้น " เพิ่งเกิดขึ้นก่อนหน้าที่ท่านจะจัดให้เกิดขึ้นในเมืองไทย ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์เพียงปีเดียว และจัดก่อนที่ญี่ปุ่นจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้าศึกษา^{๕๔} สำหรับความต้องการการแพทย์สตรีนั้น ถ้าจะสร้างโรงเรียนแพทย์สำหรับสตรีไทยโดยเฉพาะนั้นก็ย่อมทำไม่ได้ เพราะสิ้นเปลืองและขาดแคลนงบประมาณ แต่การเรียนร่วมกันทั้งผู้ชายและผู้หญิงย่อมจะเกิดข้อครหานินทา^{๕๕} ในที่สุดหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ทรงตัดสินใจถวายแนวโน้มนโยบายของพระองค์ที่จะให้สตรีได้เข้าศึกษาร่วมกับผู้ชายในระดับอุดมศึกษา โดยเริ่มต้นจากชั้นเตรียมแพทย์ ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ โดยทรงพบอุปสรรคจากเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมรอบด้าน แนวคิดที่

^{๕๔} นายแพทย์อวย เศลสิงห์., ล้มภาษา 26 กุมภาพันธ์ 2532.

^{๕๕} พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี

ไม่สอดคล้องกับผู้บริหารอื่น ๆ ในขณะนั้น แต่ก็ทรงพันฝ่าอุปสรรคเหล่านั้น โดยใช้เวลาแห่งพระเกียรติยศและชื่อเสียงเป็นเดิมพันในการทดลองครั้งนั้น ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงพอพระทัยอย่างมากในการที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงรับสตรีเข้าศึกษาแพทย์ เนื่องจากทรงมีแนวคิดเช่นนั้น แต่ทรงไม่กล้าทดลองเนื่องจากขนบธรรมเนียมประเพณีไม่เปิดโอกาสแก่สตรี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2470 ว่า

"...การรับผู้หญิงเข้าโรงเรียนแพทย์นั้น interest ฉันทมาก เพราะเป็นความตั้งใจไว้ว่าถ้ามีโอกาสสอยากจะลอง แต่ฉันทเองไม่ได้นึกว่าจะมีวันเห็น เธอเก่งมาก สิ่งไรทั้งหมดต้องลองดู จึงจะรู้ว่าทำได้หรือไม่ ใคร ๆ ก็ย่อมจะแลเห็นว่าเราต้องการหม่อผู้หญิงและใคร ๆ ก็เห็นว่าจะสร้างโรงเรียนใหม่ขึ้นสำหรับผู้หญิงเราก็คงทำไม่ได้ และจะเลิกโรงเรียนหม่อผู้ชายเสียรับแต่ผู้หญิงก็เห็นจะไม่ได้..."^๖

นอกเหนือจากแนวคิดที่ให้สตรีได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมยังทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้สตรีไทยได้รับการศึกษาขั้นสูงต่อไป ถึงขั้นสามารถไปศึกษาต่อยังต่างประเทศได้ โดยทรงร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ในการเตรียมจัดการศึกษาขั้นสูงสำหรับสตรีต่อไป ดังนี้

"เรื่องส่งศรี* ที่จะให้เข้าเรียนที่เมืองไทยเสียก่อนนั้นก็ดีมาก เพราะว่าเวลานี้ฉันทยังนึกไม่ออกว่าจะจัดการให้เข้ามาเรียนเมืองนอกอย่างไร นักเรียนผู้หญิงคุณฉลาดกว่าผู้ชายมากต่อไปเมื่อจบ Pre-med course แล้ว ฉันทคิดจะพูดฝาก Rockefeller Foundation เขาจัดการให้ ถ้าเรารับรองได้ว่าจะทำให้ worthwhile สำหรับผู้หญิงที่จะเข้ามาเรียน คิดว่าเมื่อจบ Pre-med course แล้ว จะให้ทุนออกมาเล่าเรียนสองสามคน และเมื่อจบ Med course แล้ว ฉันทจะพยายามหาเงินส่งไปให้ทำ Post grad ทุกคนที่จะสมัครไป..."**

^๖ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงมีถึงหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2470.

* หมายถึง ม.ร.ว.ส่งศรี เกษมศรี.

** ซึ่งต่อมา ม.ร.ว.ส่งศรี เกษมศรี ก็ประสบความสำเร็จในการไปศึกษาแพทย์ต่อในประเทศเยอรมนี.

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาสำหรับสตรีในระยะแรกนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงพบอุปสรรคหลายประการ และทรงพยายามแก้ไขอุปสรรคเหล่านั้น เพื่อให้สตรีได้เข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษายาวมากยิ่งขึ้น

ปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อรับสตรี เข้าศึกษาแพทย์

ประการที่หนึ่ง ปัญหาสังคม สังคมไทยสมัยนั้นกลัวการเสื่อมเสียชื่อเสียงทางความสัมพันธ์ระหว่างเพศมากที่สุด ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงธรรมการ และผู้ปกครองของนักเรียนหญิงต่างก็ไม่เห็นด้วย เพราะเกรงว่าการทำให้นิสิตชายเรียนร่วมกับนิสิตหญิง ซึ่งทั้งสองฝ่ายอยู่ในวัยรุ่น เช่นเดียวกัน จะเกิดปัญหารักใคร่ ซึ่งจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียชื่อเสียงทั้งตัวนิสิตและมหาวิทยาลัย

"...ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ยึดมั่นอยู่ในความคิดว่าหนุ่มสาวในวัยศึกษานั้นมีความไวไฟอย่างที่สุด การที่จะเอาหญิงสาวกับชายหนุ่มมานั่งศึกษาร่วมกันนั้น เป็นเรื่องแม้เพียงนึกถึงก็ไม่ได้เสียแล้ว เมื่อเอาฟางไปสุมไว้ข้างไฟ จะต้องมီးอะไร เกิดขึ้น เป็นแน่..."^{๖๗}

แต่ปรากฏว่า เมื่อทั้งนิสิตชายและหญิง เรียนร่วมกันต่างก็มีความยึดมั่นในประเพณีอันดีงามของไทยอย่างยิ่ง ไม่มีเรื่องเสื่อมเสียใด ๆ เกิดขึ้นเลย และแพทย์หญิงไทยรุ่นแรก 4 คน ได้แต่งงานกับแพทย์รุ่นพี่ และเพื่อนร่วมรุ่นภายหลังที่สำเร็จการศึกษา การที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงให้หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรปลอมเป็นนิสิตไปทรงสังเกตการณ์อย่างใกล้ชิด ก็เพื่อสังเกตดูว่า นิสิตชายมีปฏิกิริยาต่อนิสิตหญิงในทางเสื่อมเสียหรือไม่ และนิสิตหญิงเองมีความประพฤติอย่างไร

ประการที่สอง ปัญหาระดับการศึกษาของนักเรียนหญิง

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ในฐานะคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ทรงมีเจตนาหมายถึงท่านอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ท่านอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล และอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ลงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2470 ว่า เมื่อรับนักเรียนหญิงเข้ามาเป็นนักเรียนแพทย์นั้น ทรงพบว่านักเรียนหญิงเหล่านั้นอ่อนวิชาคำนวณ คือ พีชคณิต กับตรีโกณมิติ ทำให้เรียนฟิสิกส์ไม่เข้าใจ ส่วนวิชาทางเคมีนั้น นักเรียนก็ไม่มีพื้นวิทยาศาสตร์มาเลย ดังนั้นท่านจึงเสนอให้นักเรียนได้เน้นเรียนพีชคณิต ถึงสมการควอดราติก (Quadratic Equation) ตรีโกณมิติ ถึงการแก้สามเหลี่ยม

^{๖๗} อวย เกตุสิงห์, "เล่าเบื้องหลังห้าสิบปีของนิสิต" สารศิริราช ปีที่ 30

(Solution of Triangles) และควรมีพื้นวิทยาศาสตร์ให้มาก ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้น คือหม่อมเจ้าธานีวัต ทรงกล่าวเป็นการบ่งไปในทางที่ว่าการศึกษา ระดับมัธยมของผู้หญิง ยังไม่ใคร่พอสำหรับ Pre-Medical course จึงยังไม่ควรสนับสนุนการศึกษาในระดับปริญญาตรี⁵⁸

ประการที่สาม ปัญหาปฏิกิริยาของนิสิต นิสิตชายของไทยไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านการตัดสินใจของผู้ใหญ่ มีแต่ความรู้สึกหวาดกลัว ตกใจ ไม่ทราบว่าจะปฏิบัติตนอย่างไร เมื่อต้องเรียนร่วมกับผู้หญิง "...ภาคแรกของปี 2470 เริ่มขึ้นอย่างปรกติพร้อมด้วยความหวังถึงชีวิตที่เฟลิดเฟลิม สนุกสนานอีกปีหนึ่ง แต่แล้ว...โดยกระทันหัน...การเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงก็เกิดขึ้น⁵⁹ เมื่อนิสิตหญิงรุ่นแรกเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัย ความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่วันแรกก็เกิดขึ้น นิสิตชายต้องปรับปรุงตนให้เรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน

"...การเล่นกีฬายังมีอยู่ต่อไปและการเล่นตลกต่าง ๆ ก็ยังทำกันอยู่ แต่ว่ามันดูจะวิจิตรพิสดารมากกว่าแต่ก่อน ความคิดที่จะชิงดีกันกระจายอยู่ทั่วไปในบรรยากาศ และต่างคนต่างไม่ไว้ใจกัน เสื้อเชิ้ตและกางเกงคู่สะอาดและรีดเรียบอย่างผิดตา กุ้งเท้าก็ตั้งและไม่มียูรองเท้าผูก เชือกเรียบร้อยและขัดเป็นมันวาว เท็นนิสและแบดมินตันซึ่งเป็นกีฬาของสุภาพบุรุษนั้น ตอนนี้มีคนนิยมมากกว่าฟุตบอลซึ่งเป็นกีฬาของคนบึกบึนชอบคลุกโคลน วิชาการถ่ายรูป เริ่มเป็นที่นิยมอย่างยิ่ง..."⁶⁰

ส่วนนิสิตหญิงก็มีความรู้สึกลำบากใจในการปฏิบัติตนในการที่ต้องเรียนและทำกิจกรรมร่วมกับนิสิตชาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อน

"...คงจะมีความรู้สึกเหมือนถูกจี้ตัว เอาไปปล่อยไว้ในต่างประเทศ ตามที่พวกเธอได้สารภาพให้เราฟังในตอนหลัง ในสัปดาห์แรก ๆ นั้น พวกเธอจับต้นชนปลายอะไรไม่ถูก เลยทีเดียว เธอค่อย ๆ เรียนรู้อะไร ๆ ไปทีละน้อยโดยการกระทำผิด ซึ่งทำให้พวกเธอปอดและทำอย่างอื่นผิดต่อไปอีก พวกเธอถูกจี้ให้รีบแหวนหน้า และตลอดเวลา เธอรู้สึกว่ามึนงงตาเลิบลึบคู้ค้อยจ้องดูและคอยจับผิดทุกอิริยาบถ เรื่องนี้ไม่ใช่ เป็นความนึกฝันแต่อย่างเดียว เพราะว่าในตอนแรก ๆ นั้น พวกเธอถูกเพ่งเล็ง เป็นสัตว์ประหลาดอะไรบางอย่างซึ่งเข้ามา

⁵⁸ ก.จ.ช., ร.7 ศธ.10.4/155 รายงานการเล่าเรียนและความเป็นไปของนักเรียนสตรีในคณะอักษรศาสตร์.

⁵⁹ อวย เกตุสิงห์, "เล่าเพื่อเรื่องหลัง ห้าสิบปีของนิสิต" หน้า 845.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 846.

อยู่ในที่ไม่สมควร พวกเธอได้รับสมญาว่าเป็น "สิ่งผิดที่" พวกผู้ชายค่อย ๆ ยอมรับเธออย่างช้า ๆ อย่างไม่เต็มใจและไม่ไว้ใจ...พวกเธอค่อย ๆ เคลื่อนเข้าสู่สภาพที่ราบรื่นขึ้นอย่างช้า ๆ เมื่อพวกผู้ชายค่อย ๆ ยอมรับว่าการเข้ามาร่วมวงศ์พหุบุลย์ของพวกเธอเป็นเรื่องน่ารำคาญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ พอถึงภาคเรียนที่สามพวกเธอทั้งหมดก็ได้ประสบความสำเร็จในการยืนยันสิทธิแห่งความอยู่ร่วมบนรากฐานแห่งนิสัยใจคอที่ไม่มีข้อบกพร่อง หลังจากนั้นไม่ว่างานสังคมอะไร ถ้าไม่มีพวกเธอเข้าไปเพิ่มสีสันด้วยแล้ว งานนั้นจะเรียกว่าสมบูรณ์ไม่ได้ ก่อนที่ปีการศึกษา นั้นจะสิ้นสุดลง ทุก ๆ คนก็ยอมรับว่าการริเริ่มสหศึกษาได้รับความสำเร็จโดยเต็มเปี่ยมแล้วจริง ๆ"⁶¹

"...และความรู้สึกของนิสิตหญิงเองในขณะนั้นเราต่างคนต่างระวังตัว ไม่พูดจากับพวกนักเรียนชาย พวกเขาก็ระวังตัวไม่กล้าพูดจากับเราเหมือนกัน พวกเราจึงไม่รู้เรื่องว่ามีอะไรจะต้องทำบ้างและที่ไหน หลายวันต่อมาเราก็อายุคั่นต่อภาวการณ์ขึ้นบ้าง จึงรู้จักไปคูตารางสอนและอ่านประกาศที่ติดไว้ที่ห้องโถงชั้นล่าง บังเอิญในรุ่นเดียวกับเรานี้มีนักเรียนชายคนหนึ่งท่าทางสงบ เสงี่ยมและผมสั้น เกรียนคล้ายว่าเพิ่งสึกออกมาจากพระใหม่ ๆ เราพร้อมใจกันตัดสินใจว่าคนนี้ต้องเป็นคนดี และสมควรจะพูดด้วยได้ เพราะบวชมาใหม่ ๆ คงใจดีตั้งแต่นั้นมาเรามีอะไรสงสัยก็คอยถามกับคนนี้ซึ่งเราแอบตั้งชื่อลับหลังว่าพี่เพชร และเธอก็เป็นคนดีสมชื่อ ส่วนพวกผู้ชายก็เริ่มแอบล้อเลียนพวกเราบ้าง นอกจากตั้งสมญาเราว่าพวกนางทั้งเจ็ด...บางวันเมื่อเราเดินข้ามสนามหญ้าหลังตึกเพื่อไปเรียนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสที่ใต้ถุนหอพักชาย ก็ได้เห็น เขือกเส้นใหญ่ที่ใช้เล่นชักคะเย่อมายคอบอยู่บนสนาม เป็นชื่อพวกเรา คนใดคนหนึ่ง รู้สึกว่าการแกล้งหรือล้อเล่นที่พวกฝ่ายตรงข้าม (ผู้ชาย) กระทำกับเรานั้น เป็นการเล่นสนุกอย่างเด็ก ๆ เราจึงขยับและไม่ถือโทษโกรธเคืองอะไร พอขึ้นปีที่สองเราก็มีความสนิทสนมกับพวกผู้ชายมากขึ้น และยังมีรุ่นน้องตามมาสวมทับอีก ทำให้เรารู้สึกตัวว่าเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้วในหวัง เวลาที่คณะมีงานพวกผู้หญิงก็ได้สิทธิ์เข้าร่วมงานด้วย และได้ช่วยทำงานของผู้หญิง เช่น จัดดอกไม้ตั้งโต๊ะ เวลามีละครของคณะซึ่งสมัยนั้นมีเป็นงานประจำปี พวกผู้หญิงก็มีหน้าที่เย็บผ้าตกแต่งเวทีละคร..."⁶²

⁶¹ อวย เกตุสิงห์, "เล่าเบื้องหลัง ห้าสิบปีของนิสิต" หน้า 846-847

⁶² ม.ร.ว. ส่องศรี เกตุสิงห์, "ระลึกถึง "พี่ใหญ่" ", อนุสรณ์งานพระราชทาน

ในที่สุดหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ก็ทรงสามารถจัดหลักสูตรและนำสตรีเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์การศึกษาของชาติ เพราะตั้งแต่นั้นมา สตรีไทยก็ได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งถือได้ว่าหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นผู้ริเริ่มการสหศึกษาในระดับอุดมศึกษาของไทย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงลาราชการเพื่อไปรักษาพระสุขภาพในทวีปยุโรปพร้อมด้วยชายาคือ หม่อมเจ้าศุขศรีสมร เกษมศรี ด้วยทุนสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2469 เป็นเวลา 7 เดือนโอกาสนี้ได้ทรงดูงานในด้านการศึกษา เพื่อนำความรู้กลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาของไทย เมื่อทรงกลับมาดำรงตำแหน่งคณบดีอีกไม่นาน ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2470 ก็ทรงลาออกจากราชการ ผู้ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ต่อมาคือ พระยาภะรตราชา (ม.ล.ทศทิศ อิศรเสนา)⁶³

3. การจัดการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรครุมัธยมอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (ป.ม.)

ต้นปีการศึกษา 2471 มีการจัดตั้งและ เปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรครุมัธยมขึ้นในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องจากตามหลักสูตรฝึกหัดครูประโยคประถมของกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดว่าการฝึกหัดครูขั้นต้นคือชั้นมูลและชั้นประถมนั้นให้กรมศึกษาธิการ เป็นผู้หัดเอง⁶⁴ ส่วนการฝึกหัดครูขั้นสูงคือการฝึกหัดครูชั้นมัธยมต้น มีการเสนอให้รับวิชาครูบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวิชาในมหาวิทยาลัย "และควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนจบชั้นครุมัธยมแล้ว แม้จะออกไปทำการสอนสักปีสองปี ให้กลับเข้ามาเรียนต่ออีก เพื่อรับปริญญาอักษรศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ หรือทาง Pedagogy ในภายหลัง" อีกก็ได้⁶⁵ การเปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรครุมัธยมในอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์นั้น มีจุดมุ่งหมาย คือ

⁶³ ก.จ.ช., ร.7 ศธ.10.4/107 ม.จ.พูนศรีเกษม ลาไปรักษาพระองค์ ณ ต่างประเทศและลาออกจากหน้าที่คณบดี.

⁶⁴ ก.จ.ช., ร.7 ศธ.10/36 เรื่องจัดการฝึกหัดวิชาครู โอนมาให้กรมศึกษาธิการจัดไว้แต่ไว้วิชาครูมัธยม ให้คงอยู่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

⁶⁵ รายงานประชุมกรรมการข้าราชการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่องการเปิดแผนกครู ป.ม. ขึ้นในมหาวิทยาลัย ต้นศก 2471.

"มหาวิทยาลัยจะตั้งอยู่ได้ก็เพราะมีนักเรียนซึ่งมีพื้นฐานความรู้ดี นักเรียนพวกนี้มาจากโรงเรียนมัธยม เพราะฉะนั้นจะมีความรู้ดีหรือไม่ นั่นแล้วแต่ความสามารถและวิชาของครูตามโรงเรียนมัธยม เท่าที่เคยได้ยินมา นักเรียนที่มาเข้ามหาวิทยาลัย ยังมีพื้นฐานความรู้ไม่สู้ดีนัก ซึ่งสื่อให้เห็นว่าครูตามโรงเรียนมัธยมยังบกพร่องอยู่ และมีความจำเป็นที่จะมีแผนกนี้ (แผนกครู ป.ม. - ผู้เขียน) ในมหาวิทยาลัย"⁶⁶

ถึงแม้ว่าการ เปิดหลักสูตรประกาศนียบัตรครูมัธยมในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต้นปีการศึกษา 2471 ในเวลานั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงลาออกจากราชการแล้ว แต่อย่างไรก็ตามปรากฏหลักฐานว่าหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทและทรง เสนอแนะแนวคิดในการจัดหลักสูตรและระเบียบการของหลักสูตรประกาศนียบัตรนี้ไว้ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ หลักสูตรครูมัธยมที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทาง เสนอแนวคิด⁶⁷ ไว้ได้ กำหนดคุณสมบัติของผู้เรียน ประเภทของการฝึกหัดครู ระยะเวลาของการเรียน และวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ดังนี้คือ

คุณสมบัติของผู้เรียน คือ ผู้ที่จะเข้าเรียนต้องจบชั้นมัธยมปีที่ 8 กำหนดเวลาเรียนทั้งสิ้น 3 ปี ซึ่ง 2 ปีแรกนั้น จะต้องเรียนในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เทียบชั้น Intermediate แล้วเรียนวิชาครูอีก 1 ปี⁶⁸

ประเภทของการฝึกหัดครู แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ
ครูอักษรศาสตร์ (Arts) ครูวิทยาศาสตร์ (Science)

ระยะเวลาของการเรียน แบ่งการเรียนออกเป็น 2 ภาคคือ

ภาคที่ 1 เรียน 2 ปี ปีที่ 1 และปีที่ 2 แต่ละประเภทต่างก็

แยกเรียน

ภาคที่ 2 เรียน 1 ปี ซึ่งเป็นปีที่ 3 ทุกประเภทจะเรียน

เหมือนกัน

⁶⁶ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร, ประธานกรรมการ การประชุมกรรมการคำริรูปการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 5 วันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2474.

⁶⁷ ก.จ.ช., ร.7 ศธ.10.4/193 บรรทัดความเห็นโรงเรียนครูมัธยม ถ้าจะจัดตั้งในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์.

⁶⁸ รายงานประชุมกรรมการคำริรูปการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่องการเปิดแผนกครู ป.ม. ขึ้นในมหาวิทยาลัย ต้นศก 2471.

วิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร มีดังนี้คือ

ก. ครูอักษรศาสตร์ภาค 1 (ปีที่ 1 และ 2)

1. ภาษาไทย
2. ภาษาอังกฤษ
3. ภาษาฝรั่งเศส
4. ภาษาละตินหรือภาษาสันสกฤตหรือภาษาบาลี
(เลือกได้ 1 ภาษา)
5. ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ หรือค่านิยม
(วิชาเลือก)

ข. ครูวิทยาศาสตร์ ภาค 1 (ปีที่ 1 และ 2)

1. เคมี
2. ฟิสิกส์
3. ค่านิยม
4. ภาษาไทย
5. ภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส (วิชาเลือก)

ค. ภาค 2 (ปีที่ 3 ซึ่งเรียนเหมือนกันทั้ง 2 ประเภท)

1. ปรัชญา
  - 1.1 ตรรกศาสตร์เบื้องต้น (Elements of Logic)
  - 1.2 จริยธรรม (Ethnics)
  - 1.3 จิตวิทยา (Psychology)
2. วิธีสอน และวิชาครู (Methods of teaching)
3. วิธีจัดโรงเรียน (School Organization)
4. กฎและข้อบังคับของโรงเรียน พระราชบัญญัติ ฯลฯ
(School Regulation, laws, Ministerial Orders ect.)
5. ระเบียบต่าง ๆ ของโรงเรียน และจัดการ
โรงเรียนตามสุขวิทยา (School Routine
work and Hygienic Menagement)
6. การลูกเสือ (Scout)

7. ฝึกหัดการสอน (Practice of teaching)

ปรากฏว่าหลักสูตรโรงเรียนครูมัธยมที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเสนอแนวคิดไว้นั้น ใกล้เคียงกับหลักสูตรประกาศนียบัตรครูมัธยมอักษรศาสตร์⁶⁹ ที่เปิดทำการสอนใน พ.ศ. 2471 ซึ่งในหลักสูตรนี้ได้กำหนดการฝึกหัดครูเป็น 2 ประเภท คือ ครูอักษรศาสตร์ และครูวิทยาศาสตร์ ใช้เวลาเรียนทั้งสิ้น 3 ปี 2 ปีแรก เรียนวิชาสามัญของการฝึกหัดครูแต่ละประเภท ในวิชาภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ พุทธประวัติและธรรมวิภาค คำนวณวิธี ฟิสิกส์ เคมี ส่วนปีที่ 3 นั้น เรียนวิชาครู จะพบว่าหลักสูตรประกาศนียบัตรครูมัธยมอักษรศาสตร์ พ.ศ. 2471 เป็นหลักสูตรที่ใกล้เคียงกับแนวคิดที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเสนอไว้เกี่ยวกับการจัดหลักสูตรโรงเรียนครูมัธยมในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จึงถือได้ว่าหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นบุคคลท่านหนึ่งที่ทรงมีบทบาทในการจัดการศึกษาครูมัธยมอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนี้อยู่ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ท่านทรงนำมาใช้อีกครั้งในการจัดการฝึกหัดครูประถมโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2482

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁹ กายจนา นาคสกุล, "ประวัติคณะอักษรศาสตร์" อักษรศาสตร์บัณฑิต 50 ปี (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2529) หน้า 20.

และ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2509 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบห้าสิบปีของการสถาปนา (พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, 2510) หน้า 304.

2. ระดับโรงเรียน เอกชนสตรี

หลังจากที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงลาออกจากราชการด้วยปัญหาด้านสุขภาพ แต่ก็ยังทรงมีบทบาททางการศึกษา เนื่องจากทรงร่วมกับชายา คือหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี* จัดตั้งโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์** ขึ้นในบริเวณวังของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ซึ่งวังนี้ได้เคยมีการจัดตั้งโรงเรียนมาก่อนหน้านี้คือ "โรงเรียนถนนขาว"⁷⁰ ตั้งขึ้นในวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2463 โดยหม่อมราชวงศ์หญิงทรงสอางค์ เกษมศรี แต่ต้องเลิกกิจการเพราะขาดผู้ดูแล จนกระทั่งวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2475 ทั้งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี จึงได้รื้อฟื้นการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวังอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากทั้งสองท่านได้มีโอกาสตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงสงขลานครินทร์ไปต่างประเทศ คราวที่กรมหลวงสงขลานครินทร์ทรงออกไปศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ ทำให้ทั้งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ทรงมีโอกาสได้ศึกษาและทอดพระเนตรกิจการโรงเรียนราษฎร์ (Private School) ของประเทศอังกฤษ ทั้งสองท่านสนพระทัยในแนวทางและรูปแบบของการจัดตั้งโรงเรียนประเภทนี้ จึงได้สังเกตและจดจำวิธีการดำเนินงานของโรงเรียนเหล่านั้น เมื่อเสด็จมาถึงเมืองไทย หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ก็ทรงคิดที่จะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัง โดยให้มีลักษณะเป็นแบบโรงเรียน

---

* หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี ทรงจบการศึกษาในชั้นมัธยมปีที่ 6 จากโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ทำให้ทรงมีความสามารถในการอ่านและเรียนภาษาอังกฤษได้ดี เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาใหม่ ๆ ก็ออกมาประทับอยู่ที่วังเฉย ๆ มิได้ประกอบอาชีพใด ตามแบบเจ้านายสตรีในสมัยนั้น แต่ท่านได้ทรงใช้เวลาว่างในการแปลนวนิยายต่างประเทศจากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย เช่น เรื่อง เต็มมา เคาน์แตรกคูลา ฯลฯ นับว่าทรงประกอบอาชีพนักแปลรุ่นแรก ๆ ของไทย แต่ทรงหยุดอาชีพนี้ เพราะทรงก่อตั้งโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ ทำให้ต้องทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการของโรงเรียน.

** ชื่อของโรงเรียนได้จากพระนามในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ เมื่อครั้งยังไม่ได้ทรงกรมว่า พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค เขียนเป็นภาษาบาลีว่า "เขมะสิริสุภโยค" ชื่อโรงเรียน "เขมะสิริอนุสสรณ์" จึงแปลว่า "ระลึกถึงเกษมศรี" หมายถึงราชสกุลในสายพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ.

⁷⁰ ก.จ.ช., ร.6 ศธ.54.1/279 (เล่ม 7) อนุญาตให้ตั้งโรงเรียนถนนขาว.

มหาอำมาตย์ศรี เกษมศรี ทรงฉายพระรูปร่วมกับทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชาธิบดี เจ้าฟ้ามหิตลดาภิเษก กรมหลวงสงขลานครินทร์ และ หม่อมเจ้าหญิงสุศรีอมร ขยา เมื่อดำรงไปทอดพระเนตร สังกัด และ ฟิรมาด ห้อยปัด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ราษฎรที่เคยทรงพบเห็นมาจากประเทศอังกฤษ⁷¹ ประกอบกับเหตุการณ์ทางการเมือง ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เนื่องจากเจ้านายต่างเกรงภัยทางการเมืองอันอาจเกิดขึ้นได้ตามแบบเจ้านายในประเทศฝรั่งเศสหรือรัสเซีย เคยได้รับมา จึงพากันหลบหนีไปต่างประเทศ หรือแอบหลบไปตามชนบท หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมและหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ทรงพาบุตรและธิดาหลบภัยออกจากกรุงเทพฯ ไปตามจังหวัดต่าง ๆ ภายหลังเมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองสงบลง จึงทรงกลับเข้ามากรุงเทพฯ ปรากฏว่าทั้งบุตร ธิดา และพระประยูรญาติ ไม่สามารถกลับเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนได้ เพราะขาดเรียนไปนาน⁷² หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรและหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจึงทรงคิดที่จะจัดตั้งโรงเรียน โดยอาศัยธิดาและพระญาติของท่านร่วมกันจัดทำ ประกอบกับขณะนั้นแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2479 เปิดโอกาสให้เอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้น

"...ได้แสดงความยินยอมให้เอกชนหรือคณะบุคคลจัดตั้งสถานศึกษาเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาล แต่ยังคงต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐ และรัฐอาจให้การอุดหนุนส่งเสริมตามสมควร เพราะขณะนั้นเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก สภาพเศรษฐกิจจะจังกัง ส่งผลกระทบต่อนโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาล เพราะงบประมาณการศึกษาลดตัด"⁷³

เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ขึ้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงทรงมีโอกาสนำแนวคิดในการจัดการศึกษา ทำให้โรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ เป็นโรงเรียนที่มีความก้าวหน้าทางด้านวิชาการ มีลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบอย่างของตนเอง และเป็นโรงเรียนที่มีการส่งเสริมอนุรักษ์ด้านศิลปและวัฒนธรรมของไทย นอกจากนี้แล้วบทบาทด้านศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม คือการที่ทรงสามารถสร้างความผสมกลมกลืน โดยการนำส่วนดีของวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมตะวันตกมาเข้าไว้ด้วยกัน เป็นแนวคิดที่ทันสมัยที่สามารถรักษาวัฒนธรรมไทยไว้ได้ และปรับปรุงทั้งสองวัฒนธรรมให้เข้ากันได้ด้วยดี

⁷¹ ทัศนะที่ระลึกครบรอบ 50 ปี เขมะสิริอนุสรณ์ พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525).

⁷² ม.ร.ว. จิตรเกษม (เกษมศรี) อินทรครรชิต, สัมภาษณ์, วันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2528 และ ม.ร.ว. ทมยันตี (เกษมศรี) จักขุรักษ์, สัมภาษณ์, วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2528.

⁷³ การศึกษาเอกชนในประเทศไทย กองสถิติและวิเคราะห์ภาวะการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2526 หน้า 10.

ในการศึกษาเรื่องแนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ในระดับโรงเรียนเอกชนสตรี คือโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์นั้น จะแบ่งระยะเวลาในการศึกษาออกเป็น 2 ระยะ คือ

1. ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2475-2482 เป็นช่วงเวลาที่โรงเรียนเพิ่งเปิดดำเนินงาน และเป็นระยะเวลาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะเกิดขึ้น การดำเนินงานของโรงเรียนในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาของการพัฒนาโรงเรียนให้เป็นที่ยอมรับแก่ผู้ปกครองโดยทั่วไปในความสามารถจัดการศึกษาได้ดีและทัดเทียมกับสถานศึกษาอื่น ๆ ในขณะนั้น

2. ระยะที่สอง ระหว่าง พ.ศ. 2483-2506 เป็นระยะเวลาที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งส่งผลกระทบต่อโรงเรียนทั้งปัญหาด้านการเงิน การพัฒนา และปรับปรุงโรงเรียนให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ใน พ.ศ. 2487 เมื่อหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร สิ้นชีพิตักษัย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จึงทรงบริหารงานโรงเรียนด้วยแนวคิดของท่านเอง และทรงมีบทบาทในฐานะผู้บริหารโรงเรียนจนท่านสิ้นชีพิตักษัยใน พ.ศ. 2506

ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2475-2482

เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ผู้บริหารโรงเรียนต้องดำเนินงานและพัฒนาโรงเรียนให้เป็นที่ยอมรับแก่ผู้ปกครอง จึงแบ่งประเด็นศึกษาออกได้ดังนี้

- 1) การดำเนินงานเพื่อพัฒนาโรงเรียน
- 2) การจัดหลักสูตร
- 3) การจัดการสอนชั้นเตรียมอุดมศึกษา
- 1) การดำเนินงานเพื่อพัฒนาโรงเรียน

โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เปิดทำการสอนครั้งแรกในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2475 โดยมีนักเรียนชายและหญิงรวมทั้งสิ้น 26 คน เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นมูลจนถึงชั้นประถมศึกษา ในชั้นมูลมีนักเรียน 18 คน ชั้นประถมหนึ่งมี 5 คน ประถมสองมี 3 คน ครูที่ทำการสอนในระยะแรกที่เปิดสอนได้แก่บุตรหลานและผู้ที่อยู่ในวังที่มีความรู้แบบใหม่ ในช่วงเวลานั้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงให้หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรทรงทำหน้าที่ในการบริหารโรงเรียน* แต่หม่อมเจ้า

* เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงออกจากราชการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในระยะแรก ทรงรับราชการในกรมสรรพสามิตอยู่ระยะหนึ่ง ตามพระประสงค์ของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศุภโยคเกษม ไม่นานก็ทรงลาออก และทรงร่วมกับหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ชาญ บริหารงานโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์.

มูลนิธิเกษม เองทรงเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบาย และพัฒนาโรงเรียนตามแนวคิดที่ทรงวางไว้ร่วมกันและทรงมีส่วนร่วมในการช่วยสอนนักเรียนวิชาวิทยาศาสตร์อีกด้วย

ค่าเล่าเรียนสำหรับชั้นประถมเก็บเดือนละ 1 บาท ชั้นมัธยมเก็บเดือนละ 2 บาท สำหรับชั้นประถม 1-4 รับนักเรียนทั้งชายและหญิง ส่วนชั้นมัธยมรับเฉพาะนักเรียนหญิง สถานที่รับนักเรียนชายในชั้นประถมและงดรับนักเรียนชายในชั้นมัธยมนั้น เมื่อศึกษาจากประวัติของโรงเรียนสตรีอื่น ๆ ก็พบกรณีเช่นเดียวกับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์* ทั้งนี้คงเนื่องจากมีจุดมุ่งหมายให้เด็กชายเล็ก ๆ เหล่านี้ได้รับการฝึกหัดกิริยามารยาทให้เรียบร้อย สุขภาพ อ่อนโยน เป็นผู้ดี ก่อนที่จะออกไปศึกษาชั้นสูงต่อในโรงเรียนชาย

เมื่อพิจารณาจากค่าเล่าเรียนที่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์เรียกเก็บนั้น จะพบว่าค่าเล่าเรียนค่อนข้างถูก เมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนเอกชนอื่น ๆ ที่เรียกเก็บค่าเล่าเรียนเมื่อเปิดทำการครั้งแรก

ตารางที่ 1 แสดงการเก็บค่าเล่าเรียนโรงเรียนเอกชนในชั้นมัธยมช่วงปีแรกที่เปิดสอน

โรงเรียน	ค่าเล่าเรียน (บาท/ปี)
โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์	20
โรงเรียนสตรีจุลนาค	24
โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง	45
โรงเรียนราชินี	57

ที่มา : ก.จ.ช., ร.6 ศธ. 29/74 เก็บเงินค่าเล่าเรียน และ 60 ปี สตรีจุลนาค

* อนุสรณ์ครอบรอบ 50 ปีมาแตร์ (กรุงเทพฯ: ประเมษฐ์การพิมพ์, 2521).

อนุสรณ์สาสน์ 75 ปีราชินี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์แฉศ, 2523).

60 ปี สตรีจุลนาค (กรุงเทพฯ: ศรีสยามการพิมพ์, 2529).

จากการที่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เก็บค่าเล่าเรียนในอัตราที่ถูกใกล้เคียงกับค่าเล่าเรียนของโรงเรียนรัฐบาล⁷⁴ จึงเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ดึงดูดความสนใจของผู้ปกครองที่จะส่งบุตร ธิดา เข้าศึกษา รวมทั้งความสามารถในการจัดการศึกษาที่ได้มาตรฐาน ทำให้จำนวนนักเรียนระหว่าง พ.ศ. 2475-2476 ซึ่งเป็นระยะเวลาเริ่มต้นที่โรงเรียนเปิดทำการ มีจำนวนถึง 297 คน เมื่อศึกษาแล้วพบว่า นักเรียนร้อยละ 64.4 เป็นบุตร ธิดาของชนชั้นกลาง อันได้แก่บุตร ธิดา ของข้าราชการชั้นกลาง พ่อค้า หรือเสมียน ส่วนบุตร ธิดา ของชนชั้นสูง อันได้แก่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หรือคหบดี มีเป็นจำนวนร้อยละ 30.2 บุตร ธิดา ของชาวจีน ร้อยละ 7.07 บุตร ธิดา ของหม่อมเจ้าหรือเชื้อพระวงศ์อีกร้อยละ 3.37 และบุตร ธิดา ของชนชั้นต่ำ อันได้แก่บุตร ธิดา ของบริวารที่อาศัยอยู่ในวัง กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติอีกประมาณร้อยละ 2.02*

จากการศึกษาข้อมูลในทะเบียนรายชื่อนักเรียนที่เข้าเรียนระหว่าง พ.ศ. 2475-2476 จึงพบว่าโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เป็นโรงเรียน เอกชนที่จัดการเรียนการสอนเพื่อชนทุกระดับชั้น แต่เปิดโอกาสกว้างทางการศึกษาเพื่อบุตร ธิดาของชนชั้นกลาง ได้มีโอกาสเข้าศึกษาในโรงเรียน เอกชนที่จัดโดยเจ้านาย ซึ่งเมื่อศึกษาเปรียบเทียบกับโรงเรียนราชินีแล้ว จะพบว่าโรงเรียนราชินีในระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2447-2474 นักเรียนส่วนใหญ่เป็นบุตรของเชื้อพระวงศ์และข้าราชการชั้นสูง⁷⁵ จึงเท่ากับว่าโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ซึ่งจัดตั้งโดยหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมและหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรนั้น มิได้จัดตั้งขึ้นเพื่อผลประโยชน์ในทางกาไรที่จะได้จากการจัดตั้งโรงเรียน แต่เพียงประการเดียว แต่ที่ทรงจัดตั้งโรงเรียนเพราะหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเป็นนักการศึกษาที่มีความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษามาก่อน ทรงเป็นครูที่อุทิศพระองค์เพื่อการศึกษา โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์จึงเป็นโรงเรียน เอกชนที่จัดการศึกษาได้มาตรฐานทัดเทียมกับโรงเรียน เอกชนที่ดีทั้งหลายในขณะนั้น แต่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์เปิดกว้าง ช่วยเหลือให้ชนชั้นกลางได้มีโอกาสส่งบุตร ธิดา เข้าศึกษาได้โดยเสียค่าใช้จ่ายพอสมควร

⁷⁴ ปรคศุรายละเอียดยาน ปรุมพร อินทรานุกร. "บทบาทของเอกชนในการจัดการศึกษาในประเทศไทย พ.ศ. 2461-2497." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

* ศึกษาจากทะเบียนรายชื่อนักเรียนที่เข้าเรียน พ.ศ. 2475-2476

⁷⁵ ยูภาภรณ์ แจ้ง เจนกิจ. "การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530, หน้า 184.

ในอัตราที่ต่ำกว่าค่าใช้จ่ายในโรงเรียนเอกชนอื่น ๆ ในขณะนั้น

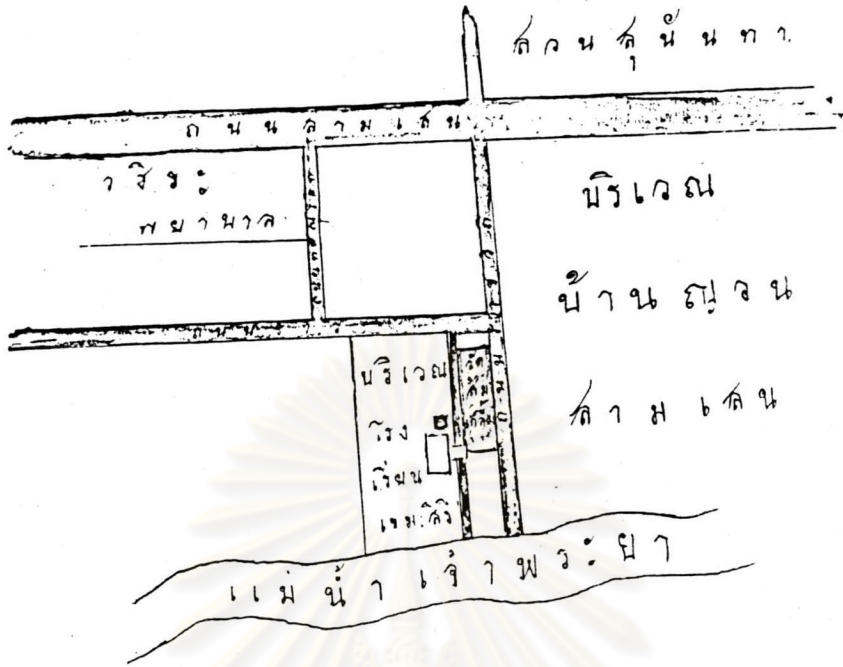
ปรากฏว่าในเวลา 1 ปี กิจการของโรงเรียนก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ โดยดูจากจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้นจากเดิม ซึ่งเคยได้รับอนุมัติจากกระทรวงธรรมการให้รับนักเรียนเพียง 148 คน ต่อมาหม่อมเจ้าหญิงศุภศรีสมทรงขออนุญาตกระทรวงธรรมการในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2476 ท้าการต่อเติมอาคารสถานที่ เพื่อขอรับนักเรียนเพิ่มขึ้นให้ได้ถึง 416 คน ซึ่งก็ได้รับอนุมัติจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เพราะเห็นว่า "ไม่เป็นปฏิปักษ์แก่การสุขาภิบาล"⁷⁶ จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้ต้องมีการก่อสร้างอาคารสถานที่เรียนเพิ่มเติม และสามารถขยายชั้นเรียน ท้าการเปิดสอนตั้งแต่ชั้นมูล จนถึงชั้นมัธยมปีที่ 6 ใน พ.ศ. 2478 ทั้งนี้เพราะการจัดตั้งโรงเรียนในวัง โดยมีเจ้านายที่ได้รับการศึกษาตามแผนใหม่ทำหน้าที่สั่งสอนวิชาการแผนใหม่ ควบคู่กับการฝึกหัดอบรมกิริยามารยาท บรรดาบุตรหลานและเด็ก ๆ ที่อยู่ในวัง ตลอดจนเด็ก ๆ ในละแวกนั้น ซึ่งประกอบไปด้วยบุตรขุนนาง ข้าราชการ หรือแม่แต่บุตร ธิดา ของเจ้านายทั้งหลาย เช่นตระกูลไกรฤกษ์ เพ็ญชาติ ๗ บางช้าง วินิจฉัยกุล สุจริตกุล รุมาคม ฯลฯ ผู้ปกครองของเด็ก ๆ เหล่านี้ต่างพากันนิยมและวางใจที่จะส่งบุตร ธิดา ให้เข้ามารับการศึกษากับโรงเรียนในวัง เพราะทำให้ได้รับความรู้แบบใหม่ รวมทั้งได้รับการฝึกอบรมกิริยามารยาทจากเจ้านาย แทนความนิยมแบบจารีต คือส่งเด็ก ๆ ให้เข้าไปอยู่ในวังเจ้านายชั้นสูง ซึ่งแต่เดิมนั้นวังเหล่านี้เคยเป็นแหล่งวิทยาการของคนไทย ต่อมาเมื่อความรู้แบบตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น โรงเรียนเริ่มเข้ามามีบทบาท การศึกษาแผนใหม่เป็นที่ยอมรับ จึงมีผู้นิยมส่งบุตร หลานไปโรงเรียน ดังนั้นโรงเรียนในวัง จึงเปรียบเสมือนทดแทนการไปฝึกหัดกิริยามารยาทในวังแบบจารีต และได้ควบคู่กับการรับการศึกษาแบบใหม่ ทำให้โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในวังหรือโรงเรียนที่จัดตั้งโดยบุคคลชั้นสูง มีผู้นิยมส่งบุตรหลานเข้ามารับการศึกษามากขึ้น ในกรณีของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์นั้น ได้รับความนิยมจากผู้ปกครองเพราะในด้านวิชาการและการฝึกหัดอบรมกิริยามารยาท ส่วนเด็กชายก็สามารถไปเข้าเรียนต่อตามโรงเรียนสำคัญ ๆ ได้

2) การจัดหลักสูตร

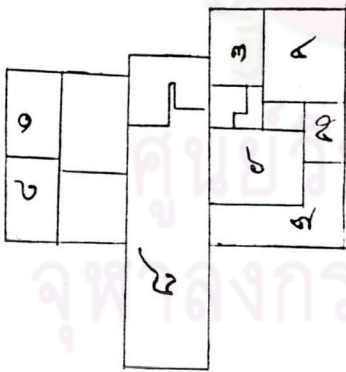
โรงเรียนเปิดสอนหลักสูตรสองแผนกคือ แผนกสามัญศึกษาตามหลักสูตรกระทรวงธรรมการ และเปิดสอนแผนกวิสามัญศึกษาตามความถนัด และความสามารถของนักเรียน ซึ่งขณะนั้นตามแผนการศึกษาชาติ ฉบับ พ.ศ. 2479 ได้แบ่งระบบการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท

⁷⁶ ก.จ.ช., ร.7 ศธ.54/9 เรื่อง ขออนุญาตขยายสถานที่โรงเรียน.

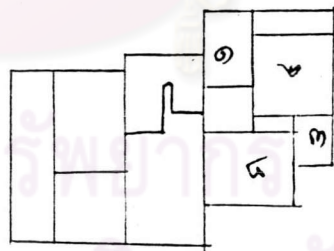
(แผนที่สังเขป)

แผนผัง แสดงห้องเรียนที่ใกล้ซีก คีตกวางยาวเป็นเซนติเมตร

ชั้นบน

ชั้นล่าง

๑. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๒. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๓. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๔. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๕. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๖. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๗. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๘. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๙. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๑๐. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.

สระกลม ๑ นิ้ว คือ ๑๐๐๐ เซนติเมตร

ที่ใคร่บ่อนุญาติไว้แล้ว

ที่ซึ่งไม่ใคร่บ่อนุญาติและขอขยายใหม่

๑. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๒. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๓. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๔. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.
 ๕. ๑๐๐ ม. x ๑๐๐ ม.

Handwritten signature or mark at the bottom right corner.

(1) แผนกสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาที่เป็นพื้นฐานทั่วไป โดยแบ่งออกเป็นชั้นประถม 4 ปี (ชั้นประถมปีที่ 1-4) มัธยมศึกษา 3 ปี (ชั้นมัธยมปีที่ 1-3) มัธยมศึกษา 3 ปี (มัธยมปีที่ 4-6)

(2) แผนกอาชีวศึกษา (แผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ. 2479 ใช้คำว่า "อาชีวศึกษา" แทนคำว่า "วิสามัญศึกษา" -ผู้เขียน) ได้แก่ การศึกษาวิชาที่เป็นความรู้สำหรับประกอบอาชีพ

สำหรับโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ ได้จัดระบบการศึกษาตามแผนการศึกษาชาติ แต่ได้เพิ่มหลักสูตรบางวิชาเน้นมากขึ้น เช่น การสอนภาษาอังกฤษ ดังนี้

(1) แผนกสามัญศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

ก. มูลศึกษา สอนอักษรวิธีเบื้องต้น มีเครื่องมือเครื่องใช้ช้อนบุล (Kindergarten) ตามแบบตะวันตก ที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมทรงมีโอกาสดำเนินการแล้วนำมาใช้ในโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์

ข. ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ชั้นมัธยมปีที่ 1-ชั้นมัธยมปีที่ 6 สอนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการเหมือนกับโรงเรียนรัฐบาลอื่น ๆ แต่สำหรับวิชาภาษาอังกฤษนั้นโรงเรียนจัดสอนเพิ่มเติมนอกเหนือจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรของกระทรวง คือ สอนทั้งการอ่าน-พูด-เขียน ภาษาอังกฤษ คำอังกฤษ ไวยากรณ์ แปลไทย-อังกฤษ และแปลอังกฤษ-ไทย⁷⁷

(2) แผนกอาชีวศึกษา แบ่งเป็น

ก. แผนกการเรือน การช่าง และการครัว โรงเรียนเปิดสอนแผนกนี้ตามนโยบายของรัฐบาล แต่มีได้มุ่งเน้นผลิตนักเรียนไปประกอบอาชีพดังกล่าว โรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ขณะนั้นมีนโยบายเน้นในด้านความรู้ทางวิชาการควบคู่ไปกับการฝึกหัดอบรมสตรีให้เพียงพร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งการเป็นแม่บ้าน แม่เรือนที่ดี วิชาที่สอนได้แก่ วิชาตัดเย็บเสื้อผ้า วิชาเกี่ยวกับอาหาร การบริหารอาหาร การพยาบาลผู้ป่วย การจัดบ้าน กฎหมาย การบัญชีที่แม่บ้านควร

⁷⁷ ระลึก ธานี, วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทย (พ.ศ. 2475-2530) (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527), หน้า 73.

⁷⁸ พจนานุกรม (พระนคร: ไทยเบซม, 2507), หน้า 42 และ สมุดตารางสอนประจำปีการศึกษา 2480.

รู้ นอกจากนี้โรงเรียนยังเปิดร้าน "สุร์สน์" (Bongout) ที่ถนนเจริญกรุง เป็นร้านอาหารและตัดเสื้อผ้า เพื่อให้นักเรียนการเรือนได้ใช้ เป็นสถานที่ฝึกหัด และเรียนในภาคปฏิบัติ "ร้านนี้มีชื่อเสียงในการทำอาหารฝรั่งอร่อย ๆ ภัท ๆ ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีใครคิดทำ ร้านสุร์สน์ก้าวล้ำหน้าร้านอาหารทั้งปวงแถวนั้นไปไกล⁷⁹ ภายหลัง เมื่อภารกิจของโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น ทำให้ขาดผู้ดำเนินงาน ร้านสุร์สน์จึงต้องเลิกกิจการ

ข. แผนกฝึกหัดครูประถม ใน พ.ศ. 2482 ตามหลักสูตรครูประถมของกระทรวงศึกษาธิการ จุดมุ่งหมายของการเปิดสอนวิชาฝึกหัดครูประถมขึ้น ทั้งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ทรงมีแนวคิดในการเตรียมฝึกหัดครู โดยคัดจากนักเรียนของโรงเรียนหรือบุคคลภายนอกที่สนใจ นำมาฝึกหัดวิชาครูเพื่อเตรียมเป็นบุคลากรของโรงเรียนต่อไป เป็นการแก้ไขปัญหาขาดแคลนครูด้วยอีกประการหนึ่ง เพราะโดยทั่วไปแล้วครูโรงเรียนเอกชนมักไม่มีผู้นิยมสมัคร เนื่องจากต้องการเป็นครูโรงเรียนรัฐบาลมากกว่า เมื่อรับราชการก็ได้เบี้ยหวัด ถ้าเป็นผู้ชายก็ได้รับพระราชทานยศ และตำแหน่ง ตรงข้ามกับครูโรงเรียนเอกชนที่จะไม่ได้รับในสิ่งเหล่านี้ จึงเป็นปัญหาสำหรับโรงเรียนเอกชนซึ่งมักประสบปัญหาขาดแคลนครูที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งสองท่านจึงได้ทำการเปิดสอนวิชาฝึกหัดครูประถมขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทางเคยมีบทบาทและได้ทรงแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการฝึกหัดครูมัธยมมาแล้ว ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โรงเรียนฝึกหัดครูประถมโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เปิดทำการสอนตั้งแต่ พ.ศ. 2482-2487 เปิดสอนตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ การที่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์สามารถจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมขึ้นภายในโรงเรียนได้เพราะนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้นอนุญาตให้เอกชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาด้านฝึกหัดครูประถม ประกอบกับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์มีความพร้อมในด้านบุคลากร คือหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิดและได้วางหลักสูตรการฝึกหัดครูมาก่อนแล้ว รวมทั้งหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรทรงได้เห็นแบบอย่างการจัดการศึกษาในต่างประเทศ

นอกเหนือจากความต้องการผลิตครู เพื่อมาใช้สอนในโรงเรียน " เพราะครูที่ฝึกหัดมาจากนักเรียนของโรงเรียน ทำให้ทราบพื้นความรู้ อุปนิสัยใจคอ พื้นความรู้ครู

⁷⁹ หม่อมเจ้าหญิงเกษมเสาวภา เกษมศรี, พูนศรีเกษม: เขมะสิริอนุสสรณ์ รุ่น 2513 (พระนคร: ศรีเมืองการพิมพ์, 2513).

อาจน้อย แต่พียงทางด้านภาษาจะดี^{๘๐} จุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดการฝึกหัดครูประการที่สองคือ เพื่อที่นักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมปีที่ 6 แล้ว และมีความประสงค์มุ่งจะเข้าเรียนต่อในชั้นเตรียมอุดมของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หากแต่ยังสอบคัดเลือกไม่ได้ โรงเรียนก็รับเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อเรียนวิชาชั้นสูงขนาดมัธยมปีที่ 7-8 เตรียมเข้าสอบคัดเลือกโรงเรียนเตรียมอุดมต่อไป แม้เข้าโรงเรียนเตรียมอุดมไม่ได้จริง ๆ นักเรียนก็ยังได้เรียนต่อไปในโรงเรียนฝึกหัดครู จนจบหลักสูตร และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรครูประถม (ป.ป.) ดีกว่านักเรียนโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งบังเอิญเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้ และนักเรียนฝึกหัดครูของโรงเรียนก็จะมีฐานะเหมือนนักเรียนครูของรัฐบาล คือได้รับบรรจุตำแหน่งครูในโรงเรียนรัฐบาลได้โดยไม่มีเงื่อนไขอย่างใด^{๘๑}

โรงเรียนฝึกหัดครูในโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เปิดดำเนินการถึง พ.ศ. 2487 ก็ยกเลิกและโอนให้ไปอยู่ในกรมฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งอยู่ในระหว่างช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากนโยบายของรัฐบาลที่ไม่ต้องการให้มีการฝึกหัดครูในโรงเรียนเอกชน เพราะเกรงว่าโรงเรียนเอกชนต่างชาติ โดยเฉพาะโรงเรียนจีน ซึ่งอาจจะตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูในโรงเรียนของคนด้วย อันจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติได้

นักเรียนฝึกหัดครูจากโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เมื่อจบการศึกษาแล้ว ส่วนใหญ่ก็ทำงานเป็นครูอยู่ในโรงเรียน ซึ่งในปัจจุบันนี้หลายคนก็ยังมีชีวิตอยู่* และบางส่วนก็ออกไปเป็นครูในโรงเรียนต่าง ๆ

3) การจัดการสอนชั้นเตรียมอุดมศึกษา

ในแผนการศึกษาชาติ 2479 กระทรวงธรรมการคิดจะยุบชั้นมัธยมปีที่ 7-8 และตั้งชั้นเตรียมอุดมศึกษาขึ้นแทนที่ ซึ่งเป็นโครงการที่มุ่งประโยชน์ทางด้านอาชีวศึกษา เพราะขณะนั้นผู้สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 8 มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ทางมหาวิทยาลัยรับได้เพียงจำนวนจำกัด นักเรียนที่เข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้จะหันไปเรียนต่อทางอาชีวศึกษาก็อายุมาก เสียแล้ว กระทรวงธรรมการจึงต้องการให้นักเรียนที่เข้าชั้นเตรียมอุดมศึกษาไม่ได้หันไปทางอาชีวศึกษาได้ง่ายขึ้น ดังนั้นโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงเป็นสถานที่คัดเลือกนักเรียนเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย นอกจากนี้โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาจะได้เป็นแบบอย่างแก่

^{๘๐} เกา รงควนิช, อติศรัทธาการครูใหญ่, สัมภาษณ์ 20 กรกฎาคม 2531.

^{๘๑} ที่ระลึกครบรอบ 50 ปี เขมะสิริอนุสสรณ์ พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ: ออมรินทร์การพิมพ์, 2525) หน้า 40-41.

* โปรดดูภาคผนวกที่ 10.

โรงเรียนมัธยมศึกษาทั่วไปด้วย การจัดตั้งโรงเรียนแบบ "โรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัย" เป็นของแปลกและใหม่ เพราะไม่เคยมีมาก่อน คือเป็นแบบสหศึกษาในวัยรุ่น มหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษาต้องจัดตั้งโรงเรียนเตรียมของตนเอง มีโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมือง โรงเรียนเตรียมนายร้อยของโรงเรียนนายร้อยทหารบก และโรงเรียนเตรียมนายเรือของโรงเรียนนายเรือ ที่ให้เลิกชั้นมัธยมปีที่ 7-8 และตั้งเป็นชั้นเตรียมอุดมศึกษา หลักสูตร 2 ปีขึ้นแทน^{๘๒}

โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เริ่มทำการสอนใน พ.ศ. 2481 ซึ่งมีนักเรียนนิยมสอบแข่งขันเข้าเรียนเป็นจำนวนมาก สำหรับผู้ที่จะศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย จุดมุ่งหมายสำคัญของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์คือ มุ่งผลิตนักเรียนที่จะศึกษาต่อชั้นสูงในระดับอุดมศึกษามากกว่ามุ่งเน้นผลิตนักเรียนไปรับราชการ โรงเรียนจึงส่งเสริมให้นักเรียนสอบแข่งขันคัดเลือกเข้าเรียนโรงเรียนเตรียมอุดม เพื่อเป็นการวัดคุณภาพการเรียนการสอนของโรงเรียนด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ทางด้านสายอาชีพนั้น โรงเรียนก็ได้เปิดหลักสูตรครูประถมศึกษา สำหรับผู้ที่ต้องการเป็นครูด้วย ดังได้กล่าวมาแล้ว

พ.ศ. 2480 มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทั้งกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ คือ กระทรวงธรรมการย้ายสถานที่และเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนจึงต้องขึ้นทะเบียนใหม่

ระเบียบการสอนของโรงเรียน โรงเรียนปฏิบัติตามที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ คือ เปิดสอนตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์ เฉพาะวันเสาร์เรียนเพียงครึ่งวันและเป็นวันประชุมสั่งสอน สวดมนต์ ส่วนในวันธรรมดาเรียนตั้งแต่เวลา 9.00-12.00 น. จึงพักกลางวัน และเริ่มเรียนภาคบ่ายในเวลา 13.00-15.00 น. วันหยุดนั้น ปฏิบัติตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ การสอบไล่และสอบเพื่อเลื่อนชั้นในขณะนั้น ถ้าเป็นชั้นประโยคทั้งประถมศึกษาและมัธยมศึกษา กระทรวงธรรมการจะทำหน้าที่จัดสอบ นอกชั้นอื่น ๆ โรงเรียนจะทำหน้าที่เป็นผู้จัดสอบเอง และในวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2480 โรงเรียนได้เริ่มเปิดรับ

"นักเรียนประจำ" หรือ นักเรียนกินนอนขึ้นอีกแผนกหนึ่ง เพราะโรงเรียนได้รับความเชื่อถือและเป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไปทุกสาขาอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ พ่อค้า หรือแม้แต่บุตรหลานของเจ้านายก็นำมาฝากเรียน ส่วนที่อยู่ต่างจังหวัดก็มีความประสงค์จะนำบุตรหลานมาฝากเรียน เพราะสะดวกในเรื่องที่พัก ความปลอดภัย นอกเหนือจากเป็นสถานที่ฝึกหัดทางด้านวิชาการแล้ว

^{๘๒} ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2509, อ้างถึงแล้ว.

โรงเรียนยังได้ชื่อว่าเป็นสถานที่ฝึกหัดกิจกรรมมารยาทได้งดงาม ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติ จึงมีผู้ปกครองนิยมส่งบุตร หลานเข้าเรียนมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี ยิ่งผลการสอบใน พ.ศ. 2482 ที่โรงเรียนส่งนักเรียนชั้นประโยคเข้าสมทบสอบไล่กับนักเรียนโรงเรียนรัฐบาล ปรากฏผลว่าสอบไล่ได้ยกชั้นทุกปี ชั้นมัธยมปีที่ 6 จากจำนวนนักเรียนทั้งหมด 25 คน ได้สมัครเข้าสอบคัดเลือกเพื่อเข้าเรียนต่อโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา 14 คน ปรากฏว่าสอบได้ 12 คน

ใน พ.ศ. 2484 กระทรวงศึกษาธิการ มีนโยบายให้โรงเรียน เอกชนจัดชั้นเตรียมอุดมศึกษาได้ โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์สามารถเปิดสอนชั้นเตรียมอุดมศึกษา ทั้งแผนกอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ได้ใน พ.ศ. 2489 ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป ในระยะที่สองของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

บุคลากรในระยะแรกของโรงเรียน ตั้งแต่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เปิดทำการสอนในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2475 ครูประจำการทั้งหมดเป็นสตรี^{๘๓} ยกเว้นหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการให้นักเรียนได้เรียนหนังสือควบคู่กับการฝึกหัดกิจกรรมมารยาท ครูส่วนใหญ่มักเป็นลูกหลานเจ้านายที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ โดยมีหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี ทรงดำรงตำแหน่งท่านอาจารย์ใหญ่ท่านแรก ทั้งยังทรงเป็นท่านเจ้าของและผู้จัดการอีกด้วย ครูน้อยได้แก่ หม่อมเจ้ามัทรี สวัสดิวัตน์ หม่อมเจ้าเกษมเสาวภา เกษมศรี หม่อมราชวงศ์จิตรเกษม เกษมศรี หม่อมราชวงศ์ทมนันตี เกษมศรี หม่อมราชวงศ์ผอบกาญจน์ ทองใหญ่ หม่อมราชวงศ์ส่งต่อ สุขสวัสดิ์ เป็นต้น ครูในเวลาต่อมาส่วนใหญ่มักเป็นธิดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น นางสาวประเดิม โกมารกุล ๗ นคร ธิดาพระยาโกมารกุลมนตรี นางสาวพิศ ไกรฤกษ์ ธิดาพระยาจักรปาณิศรสิริวิสุทธ์ นางสาวเมี้ยน และนางสาวชนะเกี ๗ บางช้าง ธิดาพระยาธานีโวหาร เป็นต้น

2. ระยะที่สอง ระหว่าง พ.ศ. 2483-2506

เป็นระยะเวลาที่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเข้ามามีบทบาทอย่างมากในการบริหาร และทรงนำแนวคิดทางการศึกษาของท่านมาใช้กับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

พ.ศ. 2483 โรงเรียนได้รับรองวิทยฐานะเทียบเท่าโรงเรียนรัฐบาล^{๘๔} ยิ่งทำให้ผู้ปกครอง เลื่อมใสและนิยมโรงเรียนเพิ่มขึ้น รวมทั้งผลการสอบชั้นประโยคที่นักเรียนสอบเข้า

^{๘๓} ทะเบียนครูโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ พ.ศ. 2483-2484.

^{๘๔} ก.จ.ช., ร.8 มท.0201.2.1.9./32 บัญชีรายชื่อโรงเรียนราษฎร์ที่กระทรวงศึกษาธิการรับรองวิทยฐานะ.

ร่วมกับโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งปรากฏว่าสอบไล่ได้ยกชั้นทุกชั้นปี และผลการสอบเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเป็นที่น่าพอใจ จึงทำให้จำนวนนักเรียนโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ ใน พ.ศ. 2483 มีจำนวนสูงถึง 401 คน จาก พ.ศ. 2482 ซึ่งมีจำนวนนักเรียนเพียง 222 คน และในปีต่อ ๆ มา ก็มีจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นทุกปี^{๑๑} จากจำนวนนักเรียนที่เข้าเรียน แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่สำหรับขณะนั้น ผู้ปกครองนิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษา เพราะเป็นโรงเรียนเอกชนที่จัดโดยเจ้านายและมีมาตรฐานการศึกษาดี

หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี สิ้นชีพิตักษัยด้วยพระโรคเนื้อร้ายในกระเพาะอาหาร ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2487 หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี จึงทรงดำรงตำแหน่งเจ้าของโรงเรียนและท่านอาจารย์ใหญ่ต่อมา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงระยะเวลาที่โรงเรียนประสบปัญหาภาวะขาดแคลนเงิน โรงเรียนจึงรายงานไปยังกระทรวงศึกษาธิการ ใน พ.ศ. 2495 ของดไม่รับเงินอุดหนุนทุกประเภทจากกระทรวง แต่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงขอขึ้นค่าเล่าเรียนให้เหมาะสมกับภาวะค่าครองชีพที่สูงขึ้น ซึ่งเดิมเคยเรียกเก็บจากนักเรียนชั้นประถม และมัธยม คนละ 300 บาทต่อปี เพิ่มเป็นคนละ 750 บาทต่อปี ส่วนชั้นเตรียมอุดมศึกษาเดิมเรียกเก็บคนละ 450 บาทต่อปี เพิ่มเป็นคนละ 900 บาทต่อปี จึงทำให้โรงเรียนมีรายได้มาซ่อมอาคารเรียน สร้างหอประชุม หอพักนักศึกษา ซ้อมอุปกรณ์โสตศึกษา และนำเงินมาปรับปรุงโรงเรียนในด้านต่าง ๆ และเมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 โรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์จึงเปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.ศ. 4-5) มัธยมปลายแบ่งออกเป็น 3 แผนก คือ แผนกศิลป์ แผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกทั่วไป

บทบาทและแนวคิดทางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมที่ทรงนำมาใช้กับโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ พิจารณาจากประเด็นดังต่อไปนี้

1. การใช้วิทยาการสมัยใหม่ และสื่อประกอบการศึกษา
2. การจัดหลักสูตรพิเศษ
3. การใช้หลักจิตวิทยาในการบริหาร
4. การส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม
5. การส่งเสริมด้านสุขวิทยาและโภชนาการ

^{๑๑} รายชื่อนักเรียนที่เข้าเรียน พ.ศ. 2482-2485 จากบัญชีเรียกชื่อนักเรียนโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์.

1. การใช้วิทยาการสมัยใหม่ และสื่อ ประกอบการศึกษา

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ โดยเฉพาะสำหรับชั้นเตรียมอุดมศึกษาทั้งแผนกอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ โดยเน้นพัฒนาคุณภาพการเรียน การสอน สำหรับนักเรียนทั้ง 2 แผนกนี้ หากเทียบกับโรงเรียนรัฐบาลโดยทั่วไปในขณะนั้น จะพบว่าโรงเรียนรัฐบาลมักเน้นคุณภาพด้านวิชาการในแผนกวิทยาศาสตร์ ส่วนโรงเรียนเอกชนโดยเฉพาะที่เป็นโรงเรียนของมิชชันนารี หรือคริสเตียน มักจะมีคุณภาพทางด้านภาษาเหนือกว่าโรงเรียนประเภทอื่น ๆ แต่โรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ได้พัฒนาแผนกการเรียนทั้ง 2 แผนก ให้มีประสิทธิภาพพออย่างเท่าเทียมกัน เพราะในด้านภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นจุดเด่นในการจัดหลักสูตรของโรงเรียนมาตั้งแต่ต้น และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการนำภาษาอังกฤษมาใช้ในการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ทรงสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนราชแพทยาลัย จนได้รับเหรียญศิลปวิทยา รวมทั้งทรงเป็นอาจารย์ในสาขาวิทยาศาสตร์ ทรงยอมรับในความสำคัญและความจำเป็นในการใช้วิทยาการสมัยใหม่ และสื่อ เพื่อนำมาใช้ประกอบการศึกษา ดังที่ทรงใช้แนวคิดนี้ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ดังนี้

ก. จัดหาครูที่มีคุณภาพ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดว่าการที่นักเรียนจะมีคุณภาพดีหรือไม่ขึ้น ขึ้นอยู่กับครูผู้สอนด้วย ดังนั้นจึงทรงพยายามจัดหาครูผู้สอนที่มีประสิทธิภาพในแต่ละแผนกมาทำการสอน และครูเหล่านั้นจะได้เข้าวิทยาการใหม่ ๆ มาถ่ายทอดให้นักเรียนได้เรียนรู้

ในแผนกวิทยาศาสตร์นั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเป็นครูสอนเอง โดยเฉพาะวิชาเคมี เพราะทรงมีความรู้ ความสามารถ และทรงชำนาญในการสอนวิทยาศาสตร์มาก่อน ทรงเป็นครูแผนกวิทยาศาสตร์ของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เรื่อยมาตั้งแต่ลาออกจากราชการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนเมื่อพระชนม์มากขึ้น จึงทรงหยุดสอนวิทยาศาสตร์ แต่ทรงยังใช้เวลาในการอบรมสั่งสอนนักเรียน เรื่องความประพฤติ และ เมื่อมีโอกาสก็จะทรงเล่าเกร็ดความรู้ที่เป็นประโยชน์ให้นักเรียนฟังเสมอ ๆ นอกจากนั้นแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีแนวคิดที่จะเพิ่มประสิทธิภาพให้แก่ นักเรียนมากขึ้น จึงมีการเชิญอาจารย์พิเศษจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า มาสอนนักเรียนทั้งแผนกวิทยาศาสตร์และแผนกอักษรศาสตร์ ในบางครั้งโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์จัดสอนเพิ่มเติมนอกเหนือจากหลักสูตร เช่น การ

สอนวิชาเคมี ซึ่งไม่มีในหลักสูตรชั้นมัธยมสามัญ แต่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงจัดสอนเพิ่มเป็นพิเศษในชั้นมัธยมปีที่ 6 เพื่อเป็นการเตรียมนักเรียนเพื่อไปเรียนในชั้นเตรียมอุดมศึกษาสำหรับแผนกวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ

ส่วนครูประจำการของโรงเรียนนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงคัดเลือกจากผู้ที่จะมาศึกษาอย่างดี ทั้งจากระดับมหาวิทยาลัย และจากโรงเรียนฝึกหัดครู โดยมีครูปรียญในขณะนั้น 4 คน ครูประกาศนียบัตรประโยคครูมัธยมหรือเทียบเท่า 20 คน ครูประกาศนียบัตรประโยคครูประถมหรือเทียบเท่า 23 คน ครูประกาศนียบัตรครูมูลหรือเทียบเท่า 5 คน นอกนั้นเป็นครูที่สำเร็จตั้งแต่ชั้นมัธยม 6 จนถึงนิสิตมหาวิทยาลัยปีที่ 2 สำหรับในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายมีครูพิเศษมาสอนเป็นรายชั่วโมงอีก 23 คน เป็นครูปรียญจากต่างประเทศ 3 คน ครูปรียญภายในประเทศ 19 คน และครูชายชาวอังกฤษอีก 1 คน

ข. ริเริ่มการสอนแบบโสตทัศนศึกษา

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดที่ก้าวหน้าและริเริ่มหลายประการในทางการศึกษา และความคิดริเริ่มก้าวหน้าอันทันสมัยที่ทรงนำมาใช้กับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ในขณะนั้น คือ ท่านทรงเป็นผู้ริเริ่มการสอนแบบโสตทัศนศึกษาขึ้นในโรงเรียน ซึ่งขณะนั้นยังมิได้มีการในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ

โสตทัศนศึกษาที่ทรงนำมาใช้นั้น เพื่อเป็นการพัฒนาการเรียน การสอนทั้งแผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกอักษรศาสตร์ ซึ่งทำให้นักเรียนทั้งสองแผนกนี้ของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์เป็นนักเรียนที่มีประสิทธิภาพ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงสนับสนุนการศึกษาทุกวิถีทาง จึงทำให้นักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ที่เข้าสอบชั้นประโยคเตรียมอุดมศึกษาได้เป็นอันดับที่ 1 ถึง 50 คนแรก ของนักเรียนทั่วราชอาณาจักรแทบทุกปี บางปีมีถึง 2 คน

สำหรับนักเรียนทั้ง 2 แผนกนี้ จะได้รับการพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนอย่างเท่าเทียมกัน สิ่งที่ทรงนำมาใช้เพื่อพัฒนาการเรียน การสอน นั้นคือ ทรงเป็นผู้มีบทบาทในการนำสื่อที่ทันสมัย และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดเริ่มใช้ในโรงเรียน มาใช้กับนักเรียนของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

สื่อและอุปกรณ์การเรียนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะต้องให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติทดลอง แต่ถ้าโรงเรียนเอกชนได้รับค่าใช้จ่ายน้อย ก็จะทำให้ไม่สามารถจัดหาสื่อและอุปกรณ์มาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ จึงให้โรงเรียนรัฐบาลซึ่งได้รับงบประมาณทางการศึกษาจากรัฐบาล สามารถจัดหาสื่อและอุปกรณ์การเรียนได้ดีกว่าโรงเรียนเอกชน ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอยู่ที่โรงเรียน เอกชนจะ

ต้องพัฒนาคุณภาพตนเองให้เท่าเทียมหรือดีกว่าโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถ วิธีการ รูปแบบ และแนวคิดของผู้บริหารแต่ละคน

หม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงริเริ่มการสอนแบบโสตทัศนศึกษา ดังนี้

1. สร้างห้องทดลองวิทยาศาสตร์ทั้ง 3 แขนง คือ ฟิสิกส์ เคมี และ ชีวะ

เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรี เกษม ทรงเคยเป็นครูสอนวิทยาศาสตร์ ามมหาวิทยาลัยมาก่อน ทรงทราบถึงข้อบกพร่องของนักเรียนชั้นมัธยมที่เข้าไปศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาว่ามีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์อ่อนมาก สำหรับการศึกษาวิทยาศาสตร์พื้นฐานนั้น การทดลอง และฝึกปฏิบัติการในห้องปฏิบัติการ (Lab) เป็นสิ่งสำคัญมาก และทรงเคยประสบผลสำเร็จในการ จัดหาและตั้งห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ในมหาวิทยาลัยมาแล้ว นอกจากนั้นทรงมีแนวคิดในการ เตรียมผู้ที่จะ เป็นนักวิทยาศาสตร์ ว่าต้องเป็นผู้ที่ ต้องหมั่นฝึกฝน ทดลองและพิสูจน์สิ่งต่าง ๆ ได้ด้วย ตนเอง ด้วยวิธีการที่ถูกต้อง ไม่ผิดจากความจริง ดังนั้นหม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงนำแนวคิดเหล่านี้ มาใช้กับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ สำหรับแผนกวิทยาศาสตร์นั้น ทรงจัดสร้างห้องปฏิบัติการ วิทยาศาสตร์ทั้ง 3 แขนง โดยใช้ชื่อว่า ห้องเคมีสาธก ฟิสิกส์สาธก และชีวะสาธก ภายในห้อง ปฏิบัติการเหล่านี้จะประกอบไปด้วย เครื่องมือ เครื่องใช้ ทางวิทยาศาสตร์ เท่าที่รายได้ของ โรงเรียนจะอำนวยได้ มีอาจารย์และพนักงานประจำห้องโดยเฉพาะอยู่ประจำการตลอด การที่ หม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงสร้างห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ขึ้นในโรงเรียนนั้น ยังไม่มีหลักฐาน ปรากฏว่าในระยะเวลาเดียวกันนี้มีโรงเรียนใดอื่นที่มีวิธีการ เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เป็นโรงเรียน เอกชนประเภทมัธยมสามัญแห่งแรกที่มีกิจการ เช่นนี้

นอกจากนั้นแล้วหม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงสั่งซื้อตำราจากต่าง- ประเทศมา เพื่อสำหรับนักเรียนได้ทำการค้นคว้า รวมทั้งนำตำราจากต่างประเทศที่ทรงมีอยู่ นำมา ให้ครูและนักเรียนได้ใช้ให้เกิดประโยชน์ทางวิชาการ จนถึงปัจจุบัน ตำราทางวิทยาศาสตร์เหล่านี้ ก็ยังคง เป็นหนังสืออ้างอิงที่มีอยู่ในห้องสมุดของโรงเรียน

2. สร้างเครื่องขยายเสียง เทปบันทึกงานเสียงภาษาอังกฤษและ ฝรั่งเศสไว้ เป็นอุปกรณ์การสอน และสร้างห้องปฏิบัติการทางภาษา

ห้องปฏิบัติการทางภาษาประกอบด้วยอุปกรณ์ เครื่องโสตศึกษาทาง ภาษา ซึ่งบุ เครื่องป้องกันการสะท้อนเสียงโดยรอบ มีการสร้างเครื่องเสียงอย่างดีที่สุดในสมัยนั้น คือระบบสเตอริโอโพนิก เปิดโอกาสให้ครูผู้สอนภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ใช้ห้องนี้เป็นห้องเรียนได้ ทุกเวลา ด้วยเครื่องงานเสียงและ เทปบันทึก ทรงสะสมเครื่อง เทปบันทึกเสียงตลอดจนงานเสียง

ภาษาต่างประเทศทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสไว้เป็นอันมาก เพื่อประกอบการเรียนของนักเรียนทุกชั้น ในห้องสมุดทรงสิ่งหนังสือที่มีประโยชน์ทั้งรายปักษ์ รายคาบ รายปี จากต่างประเทศมาให้ นักเรียนได้อ่าน เป็นความรู้รอบตัว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงทุ่มเทเงินทองลงทุนโดยไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลือง เพื่อให้ครูและนักเรียนได้มีสื่อในการเรียน การสอน ที่ทันสมัยและดีที่สุด

นอกจากนั้นแล้ว โรงเรียนยังสร้างห้องโสตทัศนศึกษาที่ถูกลุขลักษณะ แม้ไม่มีเครื่องปรับอากาศ ก็มีเครื่องถ่ายเทอากาศเข้าออก สามารถบรรจุนักเรียนได้ถึง 200 คน มีเครื่องฉายภาพยนตร์ขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับโรงภาพยนตร์ในสมัยนั้นถึง 2 เครื่อง เพื่อจัดฉายภาพยนตร์สารคดี และภาพยนตร์บันเทิงที่มีสาระทุกวันศุกร์สำหรับนักเรียนประจำ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้และเป็นการผ่อนคลาย เพื่อให้ให้นักเรียนประจำได้รับความสนุกสนาน ซึ่งนักเรียนประจำทุกคนจะตั้งใจรอวันศุกร์ด้วยความกระวนกระวาย นอกจากนั้นยังมีเครื่องฉายสไลด์ไว้ประกอบการเรียนวิชาดาราศาสตร์และภูมิศาสตร์อีกด้วย นับได้ว่า "โรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ เป็นโรงเรียนราษฎร์แห่งแรกในประเทศไทยที่มีกิจการโสตทัศนศึกษาเป็นลำ เป็นสัน"^{๘๖}

เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเห็นความสำคัญของภาษาอังกฤษและภาษาต่างประเทศอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนในการอ่านตำราจากต่างประเทศ เป็นการเพิ่มพูนความรู้ของคนให้กว้างไกล และเนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเคยมีบทบาทในการจัดหลักสูตรสำหรับนิสิตชั้นปีที่ 1 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทรงบรรจุวิชาภาษาอังกฤษเข้าไว้ในหลักสูตรด้วย ดังนั้นเมื่อทรงบริหารโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์จึงได้ทรงนำแนวคิดและประสบการณ์ในการบริหารการศึกษาในระดับอุดมศึกษามาปรับใช้ในโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ เพื่อให้โรงเรียนได้มีบทบาทในการผลิตนักเรียนที่มีคุณภาพมาตรฐาน พร้อมทั้งจะเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาสาขาต่าง ๆ ภาษาอังกฤษที่โรงเรียนเปิดสอนได้แก่ ชั้นมัธยม เรียนไวยากรณ์ อ่าน คิด เขียน อังกฤษ แต่งความ และแปลไทยเป็นอังกฤษ แปลอังกฤษเป็นไทย ส่วนในชั้นเตรียมอุดมศึกษา วิชาที่เรียน คือ ไวยากรณ์ อ่าน เขียน อังกฤษ แต่งความ แปลไทยเป็นอังกฤษ แปลอังกฤษเป็นไทย และการแต่งจดหมายภาษาอังกฤษ^{๘๗} ซึ่งก่อนที่หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี จะสิ้นชีพิตักษัยนั้น ทรงรับผิดชอบในวิชาภาษาอังกฤษ เนื่องจากทรงเป็นบุคคลท่านหนึ่งที่มีความรู้ความสามารถด้านการใช้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี

^{๘๖} สมจิตต์ วิระโสภณ, "ระลึกถึงพระคุณท่านอาจารย์" พูนศรีอนุสสรณ์ (พระนคร: ไทยเชชม, 2507).

^{๘๗} สมุคคำสั่งโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ พ.ศ. 2483-2484.

สามารถแปลนวนิยายภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทยได้ถูกต้อง ไพเราะ สละสลวย และทรงคุณค่าชีวิตในต่างประเทศระยะหนึ่ง จึงทำให้มีความชำนาญในการใช้ภาษาอังกฤษอย่างถูกต้อง ส่วนหม่อมเจ้าทูนศรีเกษมนั้น ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นนักวิทยาศาสตร์แต่ก็ทรงเชี่ยวชาญในด้านภาษาด้วยเช่นกัน ทรงมีบทบาทส่งเสริมการศึกษาภาษาต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอ

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำสั่ง^{๑๑}

ที่ 9/2492

เรื่อง การอบรมออกเสียงภาษาต่างประเทศ

ด้วยโรงเรียนจะจัดให้นักเรียนเตรียมอุดมศึกษา มีการอบรมออกเสียงภาษาต่าง-
ต่างประเทศกับงานเสียง ในวันเสาร์ปลายสัปดาห์ ได้แบ่งเวลา วิชา สถานที่ และอาจารย์
ผู้อบรมไว้ดังนี้

วัน	เวลา	ชั้น	วิชา	สถานที่อบรม	อาจารย์ผู้ควบคุม	หมายเหตุ
เสาร์	13.30-13.45	เตรียมอักษรฯ ปีที่ 1 และปี ที่ 2	ภาษาอังกฤษ	ห้องบึงปอง	อาจารย์ทวิตรา	งานเสียง
	13.45-14.15	เตรียมอักษรฯ ปีที่ 1 และปี ที่ 2	ภาษาฝรั่งเศส	ห้องบึงปอง	ครูจันทน์	
เสาร์	13.00-14.00	เตรียมวิทยา- ศาสตร์ ปีที่ 1 และปีที่ 2	วิทยาศาสตร์ และความรู้ รอบตัว	ห้องอาหาร นักเรียนไป มา	ท่านอาจารย์- ใหญ่	ทดลอง

ทั้งนี้จะอบรมทุกเสาร์ไป จนกว่าจะบอกเลื่อนหรืองด ขอให้อาจารย์ประจำชั้นเตรียม
อุดมฯทุกชั้น แจ้งเรื่องนี้ให้นักเรียนทราบโดยทั่วถึง และงดขยับ อย่าให้ขาดอบรมได้

พูนศรีเกษม.

2. การจัดหลักสูตรพิเศษ

นอกเหนือจากการจัดหลักสูตรตามที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมยังให้มีการจัดหลักสูตรพิเศษในโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ คือ

การจัดชั้นมัธยมปีที่ 6 พิเศษ

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงเรียนได้โอนนักเรียนฝึกหัดครูให้ไปอยู่กับกรมฝึกหัดครู ตามนโยบายของรัฐบาล และความจำเป็นของโรงเรียนซึ่งประสบภัยสงคราม ทำให้ต้องหยุดโรงเรียนบ้าง การเรียนจึงชะงัก นักเรียนฝึกหัดครูประถมโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ จึงมีเพียง 5 รุ่น ถึง พ.ศ. 2487 เท่านั้น^{๘๙} แต่ในระหว่างสงครามนั้นโรงเรียนได้จัดเพิ่มชั้นมัธยมปีที่ 6 พิเศษขึ้น ใน พ.ศ. 2485 โดยมีวัตถุประสงค์ในท่านองกวดวิชาให้นักเรียนที่ต้องขาดเรียน เพราะหลบภัยสงคราม เมื่อกลับมาที่ไม่สามารถสอบเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ก็ให้นักเรียนเหล่านั้นศึกษาต่อในชั้นมัธยมปีที่ 6 พิเศษ ก่อนอีก 1 ปี จึงไปสอบใหม่ หรือไม่ก็อาจสมัครเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูประถมสตรีของโรงเรียนต่อไปโดยไม่ต้องสอบคัดเลือกก็ได้^{๙๐}

นอกจากนั้นแล้ว ในกรณีที่นักเรียนสอบชั้นมัธยมปีที่ 6 ได้แล้ว มีความประสงค์จะเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถ้าแจ้งให้โรงเรียนทราบ โรงเรียนก็จะทำหน้าที่ติดต่อกับโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาให้ และเมื่อได้เข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแล้ว ยังมีความประสงค์จะอยู่ประจำต่อในโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ ก็ได้ โดยโรงเรียนจะคิดค่ากินอยู่ และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ทรงรับเป็นผู้ปกครองนักเรียนผู้นั้น เท่ากับ เป็นการช่วยผ่อนภาระผู้ปกครองที่อยู่ต่างจังหวัด และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ทรงมีนโยบายส่งเสริมให้นักเรียนได้ศึกษาต่อชั้นสูงในมหาวิทยาลัย จะเห็นได้ว่าทรงเปิดโอกาสพิเศษให้แก่ นักเรียนของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

^{๘๙} รายนามผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประถมสามัญ (ป.ป.) โรงเรียนฝึกหัดครูประถมสตรี เขมะสิริอนุสสรณ์ รุ่นที่ 1 พ.ศ. 2483 ถึง รุ่นที่ 5 พ.ศ. 2487.

^{๙๐} ม.ร.ว.ทอร์ศรี (เกษมศรี) คงจำเนียร, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2531 และ เกา รงควนิช, อดีตรักษาการครูใหญ่, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2531.

นอกจากนี้ เนื่องจากหม่อม เจ้าพูนศรี เกษมทรงมีบทบาทร่วมในการปรับปรุง การแพทย์และการสาธารณสุขของไทยมาแต่เริ่มแรก ดังนั้นจึงทรงสนับสนุนให้นัก เรียนได้ เข้า เรียน ในโรงเรียนพยาบาลของโรงพยาบาลศิริราช โดยนักเรียนผู้นั้นต้องแจ้งให้โรงเรียนทราบล่วงหน้า เพื่อโรงเรียนจะได้จัดให้นักเรียนได้สมัครรับทุนหลวงในโรงเรียนพยาบาล ถ้าผู้ปกครองประสงค์ จะให้โรงเรียนรับ เป็นผู้ปกครองขณะที่นักเรียนได้ เข้า เป็นนักเรียนนางพยาบาล โรงเรียนก็จะรับ เป็นผู้ปกครองให้โดยที่ผู้ปกครองนั้นไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ซึ่งเป็นสิทธิพิเศษที่โรงเรียนได้ จัดให้แก่ักเรียนขณะนั้น

ชั้นมัธยมปีที่ 6 พิเศษ น้อยกลงใน พ.ศ. 2488 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดลง เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองกลับคืนสภาพปกติ นักเรียนได้ เรียนตามกำหนดเวลา จึงไม่มีความจำเป็นในการจัดชั้นมัธยมปีที่ 6 พิเศษ

3. การใช้หลักจิตวิทยาในการบริหาร

ในที่นี้จะพิจารณาถึงหลักและวิธีการของผู้บริหาร คือ หม่อมเจ้าพูนศรี เกษม ที่ทรงนำมาใช้ในการบริหารงานบุคลากรภายในโรงเรียน หมายถึงครูและพนักงาน และวิธีการที่ ทรงใช้ในการปกครองนักเรียน เพื่อให้ครูและพนักงานของโรงเรียนประกอบหน้าที่ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มีประสิทธิภาพในการทำงาน เพื่อพัฒนาโรงเรียนให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ส่วนในด้าน การปกครองนักเรียนนั้น ทรงเป็นนักปกครองที่มีความสามารถ มีหลักจิตวิทยา ทำให้ได้รับการยกย่อง จากครูและนักเรียนว่าเป็น "พ่อ" ของทุกคน ทำให้นักเรียนเกิดความรัก ภาคภูมิใจในสถาบันของ ตน และร่วมกันดำรงรักษาเกียรติประวัติของโรงเรียนสืบต่อกัน

ก. หลักในการบริหารงานบุคลากรภายในโรงเรียน

การบริหารงานบุคคลคือ การที่จะใช้คนทำงานให้ได้ผลดีที่สุด ในระยะเวลาสั้นที่สุด และให้สิ้นเปลืองเงินและวัสดุน้อยที่สุด ในขณะที่เดียวกันคนที่ทำงานก็จะมี ความสุข ความพอใจในการทำงาน⁹¹ หม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงมีบุคลิกที่เป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย ไม่ได้ วางตนเหนือผู้ใต้บังคับบัญชา หรือถือว่าทรงเป็นเจ้านาย ทรงมีบทบาทในการบริหารงานบุคลากร ภายในโรงเรียน โดยมีเป้าหมายเพื่อ

⁹¹ ดร. ภิญญา สาร "ทักษะ การกิจของผู้บริหาร และกระบวนการทางการบริหาร การศึกษา" หลักการบริหารการศึกษา (กรุงเทพฯ: อองศ์ศิลป์การพิมพ์, 2527) หน้า 19.

- ำให้บุคลากรมีความพอใจในตำแหน่งหน้าที่การงาน เพื่อทำงานให้ได้ผลดีที่สุด และ เกิดความรู้สึกมั่นคงในหน่วยงาน

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงดูความสามารถของบุคคล ำให้ครูได้มีโอกาสใช้ความรู้ความสามารถตามความถนัดและความสนใจของแต่ละคน ท่านใช้วิธีการ " เชื้อเชิญบรรดาครูให้ไปร่วมโต๊ะเสวยตอนกลางวัน วันละ 2-3 คน ข้าพเจ้าเข้าใจว่านั่นคือวิธีการอันหนึ่งของท่านที่จะได้มีโอกาสคุ้นเคยกับผู้ใต้บังคับบัญชา และได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน"⁹² ทรงร่วมทำงานใกล้ชิดกับครูจึงทำให้ทราบทุกข์สุข ความรู้สึก ปฏิกริยา ตลอดจนความเป็นไปภายในโรงเรียน หากมีอุบัติเหตุเกิดขึ้น ก็จะได้ทรงแก้ไขได้ทันการ ท่านเป็นผู้บริหารที่มีพระทัยดี จิตใจมั่นคง ไม่กลัวใครง่าย ๆ หากผู้ใดทำผิดท่านจะตรัสอบรมจนผู้นั้นรู้สึกในความบกพร่องของตนเอง และท่านจะำให้อภัยผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ

- ำให้บุคลากรเห็นว่าตนมีความสำคัญในโรงเรียน และมีส่วนเป็นเจ้าของในหน่วยงาน

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรง เป็นผู้บังคับบัญชาใช้หลักการปกครองเหมือนพ่อปกครองลูก และวางตนเป็นกันเองกับครู "มิได้ทรงแบ่งชั้นวรรณะ ว่าพระองค์เป็นเจ้าเราเป็นไพร่"⁹³ ทรงเอาพระทัยใส่ในทุกข์สุขของผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคน และในเวลาประชุมครูท่านรับสั่งเสมอว่า "เราเป็นครอบครัวเดียวกัน หม้อข้าวหม้อแกงเดียวกัน มาช่วยกันทำมาหากินทำงานให้ดีที่สุด"⁹⁴ ในเวลาที่โรงเรียนมีงาน "ท่านจะทรงตักอาหารแจกนักเรียนและครูด้วยตัวท่านเองอย่างสนุกสนาน ทรงไปเยี่ยมเยียนตามห้องพักครูต่าง ๆ ร่วมโต๊ะสนทนาและล้อเลียนครูเหมือนลูกหลาน"⁹⁵

นอกจากนั้นแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเป็นขวัญและกำลังใจของผู้ใต้บังคับบัญชา เมื่อครูคนใดทำควมดี ก็จะมีรางวัลประทานเสมอ ส่วนำใหญ่ เป็นเยี่ยมลัดที่มีพระนามย่อ "พ" หมายถึงพระนาม พูนศรีเกษม หากครูคนใดจะแต่งงาน ท่านก็จะรับ เป็นธุระจัดการและเป็นเจ้าภาพให้ ประทานสิ่งของเครื่องใช้ ทรงอนุญาตำให้ำหอบประชุมของโรงเรียนเป็น

⁹² ทองหยด ประทุมวงศ์ "จากดวงใจของนักเรียนมัธยมฯ" พูนศรีอนุสรณ์ (พระนคร: ไทยเกษม, 2507) หน้า 56-57.

⁹³ สมจิตต์ วีระโสภณ "ระลึกถึงพระคุณท่านอาจารย์" พูนศรีอนุสรณ์ หน้า 70.

⁹⁴ กรรณิการ์ (กัลโลม) ณะกิมิ "ระลึกถึงพระคุณท่าน" พูนศรีอนุสรณ์ หน้า 72.

⁹⁵ จงกลณี อมรเสนีย์ "ไม่มีอดีต" พูนศรีอนุสรณ์ หน้า 41.

สถานที่จัดเลี้ยงโดยไม่คิดมูลค่า ทรงให้ความสำคัญเมตตาต่อครูทุกคน เปรียบเหมือนบิดากระทำต่อบุตร

ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย ท่านจะส่งคนไปเยี่ยม หรือบางครั้งทรง
ประทานอาหารผู้ป่วยที่ท่านทรงปรุ้งเอง รวมไปถึงงานศพทั้งของครูและพ่อ แม่ ของครู ท่านก็จะ
ประทานความช่วยเหลือเสมอ

ทรงมีสวัสดิการให้แก่ครูและพนักงานของโรงเรียน โดยที่บุตรสาว
ของคนเหล่านี้จะได้เรียนฟรีในโรงเรียน ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนและค่าบำรุงใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่ง
สวัสดิการนี้ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

ท่านทรงสุภาพและมีจิตวิทยาในการเรียกใช้คน

"...ท่านช่าง "มาร์ท" เสียนี้กระไร พระทัยก็ "ดี" อย่างหาที่เปรียบมิได้ จะพูดจะ
ปราศรัยหรือไหว้วานให้ใครทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็มักจะใช้ "มธุรสวาจา" คำว่า "จะ" กับ
"แม่คุณเถอะ" เป็นสิ่งที่พวกเราได้ยินได้ฟังเสมอ มักรับสั่งเสมอว่า "ช่วยทำนั่นทำนี่ให้ฉันทัน
หน่วยนะจะ แม่คุณเถอะ" หากมีใครเจ็บไข้ได้ป่วยหรือมีทุกข์ร้อนสิ่งใด ท่านก็ทรงห่วงใยและ
ช่วยเหลือเสมอ อาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นที่พึ่งของคนที่ตกทุกข์ได้ยากอย่างแท้จริง..."⁹⁶

สิ่งเหล่านี้ทำให้บุคลากรของโรงเรียนคือ ครู พนักงาน และ
ภารโรงต่างซาบซึ้งในพระกรุณาที่ทรงมีให้กับผู้ใต้บังคับบัญชา และการที่ทรงงานอย่างเที่ยงธรรม
ทำให้ทุกคนต่างจงรักภักดีและตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด

ข. หลักในการปกครองนักเรียน

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นผู้บริหารที่มีบทบาทใกล้ชิดกับนักเรียน เป็น
อย่างมาก ทรงเป็นที่รักและเคารพของนักเรียน ปรากฏว่านักเรียนประจำไม่ยอมกลับบ้านต่าง
จังหวัดในช่วงปิดเทอม "เพราะไม่ต้องการจากเพื่อน ๆ และท่านก็อนุญาตให้อยู่ที่ เรือนนอน และ
ทรงดูแลนักเรียนทุกคนเหมือนลูกของตนเอง"⁹⁷ ทรงยึดหลักในการปกครองนักเรียนดังนี้

- การใช้หลักเมตตา กรุณา ทรงเป็นครูสอนวิทยาศาสตร์ในชั้นมัธยม
ปลายของโรงเรียนมาโดยตลอด จนเมื่อพระชนม์มากขึ้น ก็ทรงหยุดสอน แต่ก็ยังทรงเอาพระทัย
ใส่ต่อนักเรียนโดยเสมอ ทรงเป็นกันเองกับนักเรียนทุกคน โดยเฉพาะกับนักเรียนประจำ ทรงทำ
หน้าที่เหมือนบิดาปกครองบุตร นักเรียนประจำคนใดไม่ได้กลับบ้านในวันหยุด ก็จะทำประทานขนม
ในวันที่ 14 พฤศจิกายน ของทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายวันประสูติ โรงเรียนถือ เป็นวันรื่นเริงประจำปี

⁹⁶ทองหยด ประทุมวงศ์ "จากดวงใจของนักเรียนมัธยม 9" พูนศรีอนุสรณ์ หน้า 58.

⁹⁷กฤษณี เลิศคุณากรณ์ สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2531.

หม่อมเจ้าพันธุ์ เกษม ทรงหยอกล้อกับนักเรียนโรงเรียนพระมารดาอัสสัมชัญ

นักเรียนและครูจะสนุกสนานกันมาก เวลาเข้าประมาณ 5.00 นาฬิกา ท่านจะเสด็จมาที่หน้า
ระเบียงคาน้ำและทรงโปรยทานแก่นักเรียนประจำ ตอนสายครูและนักเรียนจะร่วมกันร้องเพลง
ถวายพระพร และมีการแสดงของนักเรียนซึ่งถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ ส่วนในเวลา
ปกติ "ทุกเช้า ท่านจะทรงเป็นผู้บรมสั่งสอนนักเรียนด้วยตัวท่านเอง ทรงมีพระทัยดี ท่านมักจะ
เดินตรวจห้องและพูดคุยกับนักเรียนเสมอ^{๑๑} ท่านทรงห่วงใยในการศึกษาของนักเรียน ทรงเชิญ
อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิมาช่วยสอนในโรงเรียน จนเป็นประเพณีของโรงเรียนสืบมาจนถึงปัจจุบัน แม้
ศิษย์เก่าคนใดที่ได้รับความเดือดร้อน เมื่อทรงทราบข่าว ก็จะประทานความช่วยเหลือเท่าที่ทรง
ทำได้ ท่านทรงประทานความเมตตาปราณีโดยทั่วกัน ใครเรียนดี มีความชอบ ก็ทรงชมเชยและ
ประทานรางวัล ใครทำผิดจะถูกกริ้ว แม้ท่านจะคู่ด้วยถ้อยคำแรง ๆ บ้างในบางครั้ง แต่บรรดา
ศิษย์ก็จะไม่รู้สึกโกรธเคือง เพราะสีพระพักตร์และน้ำเสียงของท่านยังทรงแสดงถึงเมตตาจิตอยู่
ทรงอบรมแม้แต่เรื่องคู่ครอง และถ้านักเรียนคนใดจะแต่งงาน ถ้าไม่มีผู้ใดจัดการ ก็จะทรงจัดการ
ให้อย่างสมเกียรติ

- การส่งเสริมผลการเรียน หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงสนับสนุนเด็ก
ที่เรียนดีด้วยการให้ทุนเรียนและรางวัลต่าง ๆ แต่ละปีเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการส่งเสริมการ
ศึกษาให้พัฒนามากขึ้น ได้แก่

1. ให้ทุนเรียนในมหาวิทยาลัยจนสำเร็จ แก่ผู้ที่สอบไล่ได้เป็นที่ 1
ในชั้นประโยคเตรียมอุดมศึกษาหรือ ม.ศ. 5 และอยู่ในอันดับ 50 คนแรกของนักเรียนทั่วราชอาณาจักร
กับรางวัลเป็นจี้ห้อยคอ "ก.ศ." ซึ่งย่อมาจากเกษมศรี ทำด้วยทองคำลงยาฝังเพชร
พร้อมสายสร้อยคอทองคำ

2. ให้ทุนเรียนในมหาวิทยาลัยจนสำเร็จ หรือช่วยในการซื้อตำรา
เรียน แก่ผู้ที่สอบไล่ได้รองลงมาในชั้นประโยคเตรียมอุดมศึกษา หรือ ม.ศ. 5 และอยู่ในอันดับ
50 คนแรกของนักเรียนทั่วราชอาณาจักร กับรางวัลเป็นจี้ห้อยคอ "ก.ศ." ทองคำลงยา พร้อม
สายสร้อยคอทองคำ

3. ให้ทุนเรียนในชั้นเตรียมอุดมศึกษา 2 ปี หรือ ม.ศ. 4-5 กับ
รางวัลเข็มทอง "ก.ศ." เป็นเกียรติยศ ตลอดจนมอบค่าบำรุงต่าง ๆ แก่ผู้ที่สอบได้คะแนนดีเยี่ยม
ตลอดปีในชั้นมัธยมปีที่ 6 หรือ ม.ศ. 3 รวมปีละ 6 ทุน เป็นอย่างน้อยหรือมากกว่า

^{๑๑} กัลยาณี จักขุรักษ์, อาจารย์ใหญ่, สัมภาษณ์ 9 ธันวาคม 2528.

4. ให้นำทุนเรียนในชั้นเตรียมอุดมศึกษา 2 ปี กับ เข็มทอง "ก.ศ." เป็นเกียรติยศ ตลอดจนค่าบำรุงต่าง ๆ แก่ผู้ที่สอบไล่ได้เป็นที่ 1 ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนต่าง ๆ (ต่อมายกเลิก)

5. ให้นำทุนเรียน 1 ปี กับ เข็ม "ก.ศ." ทอง เป็นเกียรติยศ ตลอดจนค่าบำรุงต่าง ๆ แก่ผู้ที่สอบไล่ได้เป็นที่ 1 ของชั้น ซึ่งได้คะแนนรวมเกิน 85% ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง 4 และเกิน 80% ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึง 5 ต่อมาได้แยกเป็นประเภทประถมศึกษาต้องเกิน 90% และมัธยมศึกษาตอนต้นต้องเกิน 85% รวมปีละ 9 ทุน เป็นอย่างน้อย

6. ให้นำทุนเรียน 1 ปี กับ เข็ม "ก.ศ." ทอง เป็นเกียรติยศ ตลอดจนค่าบำรุงต่าง ๆ แก่ผู้ที่สอบไล่ได้เป็นที่ 1 ของทุกชั้นเกิน 80% จากโรงเรียนต่าง ๆ (ต่อมายกเลิก)

7. ให้นำรางวัลและ เข็ม เกียรติยศแก่ผู้ที่สอบไล่ได้คะแนนยอดเยี่ยมประจำหมวดในแต่ละชั้น ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ถึง ชั้นเตรียมอุดมศึกษาปีที่ 1 หรือ ม.ศ. 4

8. ให้นำรางวัลแก่ผู้ที่เข้าเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จนจบประโยคเตรียมอุดมศึกษา หรือ ม.ศ. 5

- ให้ความช่วยเหลืออุปการะนักเรียนที่ประสบปัญหา เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงตั้งโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ เพื่อการศึกษาแก่กุลธิดามีช้เพื่อการค้า แต่ทรงทำโรงเรียน เพื่อ เป็นวิทยาทานด้วยประการหนึ่ง^{๙๙} ทรงมีพระเมตตาให้ทุนการศึกษาแก่บุตรธิดาของผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติ เช่น ธิดาของผู้ที่เสียชีวิตในราชการสงคราม และรับอุปการะเด็กเหล่านี้ให้เข้ามาเป็นนักเรียนโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ และบางคนก็ทรงรับอุปการะ รวมไปถึงธิดาของบุคคลที่มีความผิดในทางการเมืองใน พ.ศ. 2476 และกบฏแมนฮัตตัน หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเห็นว่าธิดาของบุคคลเหล่านั้น จะต้องเป็นพลเมืองดีของประเทศไทย แต่การที่บิดามารดามีความคิดเห็นผิดในทางการเมืองและต้องได้รับโทษนั้นไม่ใช่ว่าสิ่งที่ดีที่สังคมพึงรังเกียจ ทอดทั้งบุตรธิดาของบุคคลเหล่านั้นให้สูญเสียนาคค ท่านจึงยอมรับธิดาของคนเหล่านั้นมาอุปการะสงเคราะห์ให้ได้เล่าเรียน ทำให้เด็กเหล่านี้ได้มีอนาคตที่ดีงามต่อไป เช่น ทรงรับอุปการะธิดาครอบครัว น.ศ. มนต์ จารุภา ร.น. ผู้ต้องหากบฏแมนฮัตตัน จนธิดาของท่านผู้นั้นจบการศึกษาชั้นสูงด้วยดีทุกคน ซึ่งในปัจจุบันธิดาของท่านนี้ก็ได้อีกกลับมาช่วยเหลืองานโรงเรียนด้านวิชาการ เป็นกรณีพิเศษ

^{๙๙} พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี

ที่ 7006/2484

กระทรวงกลาโหม

14 กุมภาพันธ์ 2484

เรื่อง รับอุปการะให้การศึกษาแก่บุตรของทหารที่เสียชีวิตในราชการสนาม
จาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
ถึง อาจารย์ใหญ่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

หนังสือลง 3 กุมภาพันธ์ 2484 มีถึงนายกรัฐมนตรีแสดงความจำนงเกื้อกูลให้การศึกษา
แก่บุตรนายทหารซึ่งบังเอิญเสียชีวิตในราชการสนาม ตั้งความพิศดารแจ้งอยู่แล้วนั้น

กระทรวงกลาโหมได้รับทราบด้วยความปลาบปลื้มปีติยินดี และรู้สึกซาบซึ้งถึงอภัยาศัย
ไมตรีอันดีทั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง และจะได้แจ้งให้หน่วยงานต่าง ๆ ทราบต่อไป ถ้ามีผู้ใดจะขอความ
อนุเคราะห์ตามที่กล่าวมาแล้ว กระทรวงกลาโหมก็จะได้ติดต่อขอความอนุเคราะห์ต่อไป ตามที่
โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์แสดง เจตน์จำนงอัน เป็นอุปการคุณ เกื้อกูลแก่กุลสตรี เป็นอย่างดีตั้งนี้
นับ เป็นการบำเพ็ญกรณียที่เปี่ยมไปด้วยกุศลเจตนา กระทรวงกลาโหมขออนุโมทนาและขอขอบใจ
เป็นอันมาก ขออำนาจแห่งกุศลเจตนาที่จงกลบันดาลให้โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เจริญรุ่งเรือง
วัฒนาถาวรก้าวหน้าสืบไปชั่ววันรันดร.

ขอแสดงความนับถือ

(ลงชื่อ) นายพันเอก พระยาศักดาคลุยก์ฤทธิ์

(พระยาศักดาคลุยก์ฤทธิ์)

ปลัดกระทรวงกลาโหม ลงนามแทน

ที่ 18719/2484

สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

6 พฤษภาคม 2484

เรื่อง ขอฟกเด็กที่อยู่ในความอุปการะ

จาก ปลัดกระทรวงกลาโหม

ถึง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์

ตามหนังสือกระทรวงกลาโหมที่ 18314/2484 ลง 1 พฤษภาคม 2484 เรื่องขอฟกเด็กหญิงสำราญ คงธน บุตรีนายร้อยโทแจ้ง คงธน ซึ่งเสียชีวิตในราชการสนาม อยู่ในความอุปการะของโรงเรียนนี้ นั้น

บัดนี้กองทัพอากาศได้รายงานว่ามีเด็กหญิงนวลละออ และเด็กหญิงอุไรวรรณ พัฒนวิบูลย์ บุตรีนายนาวาเอก อ้อชา พัฒนวิบูลย์ ที่ได้เสียชีวิตในราชการสนามคราวนี้ผู้ปกครองของเด็กทั้ง 2 คนมีความประสงค์จะให้ทางโรงเรียนนี้รับอุปการะด้วย ฉะนั้นจึงแจ้งไปเพื่อขอฟกเด็กทั้ง 2 คน ที่กล่าวนามมาแล้วให้อยู่ในความอุปการะของโรงเรียนนี้ ซึ่งจะได้ให้ผู้ปกครองของเด็กไปทำการติดต่อกับทางโรงเรียนต่อไป

ขอแสดงความนับถือ

(ลงนาม) นายพันเอกพระขจร เณติยุทธ

(พระขจร เณติยุทธ)

รองปลัดกระทรวง ลงนาม

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4) การส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ เนื่องจากภูมิหลังทรงเป็นผู้มีความผูกพันและซึมซาบวัฒนธรรมอันดีงามของไทยมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงมีความเห็นว่า " เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมนั้น เป็นเครื่องแสดงความเป็นชาติ เข้าทำนองสำเนียงบอกภาษากิริยาออกตระกูล¹⁰⁰ นอกเหนือจากทรงมีบทบาทในการสนับสนุนอนุรักษ์ศิลปและวัฒนธรรมไทยแล้ว ยังทรงมีแนวคิดในการประยุกต์และดัดแปลงวัฒนธรรมของชาติที่เจริญแล้วให้ผสมผสานกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทย มิใช่ทรงมีนสาปสังคัมที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยไมยอมรับวัฒนธรรมของชาติอื่น ๆ แต่ทรงมีแนวคิดที่จะส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของไทยคงอยู่สืบไป โดยที่ศิลปวัฒนธรรมไทยก็สามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ ที่เจริญแล้วได้ด้วยเช่นกัน นับว่าทรงมีบทบาทในการนำวัฒนธรรมตะวันตกมาผสมผสานกับวัฒนธรรมตะวันตกได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืนกันด้วยดี และยังไม่เคยมีผู้ใดเคยมีบทบาท เช่นนี้มาก่อนในประเทศไทย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงมีแนวคิดและบทบาทที่สำคัญในด้านศิลปและวัฒนธรรมดังนี้คือ

1. ด้านศิลปการดนตรี นาฏศิลป์ และการแสดง
2. ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี
3. ด้านการใช้ภาษา

1. ด้านศิลปการดนตรี นาฏศิลป์ และการแสดง

เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม โปรตคนตรีไทยมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เพราะทั้งเสด็จตา คือกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณ และเสด็จพ่อคือ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ต่างก็ทรงมีวงปี่พาทย์ประจำวัง ตั้งแต่ทรงพระเยาว์หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงคลุกคลีและทรงมีชีวิตอยู่ท่ามกลางเหล่าศิลปิน นักดนตรีไทยซึ่งเป็นการกล่อมเกล่าพระอุปนิสัยให้โปรดในการดนตรี หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเล่นดนตรีไทยได้หลายชนิด และโปรดนาฏศิลป์แบบไทย ซึ่งทรงสอดแทรกวัฒนธรรมประเพณีของไทยไว้ในหลักสูตรการเรียนของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ ทรงส่งเสริมและสนับสนุนให้นักเรียนได้มีโอกาสฝึกหัดทั้งด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทย ทรงเชิญครูจากกรมศิลปากรมาช่วยในการฝึกสอนนักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์อยู่เป็นประจำ เช่น น้า

100 บันทึกส่วนพระองค์หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี.

เพลงของอาจารย์มนตรี ตราโมท มาบรรเลง¹⁰¹ และมีสอนเพื่อนรำ ซึ่งเป็นการฟื้นฟูการละครขึ้นมาใหม่ โดยใช้ครูที่เป็นตัวละครเก่าที่หลงเหลือมาแต่วังของกรมหมื่นทิฆาทรวงศประวัติ มาช่วยฝึกหัดศิลาสองคนของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม คือ หม่อมราชวงศ์พูนศุข และหม่อมราชวงศ์ทอรัสศรีเกษมศรี จนธิดาทั้งสองของท่านสามารถเป็นผู้ฝึกสอนนาฏศิลป์แก่นักเรียนโรงเรียน เชมะสิริอนุสรณ์ได้ และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็ทรงเอาพระทัยใส่ต่อการฝึกหัดนักเรียน จนทำให้โรงเรียน เชมะสิริอนุสรณ์มีชื่อเสียงในด้านการส่งเสริมนาฏศิลป์มาจนทุกวันนี้

เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงฝึกหัดนาฏศิลป์และการดนตรีไทยให้นักเรียนโรงเรียน เชมะสิริอนุสรณ์นั้น กระทั่งวงศึกษาธิการยังมิได้บรรจุหลักสูตรนาฏศิลป์และเพื่อนรำ เพิ่งจะเกิดหลักสูตรนาฏศิลป์และเพื่อนรำภายหลัง โรงเรียน เชมะสิริอนุสรณ์จัดให้นักเรียนได้ฝึกหัดนาฏศิลป์และเพื่อนรำในเวลาพักกลางวันหรือเวลาเย็นหลังเลิกเรียนแล้ว¹⁰²

1.1 ด้านดนตรีประยุกต์และนาฏศิลป์สัมพันธ์

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความนิยมการลิลาศแบบละตินอเมริกาเริ่มแพร่หลาย ซึ่งการลิลาศชนิดนี้ชาวอเมริกันนิโกรทางตอนใต้ของสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำมาเผยแพร่ จึงมีกิริยาท่าทางโลดโผน คึกคะนอง ยกเอวยกไหล่ สายสะโพก บิดแบะขาอย่างน่าเกลียด ตามวิสัยของเขา ที่ร้องเพลงเก่งและเต้นรำเก่งจนฝรั่งสู้ไม่ได้ แล้วก็เผยแพร่รวดเร็วตลอดสหรัฐอเมริกาจนระบาดเข้ามาถึงเมืองไทย เป็นที่ชื่นชอบของเด็กวัยรุ่น และไม่มีใครยับยั้งอิทธิพลหรือรสนิยมอันนี้ได้ กลายเป็นสิ่งแวดล้อมที่แสดงจิตใจ¹⁰³ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ผู้ทรงผูกพันกับศิลปะแบบไทย และทรงเห็นว่าโรงเรียนเป็นสถาบันการศึกษา เป็นสถานที่ยุบธรรมสิ่งสอนกุลธิดาให้มีจิตใจสูง มีความจำเป็นต้องรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาประดับเป็นอาภรณ์แก่วัฒนธรรมไทยบ้างตามสมัยนิยม¹⁰⁴ ท่านจึงทรงเห็น เป็นหน้าที่ควรปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น และจากการฟังดนตรีไทยกับสากลนั้น ก็ทรงมีความคิดว่า ศิลปะตะวันตกและตะวันออกนั้นควรจะ เข้ากันได้ จึงโปรดให้วงดนตรีสุนทราภรณ์กับวงมโหรีปี่พาทย์ไทยมาบรรเลงเพลงร่วมกัน เรียกว่า "ดนตรีประยุกต์" นอกจากนั้นแล้ว ยังทรงคิดอีกว่างานทางนาฏศิลป์ก็เช่นเดียวกัน จึงทรงคิดประดิษฐ์

¹⁰¹ มนตรี ตราโมท, สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2531.

¹⁰² กัลยาณี จักขุรักษ์, สัมภาษณ์, 9 ธันวาคม 2528.

¹⁰³ พูนศรีอนุสรณ์, หน้า 22.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 23.

"นาฏศิลป์สัมพันธ์" ขึ้น โดยให้นักเรียนได้รู้จักวิธีวางใบเพลงสากล หรือไม้ก็เดินรำในเพลงไทย ผลก็ออกมาเป็น เท้าเดินรำ มีรำไทย ใบเพลงสากลและเพลงไทยต่าง ๆ ทรงดัดแปลงท่าทางของฝรั่งให้เข้ามัยคล้ายกับอุปนิสัยของคนไทย ด้วยการนำลีลาศจังหวะละตินอเมริกา มาผสมผสานกับท่ารำของไทยได้งดงาม ดังนั้นคำว่า วัฒนธรรม อันหมายถึงความเจริญงอกงามที่ไม่หยุดนิ่ง คือ การรับวัฒนธรรมของชาติอื่น เข้ามาดัดแปลง มีใช้การรับวัฒนธรรมชาติอื่น เข้ามาแล้วน ๗ ซึ่งจะเป็น การลบเลือนหรือทำลายวัฒนธรรมของชาติเราเอง ปัจจุบัน เท้าเดินรำ มีรำไทย กำลังกลับมาเป็นที่นิยม ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ด้วยการคิดที่จะนำเอาวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก เข้ามาผสมผสานกันได้เป็นอย่างดีเหมาะสมสวยงาม การผสมผสานศิลปะตะวันตกและตะวันออกนั้น เราพบได้ในงานด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม หรือประติมากรรม มาบ้างแล้ว แต่ในทางนาฏศิลป์และทางดนตรีนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงนับได้ว่าเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ทำให้สามารถพอรำ ระบำ และลีลาศไปได้พร้อมกัน

1.2 ด้านภาพยนตร์สีและกลืน

ภาพยนตร์สีและกลืน เรื่อง "พระลอลีลาศ" โรงเรียน เขมะสิริ อนุสรณ์จัดสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2493 เพื่อใช้ในการทัศนศึกษา อบรมศิลปวัฒนธรรมไทยแก่นักเรียนและผู้ชมโดยทั่วไป ภาพยนตร์เรื่องนี้หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงให้จัดสร้างขึ้นด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยสำหรับในยุคนั้น โดยทรงใช้ เทปบันทึกเสียงจากแผ่นเสียงสากลและวงมโหรีปี่พาทย์ของไทยจริง ๆ แล้วเปิดเทปไปพร้อมกับการฉายภาพยนตร์ ในขณะที่เดียวกันก็จะมีกลิ่นหอมพิเศษทางวิทยาศาสตร์อีกด้วย เช่น ถึงตอนในสวนดอกไม้ ก็จะได้กลิ่นหอมของดอกไม้โชยออกมาให้ทุกคนได้กลิ่น และในภาพยนตร์เรื่องนี้มีภาพข่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน เสด็จนิวัติพระนคร ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินถึงปากน้ำ ก็จะมีกลิ่นขนมจากตลาดบอขवाल เมื่อทรงจตุรูเทียบถวายสักการะแด่องค์พระสมุทรเจดีย์ ตามราชประเพณี ก็จะมีกลิ่นรูปเทียนลอยมาตามลม ทำให้ผู้ชมภาพยนตร์เรื่องนี้พอใจกันมาก การสร้างภาพยนตร์กลืนนี้ทำได้ยาก คณะผู้จัดสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ล้วนแต่เป็นบุคลากรภายในโรงเรียนทั้งสิ้น ผู้แสดงคือนักเรียน ธิดา และบัณฑิตา ของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม มิได้ทรงว่าจ้างผู้ชำนาญการใด ๆ เข้ามาช่วย แต่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็มิได้ทรงหวงความรู้ในด้านนี้ กลับทรงเชิญหลายโรงเรียนให้มาชมวิธีการ เพื่อเรียนแล้วนำไปถ่ายทอดแก่นักเรียนของตน

ภาพยนตร์สีและกลืน เรื่อง "พระลอลีลาศ" เป็นผลจากการผสมผสานกลมกลืนวัฒนธรรมไทยและตะวันตก รวมไปถึงความสามารถด้านโสตทัศนูปกรณ์ ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงกล่าวไว้ในบทนำของภาพยนตร์เรื่องนี้ คือ

"...โรงเรียนเลือกวิธีที่จะแสดงปฏิกริยานี้โดยทางนาฏศิลป์ ซึ่งเป็นเครื่องบันเทิงหย่อนใจจากการงานที่เคร่งเครียดของท่านไปในตัว แต่นาฏศิลป์ที่โรงเรียนจะแสดงในวันนี้ ถ้าไม่แสดงให้ทราบล่วงหน้าไว้บ้างแล้ว ก็อาจจะเห็นว่าเป็นศิลปะตะวันตกและตะวันออกปะปนกันอย่างพื้นเผื่อ ข้อนี้ความจริงศิลปะต่าง ๆ นั้นย่อมไม่มีชาติพันธุ์วรรณะ เพราะบุคคลไม่ว่า ผี เพศ ก่าเนติใด ถ้าได้รับการศึกษาในศิลปะมาบ้างแล้วก็สามารถจะรับความสะเทือนใจจากศิลปะได้ทุกชนิดทั่วกันหมด ฉะนั้นเหตุศิลปะต่าง ๆ จึงจะเคล้ากัน เข้าไปได้ คู่พระที่นั่งจักรียอดประสาททรงมงกุฏ แต่ตัวเป็นตึกสมัยเรเนซ็องส์ เป็นตัวอย่างของการเคล้ากัน เปนอย่างดีแห่งศิลปะตะวันออกและตะวันตก

ด้วยประการดังนี้ คณะโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ ขอเชิญท่านทั้งหลายทัศนาวินกลางแปลง เคล้าระบำสังคีต รำเท้า และสะ เกิด* ซึ่งเป็นปฏิกริยาแสดงออกจากอารมณ์อันซึ่งอยู่ในจิตของคณะโรงเรียน..."¹⁰⁵

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเชิญให้หลายโรงเรียนมาชมวิธีการ และส่งผู้แทนมาศึกษา และฝึกปฏิบัติ เพื่อนำกลับไปถ่ายทอดแก่นักเรียนของตน ทั้งด้านการฟ้อนรำ ระบำ และลีลาศ เพราะทรงมุ่งให้วิธีการประสานวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก เข้าด้วยกัน จะเป็นที่แพร่หลาย เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้วัฒนธรรมอันดีของแต่ละชาติ และจะก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีแก่มนุษยชาติ

นอกเหนือจากภาพยนตร์เรื่องนี้จะมีสีและกลืนแล้ว ผู้ชมจะได้เรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไทยในแขนงต่าง ๆ ทั้งนาฏศิลป์ และดนตรี รวมทั้งนาฏศิลป์สัมพันธ์ที่ทรงคิดประดิษฐ์ขึ้นมา การจัดฉากและประดับประดาตกแต่งสถานที่ ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของชนชาติไทย ทรงให้สมมติ เครื่องเรือนแบบไทยเดิม ตกแต่งด้วยศิลปวัตถุโบราณซึ่งเป็นของจริงทั้งสิ้น เครื่องแต่งตัวละครล้วนแต่พิถีพิถันในการจัดหา อุปกรณ์ประดับจาก เพื่อประโยชน์แก่นักเรียนในการศึกษาถึงศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของไทย เมื่อนักเรียนเข้าใจและซึมซาบในคุณค่าของสิ่งเหล่านี้ ก็จะได้ช่วยกันอนุรักษ์สมบัติทางวัฒนธรรมของไทยไว้

* ผู้แสดงบางคนสวมรองเท้าสะ เกิด ซึ่งเป็นกีฬาตะวันตกที่เริ่มแพร่หลายในเมืองไทยขณะนั้น

1.3 ด้านการอัดเสียงระบบสเตอริโอโฟนิค (Stereo Phonic)

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงคิดการอัดเสียงเครื่องมโหรีพิพากย์ ด้วยแบบของตนเอง เป็นการคิดค้นการอัดเสียงที่เรียกว่า ระบบสเตอริโอโฟนิค และทรงตั้งชื่อเป็นไทยว่า "ไตรพิณฑุสร" ซึ่งแปลว่า "สามเสียงเพราะ"¹⁰⁶ เป็นการบันทึกที่จะได้เสียงนุ่มนวล ไพเราะ จากลำโพงสามเครื่องสามทิศคือ

ลำโพงที่ 1 ผู้ฟังจะได้ยินเสียงศิลปินหญิงร้องบทร้องของตัวละครหญิง และร้องเรื่องทั่วไป ก็จะได้ยินเสียงซอสามสายประสานเสียงคลอไปกับเสียงของศิลปินหญิง

ลำโพงที่ 2 ผู้ฟังจะได้ยินเสียงศิลปินชายร้องบทร้องของตัวละครชาย

ลำโพงที่ 3 ผู้ฟังจะได้ยินเสียงมโหรี เพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ในละคร

ทรงริเริ่มการอัดเสียง "ไตรพิณฑุสร" เพื่อใช้ในการแสดงบทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเงาะป่า ตอนสะเนาตาม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰⁶ พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี

ลำห้วย* และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้เสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรละครเรื่องนี้ ณ หอประชุมของโรงเรียน เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2504 ในการนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงิน 2,000 บาท สมทบทุนก่อสร้างตึกผู้ป่วยพิเศษ ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงดำริจะสร้าง ณ โรงพยาบาลศิริราชอยู่ในขณะนั้น และต่อมาทุกวันสงกรานต์ ซึ่งจะมีการสงฆ์น้ำผู้ใหญ่ว่าทุกคนเคารพนับถือตามประเพณีไทย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็ได้เสด็จลงประทับในหอประชุม และให้ผู้ที่มาสงฆ์น้ำได้เฝ้า พร้อมทั้งฟังเพลงเสียงสามทิศแบบไตรพินทุสรด้วย แนวคิดในการอัดเสียงแบบไตรพินทุสรนี้เกิดขึ้นได้เพราะความรู้ในหลักวิทยาศาสตร์ผสมกับความสนพระทัยในศิลปการดนตรีแบบไทยของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม

2. ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเห็นว่าขนบธรรมเนียม ประเพณีไทยอันดีงาม หลายประการ กำลังจะสูญสิ้นไป เพราะเยาวชนไทยหันไปนิยมวัฒนธรรมแบบตะวันตกซึ่งกำลังหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทย ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ทรงยอมรับในความจริงว่าไม่ทรงสามารถสกัดกั้นวัฒนธรรมเหล่านั้นได้ จึงทรงยอมรับและคิดแปลงวัฒนธรรมบางประการให้

---

* หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงรับสั่งในคำปรารภของหนังสือ เรื่องบทละคร เสียงสามทิศ แบบไตรพินทุสร พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 5 เรื่องเงาะป่า ตอนตะเนาะตามลำห้วย บันทึกเสียงเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ณ หอประชุมโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ พิมพ์แจกในงานนักขัตฤกษ์ สงกรานต์ พ.ศ. 2503 ว่า การพิมพ์หนังสือนี้ขึ้น ก็ด้วยความระลึกถึงท่านแม่ หม่อมเจ้าประสานศัพท์ ข้าราชการบริพารในพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เมื่อครั้งท่านแม่ยังมีพระชนม์อยู่ ได้เคยทรงพระกรุณาอนุญาตให้นายคนึงผู้เล่าเรื่อง "เงาะป่า" ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มาเล่นหัวหยอกล้อกับข้าพเจ้า ได้ถึงในห้องที่ประทับของท่าน บนพระตำหนักของพระวิมาดาเธอ ในพระบรมมหาราชวัง

อีกประการหนึ่ง เสด็จตาของข้าพเจ้า กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ พระบิดุลาของพระวิมาดาเธอฯ ก็ทรงรักการดนตรี ถึงกับมีพิพาทย์ประจำวัง ทรงนิพนธ์เพลงพิพาทย์และบอกกล่าวด้วยพระองค์เอง เดิมเสด็จพ่อของข้าพเจ้าก็เคยไปหัดขอสามสายที่วัง เสด็จตาจึงได้ทรงพบกับท่านแม่... ด้วยความระลึกถึงท่านแม่และเสด็จพ่อตั้งกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าจึงอัญเชิญพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5 เรื่องเงาะป่า ปักซ์ได้มาที่พิพาทย์วงใหม่ ซึ่งล้วนเป็นลูกหลานของวงประจำวัง กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติบรรเลงแล้วอัดเสียงระบบ สเตอริโอโฟนิก ข้าพเจ้าได้แก้ไขตัดแปลงใหม่ ตั้งชื่อภาษาไทยว่า "ไตรพินทุสร" แปลว่าสามเสียงเพราะ.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงปฏิบัติภารกิจหม่อมเจ้าพันธุ์ทิพย์ ในคราวเสด็จพระราชดำเนิน
ทอดพระเนตรพระราชินีแห่งโรมาเนีย ที่โรงเรียนเซนต์ยอห์นเซนต์เปโตร วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2504

ความมาก

ที่ 2026/4892

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

8 กรกฎาคม 2493

เรื่อง ตอบรับโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ ศึกษาศาสนา

ทูล หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อาจารย์ใหญ่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

ด้วยได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ 3 เดือนนี้ ว่าโรงเรียนได้จัดสร้างภาพยนตร์วัฒนธรรมระเบียบประเพณีขึ้น โดยจัดหาเสียงต่าง ๆ อัดเข้าเส้นลวด แล้วไขเส้นลวด ไปพร้อมกับฉายภาพยนตร์ประกอบเสียง และขณะที่ยฉายภาพยนตร์นั้นยังได้ผสมกลิ่นต่าง ๆ ส่งออกไปยังผู้ทัศนา พร้อมกับเหตุการณ์ในภาพยนตร์อีกด้วย และได้ทรงพระดำริที่จะทำภาพยนตร์วัฒนธรรม เพื่อเป็นการอบรมนักเรียนต่อไปข้างหน้าอีกด้วย จึงขอเชิญกรรมการในสังกัดสภาวัฒนธรรมแห่งชาติทุกสาขาไปดูภาพยนตร์ดังกล่าวแล้วนั้น

เกล้าฯ ได้นำความ เสนอคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติทราบแล้ว มีมติให้แสดงความขอบพระคุณ ที่ได้ทรงเอื้อเฟื้อประโยชน์อันที่จะส่งเสริมวัฒนธรรมของชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป ทั้งนี้ คณะกรรมการในสังกัดสภาวัฒนธรรมแห่งชาติทุกสาขาประมาณ 66 คน มีความยินดีที่จะไปดูภาพยนตร์นั้นในวันเสาร์ที่ 8 เดือนนี้ เวลา 16.00 น. จึงทูลมาเพื่อทรงทราบ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) นายโกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์

(นายโกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์)

เลขาธิการ

สอดคล้องกับวัฒนธรรม นอกจากนั้นแล้ว ท่านก็ทรงทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ รักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามของไทยไว้โดยผ่านไปสู่นักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เพราะทรงถือว่าความเสื่อมทางจิตใจของเยาวชนนั้นเกิดมาจากสาเหตุ 3 ประการคือ¹⁰⁷

- ก. สิ่งแวดล้อมในทางสังคมไม่ดี
- ข. ความผิดพลาดในการสอน การอบรม และการปกครองทางโรงเรียน
- ค. ความไม่เอาใจใส่ของผู้ปกครองที่บ้าน

ดังนั้นทรงเห็นว่าหน้าที่ของโรงเรียนคือการอบรม สั่งสอน นักเรียนให้ ชิมซาบในคุณค่าของวัฒนธรรมอันดีของไทย ซึ่งได้แก่

2.1 การฝึกหัดกิริยามารยาทและขนบธรรมเนียมประเพณี

ก. แบบไทย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงฝึกสอนนักเรียนทั้งด้านกิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย เช่นการหมอบคลาน การกราบไหว้ การเข้าเฝ้าหรือเข้าหา ผู้ใหญ่ การรับของ สิ่งของ การรับพระราชทานปริญญาบัตรหรือประกาศนียบัตรต่าง ๆ จนเป็นที่ กล่าวทั่วไปว่า "นักเรียนเขมะสิริฯไหว้สวย" และ "ไหว้แบบเขมะสิริฯ" ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประจำตัวอย่างหนึ่งของนักเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ นอกจากนั้นยังทรงสอนให้นักเรียนถวายสักการะพระรูป สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรศรีอุบล เสด็จวิกรม พระบรมราชชนก ที่ศิริราชพยาบาล ด้วยวิธีนั่งพับเพียบ และหมอบกราบไปกับพื้นซีเมนต์ ซึ่งเป็นการผิดสมัยนิยมและผิดอนามัย แต่รับสั่งว่า "นักเรียนไป ถวายสักการะโดยมีเครื่องทองน้อยไปตั้งจตุบูชาอย่างไทย กิริยาการถวายความเคารพก็ต้องเป็น ไปตามแบบไทยคือหมอบกราบ จะยืนกราบ เช่นไทยสมัยนี้ก็ไม่เป็นการกราบอย่างไทย"¹⁰⁸

¹⁰⁷ บันทึกส่วนพระองค์ของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม

¹⁰⁸ ทรงเห็นจากสมเด็จพระราชบิดา เมื่อยังมีพระชนม์อยู่ในคราวที่เสด็จไปอเมริกา ครั้งหลังสุด ได้มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ผู้สูงศักดิ์ไปส่งเสด็จที่สถานีบางกอกน้อย ซึ่งในเวลานั้นยังไม่ได้ลาดซีเมนต์เป็นแต่ถนนโรยอิฐปูน เพื่อที่จะรักษาขนบประเพณีของไทย และเพื่อแสดงความเคารพสูงสุดของพระองค์ท่าน ขณะเมื่อจะทูลลา สมเด็จพระราชบิดาได้ประทับพับเพียบลงไปกับพื้นชานชาลาสถานี แล้วหมอบกราบลงไปแทบพระบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอผู้สูงศักดิ์ ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นพระองค์ท่านก็ได้รับวิทยฐานะชั้นสูง คือ ปริญญาทางสาธารณสุขและอนามัยของ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดแล้วก็ตาม.

นอกจากนั้นแล้วยัง เป็นประเพณีของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

ซึ่งทุกครั้งจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ครูการช่าง (ครูคหกรรมในปัจจุบัน-ผู้เขียน) เป็นผู้ประดิษฐ์
ไม้ต้อง เสียค่าแรง
2. ดอกไม้แห้ง ไม้ธูปหลาย ๆ ชนิดทับ เป็นดอกและใบ
หรือตัวผีเสื้อไม่ต้องซื้อหา
3. เมื่อถวายสักการะ เป็นพวงมาลาดอกไม้แห้งแล้ว ให้สมทบ
ทุนเพื่อค้นคว้าวิชาแพทย์ในวันมหิดล และทูลเกล้าฯถวาย
โดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย

ซึ่งต่อมาก็ใช้วิธี เดียวกันนี้ในการถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า

เนื่องในวันปิยมหาราช

นอกจากนี้ หม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรง เน้นการฝึกหัดนักเรียน
เขมะสิริอนุสสรณ์ในด้านกีฬามารยาทและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เช่น การหมอบคลาน การ
กราบไหว้ การเข้าเฝ้าหรือการเข้าหาผู้ใหญ่ การรับของ ส่งของ การรับพระราชทานปริญญาบัตร
หรือประกาศนียบัตรต่าง ๆ โดยท่านทรงเป็นประธานในการอบรมและทรงเป็นผู้ฝึกสอนด้วยตัวท่าน
เองอยู่เสมอ ซึ่งต่อมาภายหลังกระทรวงศึกษาธิการได้จัดให้มีการประกวดมารยาท ผลจากการที่
หม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรงฝึกหัดกีฬามารยาทแบบไทยโดยเสมอ ทำให้นักเรียนโรงเรียน เขมะสิริ
อนุสสรณ์ได้รับคำชมเชย และได้รับรางวัลเป็นประจำ

ข. แบบสากล

ในเรื่องของวัฒนธรรมนั้น ทรงเห็นว่าผู้ที่มีการศึกษาได้รับการ
อบรมสั่งสอนจะสามารถเข้าสังคมได้ดี ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อผู้หนึ่ง เอง ทรงเห็นความสำคัญของการ
การมีมารยาทในการรับประทานอาหารแบบฝรั่ง เพราะขณะนั้นสภาพสังคมไทยมีความ เปลี่ยนแปลง
จำเป็นต้องมีการสมาคมแบบตะวันตก เพื่อ เป็นการฝึกหัดให้นักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ได้มี
โอกาสฝึกฝนมารยาทอันดีแบบตะวันตก ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรี เกษมทรง เคยใช้ชีวิตในต่างประเทศมา
ก่อน จึงทรงเป็นแบบอย่างและทำหน้าที่ เป็นผู้ฝึกสอนมารยาทนักเรียนด้วยตัวของท่าน เอง นอกจากนี้
นั้น ทรงเห็นว่า การฝึกหัดมารยาท เพื่อเข้าสังคมนั้น เป็น เรื่องที่กุลสตรีทั้งหลายควรต้องศึกษาไว้
และนักเรียนส่วนหนึ่งก็มาจากต่างจังหวัด ท่านจึงให้สร้างห้องอันประกอบด้วย เครื่องใช้ในการ
รับประทานอาหารแบบไทยทุกชนิดกับแบบฝรั่ง ทรงสอนนักเรียนให้รู้หลักการจัดตั้งโต๊ะอาหารหรือ
มารยาทในการ เข้านั่งโต๊ะทั้งแบบไทยและต่างประเทศ ตลอดจนทรงสอนให้รู้จักการวางตัวที่ดีใน

สังคม ปรากฏว่าสิ่งที่ทรงสอนนั้นได้รับความสนใจจากโรงเรียนทั้งของรัฐบาลและเอกชน ได้ขอมา
ชมการฝึกสอนด้านกีฬามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย จากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมอยู่เสมอ
ผลก็คือหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงมีโอกาสได้ถ่ายทอดแนวคิดในด้านรักษาวัฒนธรรมที่ดีงามของไทย
แต่ก็สามารถปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ศิษย์เก่าบางท่านที่
ต้องใช้ชีวิตเกี่ยวข้องกับการออกสังคม เช่นนี้ เช่น เป็นภริยาทูต ต่างยอมรับและเห็นประโยชน์จาก
การที่ท่านทรงฝึกหัด เมื่อสมัยเป็นนักเรียน*

2.2 ความกตัญญูตเวท

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงรับสั่งแก่นักเรียนเสมอว่า

"ความกตัญญูตเวท เป็นสิ่งค่าชูลูก โดยเฉพาต่อผู้มีพระคุณแก่ตนหรือประเทศชาติ
ผู้ประกอบความดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้¹⁰⁹

โรงเรียนจึงจัดให้มีประเพณีสำคัญที่แสดงออกถึงความกตัญญูต-
เวท ได้แก่

วันไหว้ครู เมื่อหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมยังมีพระชนม์อยู่นั้น ทรง
ให้ถือว่าวันพฤหัสบดีในเดือนมิถุนายน ซึ่งใกล้เคียงกับวันที่ 9 มิถุนายน (วันเสวยราชย์ของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน) เป็นวันไหว้ครูประจำปี เพื่อสมโภชพระบรม
ฉายาลักษณ์ซึ่งทรงลงพระปรมาภิไธยและพระราชทานแก่โรงเรียน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 พร้อมกับ
และพิธีไหว้ครูนั้นทรงจัดเป็นพิธีโดยเฉพาของโรงเรียน มีลำดับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นทูลกระหม่อมปู่ ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครูภาษาอังกฤษที่
ทรงศึกษาจากบาทหลวงจนสามารถทรงเขียนพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษถึงพระเจ้าแผ่นดิน

* ดังเช่นนางสุพรรณิ เตมียเวช ภริยานาวาเอกรังสรรค์ เตมียเวช ร.น. ทูตทหาร
เรือประจำประเทศสเปน เขียนจดหมายถึงอาจารย์กัลยาณี จักขุรักษ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเขมะ
สิริอนุสรณ์คนปัจจุบัน ได้เล่าถึงประโยชน์ของการฝึกหัดมารยาท และการออกสังคมแบบสากลนิยม
ที่ได้รับการฝึกหัดจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เมื่อสมัยเป็นนักเรียน นอกจากนี้นางสุภัทร สวัสดิรักษ์
ศิษย์เก่า ซึ่งปัจจุบันเป็นนักเขียนได้กล่าวไว้ในหนังสือ 50 ปี เขมะสิริอนุสรณ์ว่า เมื่อตนเขียน
สารคดีท่องเที่ยวของประเทศต่าง ๆ "ทำให้นึกถึงพระคุณท่านชาย ม.จ.พูนศรีเกษม ที่ได้เคยสอน
การสนทนาภาษาอังกฤษชั่วโมงพิเศษนอกเวลาเรียน ตลอดจนการฝึกหัดมารยาทที่นิยมปฏิบัติแบบ
สากล ในช่วงตอนที่เรียนกับท่าน ไม่เคยนึกว่าจะ เป็นประโยชน์แก่ตนเองในเวลาต่อมา"

¹⁰⁹ บันทึกส่วนพระองค์หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี.

ที่ 8050/2503

กระทรวงศึกษาธิการ

29 มิถุนายน 2503

เรื่อง ได้รับรายงานความเอื้อเฟื้อของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

ทูล ผู้จัดการโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์

เนื่องด้วยกรมวิสามัญศึกษาได้รับหนังสือของอาจารย์ใหญ่โรงเรียนการเรือนพระนคร ความว่า เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน ศกนี้ คณะครูและนักเรียนโรงเรียนการเรือนพระนครได้รับเชิญมาที่โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เพื่อฟังการขับร้องเพลงไทย เดิม ซึ่งทำการอัดเสียงแบบใหม่ เรียกว่าแบบไตรพินทุสร ซึ่งนับว่าเป็นประสพการณ์ใหม่สำหรับผู้ชม นอกจากนี้ยังได้ชมการแสดง วิธีทำความเคารพบุคคลต่าง ๆ นับตั้งแต่พระบุคคล ซึ่งเป็นที่เคารพอย่างสูงและลดหลั่นลงมา ตลอดจนการแสดง ความเคารพในพิธีรับปากาศนียบัตร ทั้งนี้ นับว่าเป็นประโยชน์แก่การศึกษา เป็นอย่างมาก ทางโรงเรียนการเรือนพระนครรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของท่าน เป็นอย่างยิ่ง จึงรายงานมาให้กรมวิสามัญศึกษาได้ทราบ

เรื่องนี้กรมวิสามัญศึกษาได้ทราบแล้ว กองโรงเรียนราษฎร์จึงทูลมาเพื่อทรงทราบ และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อของโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ที่เอื้อเฟื้อต่อโรงเรียนอื่น ๆ ครั้งนี้ด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) ประยุทธ์ สวัสดิ์สิงห์

(นายประยุทธ์ สวัสดิ์สิงห์)

รักษาการในตำแหน่งหัวหน้ากองโรงเรียนราษฎร์

แผนกนิเทศและอบรม

ที่ 685/2500

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

22 สิงหาคม 2500

เรื่อง นิตินิตของพิงคำบรรยายเรื่องการนั่งโต๊ะรับประทานอาหาร

ทูล อาจารย์ใหญ่โรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์

ด้วยนิตินิตชั้นปีที่ 3 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีความประสงค์ใคร่จะศึกษาหาความรู้ในวิธีการนั่งโต๊ะรับประทานอาหารแบบอย่างสากลนิยม กระหม่อมได้ทราบฝ่าพระบาททรงทราบวิธีการนี้เป็นอย่างดี และทรงยินดีที่จะบรรยายให้นิตินิตพิง หากทางคณะได้ทูลขอร้องมา

โดยเหตุนี้กระหม่อมจึงขอถือโอกาสทูลเชิญ เพื่อได้ทรงบรรยายแก่นิตินิตชั้นปีที่ 3 มีจำนวน 35 คน ในความควบคุมของอาจารย์พรหม เวคะวากยานนท์ ซึ่งกระหม่อมจะได้ให้มารับคำบรรยายที่โรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ในวันเสาร์ที่ 25 เดือนนี้ เวลา 9.30 น. คณะรัฐศาสตร์หวังว่าฝ่าพระบาทจะได้ทรงพระกรุณาแก่นิตินิตเหล่านี้ และขอขอบพระทัย ณ โอกาสนี้ด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) วรภักดีพิบูลย์

(พระวรภักดีพิบูลย์)

อาจารย์ผู้ควบคุมมารยาตนิตินิต

ศูนย์วิทยุโทรพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การฝึกหัดมารยาทในการนั่งโต๊ะรับประทานอาหาร

การฝึกหัดมารยาทในการส่งสิ่งของให้ผู้ใหญ่

ต่างประเทศได้ เป็นพระองค์แรกในประเทศไทย รวมทั้งพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ผู้พระราชทานกำเนิดโรงเรียนแผนปัจจุบันในประเทศไทย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงให้หนักเรียนชั้นสูงสุดที่กำลังจะสำเร็จ
การศึกษา ทำพิธีบวงสรวงเทพารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของโรงเรียนตามพิธีพราหมณ์ แล้วจึงเข้าหอ
ประชุม ทำพิธีไหว้ครูแบบทั่ว ๆ ไป ทรงถือว่าการไหว้ครูนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับนักเรียนที่
กำลังศึกษาอยู่หรือ เพิ่งสำเร็จออกไปศึกษาต่อจะพึงระลึกถึงครูอาจารย์ เพื่อ เป็นสิริมงคลแก่
นักเรียน เพราะถือว่าการไหว้ครู เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ ตามประเพณีไทย
คนไทยถือว่าครูเป็นผู้มีพระคุณรองจากพ่อและแม่ ดังนั้นการไหว้ครูจึงเป็นการแสดงออกถึงความ
กตัญญูต่เวทีต่อผู้ให้วิชาความรู้ ระลึกถึงพระคุณครูอาจารย์ ส่วนหนึ่งที่บูชาจะประกอบด้วยพระบรมรูป
ของพระปรมาจารย์หลายพระองค์ เช่น พระคเนศวร พระนารายณ์มหाराช พ่อขุนรามคำแหง
รัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน พระรูป
สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก ผู้ทรงมีคุณูปการในการก่อกำเนิด
โรงเรียน พระรูปท่านอาจารย์หม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี ผู้ก่อตั้งโรงเรียน (ปัจจุบันมี
พระรูปหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมด้วย)*

หลังพิธีไหว้ครูแล้ว จะเป็นพิธีมอบทุนและรางวัลแก่ผู้ที่เรียนดี
ผู้ชนะการประกวดเรียงความ วาดภาพ และจัดพานดอกไม้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม จะทรงเชิญ
ประธานในพิธีจากบุคคลที่มีอุปการะคุณหรือมีความผูกพันกับโรงเรียนมาก่อน เช่น พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีเสด็จอาชของท่าน ซึ่งเป็นองค์อุปถัมภ์โรงเรียน หลังจาก
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีสิ้นชีพิตักษัย ก็ทรงเชิญประธานผลัดเปลี่ยนกันทุกปี
ได้แก่ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ศิสกุล หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ฯลฯ

วันมหิดล เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงมีคุณูปการพระราชทานเงินแก่หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม และหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร เกษมศรี ให้
ออกไปรักษาพระองค์และศึกษาเพิ่มเติมในทวีปยุโรปถึง 2 ปี ซึ่งทำให้ทั้งสองพระองค์ทรงได้แบบ
อย่างการจัดโรงเรียนราษฎร์ (Private School) มาจากอังกฤษ ดังนั้นทุกวันที่ 24 กันยายน
ของทุกปี ซึ่งถือเป็นวันมหิดล โรงเรียนจะนำพวงมาลาประดิษฐ์ด้วยธนบัตรจำนวน 5,000 บาท
พร้อมด้วยเครื่องทองน้อย ไปถวายสักการะพระรูปอนุสาวรีย์ที่คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล

* ปรศดฎภาคผนวกที่ 11.

ตลอดพระชนม์ชีพของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงยึดมั่นในความ
กตัญญูตทเวทิตนสม เต็จพระราชบิดาอย่างมั่นคงไม่เสื่อมคลาย ท่านมักทรงรำพันเสมอว่า "คิดถึง
ทูลกระหม่อมแดง พระเจ้าองค์เดียวของจีน"¹¹⁰ ในวาระพระชนมายุครบหกกรอบได้ประทานเครื่อง
ขยายเสียงสำหรับหอประชุมที่ศิริราชพยาบาล ทุกปีแม้ในปัจจุบันโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์จะนำ
นักเรียนไปถวายบังคมพระรูป พร้อมเงินสมทบทุนทุกปี ความกตัญญูตทเวทิตนของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม
ทรง เป็นแนวทางปฏิบัติและตัวอย่างสำหรับคนรุ่นต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีต่อครูและนักเรียน
โรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์

2.3 การอนุรักษ์ประเพณีสำคัญ

พิธีลอยกระทง

เนื่องจากโรงเรียนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา หม่อมเจ้า
พูนศรีเกษมจึงทรงให้จัดงานลอยกระทงประจำปีขึ้นในวันเพ็ญเดือนสิบสอง โดยมีการแต่งประทีป
โคมไฟและมีพิธีจองเปรียงอย่างถูกแบบโบราณราชประเพณี ตลอดจนการแสดงต่าง ๆ ฉลอง
กระทง และให้กระทำพิธีที่ระเบียงหอประชุมซึ่งอยู่ริมน้ำ วันลอยกระทงใน พ.ศ. 2499
หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเชิญท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ในฐานะประธานสภา
วัฒนธรรมแห่งชาติมาเป็นประธานในพิธี ยกโคมจองเปรียงขึ้นสู่ยอดเสา นำครูและนักเรียน
สวดมนต์แล้วลอยกระทง ซึ่งถือว่าเป็นประเพณีที่ควรจจะรักษาไว้* และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็ทรง
เห็น เป็นโอกาสให้นักเรียนแผนกประจำได้มีโอกาสร่วมพิธีที่สำคัญของไทยด้วย

พิธีมงคลสมรส

ทั้งครูหรือศิษย์เก่า ตลอดจนลูกหลานของผู้นั้น หากประสงค์จะ
ประกอบพิธีมงคลสมรสที่โรงเรียนแล้ว เมื่อมาทูลให้ทรงทราบ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมจะทรงจัดงาน
ให้ตามแบบประเพณีไทยทุกประการ รวมทั้งทรงจัดให้จัดงานเลี้ยงในตอนค่ำให้อีกด้วย

¹¹⁰ พูนศรีอนุสรณ์. หน้า 40.

* หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม รับสั่งว่า ในชมพูทวีปยังมีการร้องรำเป็นพลีกรรมแด่พระเจ้า
หรือนัยหนึ่งใช้การร้องรำทำเพลง เป็นเครื่องบูชาพระตรีมูรติ ถ้าเราจะมาใช้ทางศาสนาที่ขัดข้อง
แต่ถ้าจะถึงประเพณีไทยที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ ได้เสด็จไป มีโยนมหาดเล็ก และละครนางใน
สมโภชพระพุทธชินราชแล้ว การบูชาหรือฉลองพระรัตนตรัยด้วยการร้องรำทำเพลงก็คงไม่ผิด
ประเพณีวัฒนธรรมไทย โปรดดูภาคผนวกที่ 12.

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทในด้านอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมไทยที่สำคัญอีกหลายอย่าง เช่น พิธีตัดจุก ซึ่งเป็นพิธีดั้งเดิมเกือบจะสูญไปแล้ว แต่ก็ทรงให้จัดพิธีตัดจุกนัดดาของท่าน เพื่อให้ครูและนักเรียนได้ศึกษาจากพิธีจริง

พิธีลาครู

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงสอนให้นักเรียนรู้จักธรรมเนียมของไทยอย่างหนึ่งคือ "ไปลา มาไหว้" โดยให้นักเรียนใหม่ทุกคนได้ร่วมกันสวดมนต์ไหว้พระ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของโรงเรียนที่หอประชุม เป็นลำดับแรก ในวันเปิดเทอมต้นของทุกปี เมื่อยังไม่ถึงวันไหว้ครู ส่วนเมื่อนักเรียนชั้นประโยคเตรียมอุดมศึกษา หรือ ม.ศ. 5 ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนจะเข้าสนามสอบไล่ทุกครั้ง ก็ทรงจัดให้มีพิธีบวงสรวงเทพารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของโรงเรียน ตลอดจนพระวิญญานของหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมรตามพิธีพราหมณ์ แล้วนักเรียนจะได้ฟังโอวาทและรับพรพรหมน้ำพระพุทธรณ์ตามพิธีสงฆ์ เพื่อประสิทธิ์ประสาทพรให้ได้รับความสำเร็จปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง เป็นการช่วยในด้านกำลังใจได้ดีประการหนึ่ง เมื่อนักเรียนกล่าวคำอาลาแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมก็จะประทานโอวาทและของที่ระลึกแล้วเลี้ยงส่งนักเรียน เหล่านี้ซึ่งถือ เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของโรงเรียน ถ้าหากสอบไล่ได้ยกชั้นก็จะประทานเลี้ยงโต๊ะจีนอีกครั้งหนึ่งในวันไหว้ครู พร้อมทั้งมีละครชาตรีฉลองด้วย ปัจจุบันประเพณีลาครูนี้ โรงเรียนจัดให้สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่เป็นนักเรียนชั้นที่จะต้องออกไปศึกษาต่อในสถานศึกษาอื่น

ศิลปและวัฒนธรรมทั้งหมดเหล่านี้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงทำหน้าที่กล่อมเกลานักเรียนโรงเรียนเขมะสิริอนุสสรณ์ให้ เป็นกลุ่มที่สามารถรักษาศิลปและวัฒนธรรมไทยอันดีงามไว้ได้ และสามารถถ่ายทอดจิตสำนึกในส่วนที่ดีไปยังคนรุ่นต่อ ๆ มา บทบาทของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสำคัญในการธำรงรักษาศิลป วัฒนธรรมอันดีงามของชาติ อาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นนักอนุรักษ์ศิลป วัฒนธรรมไทย ด้วยผู้หนึ่ง จากบทบาทของท่านที่แสดงออกในการอนุรักษ์นั้นจะพบว่า ทรงมีแนวคิดในการยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสภาพการของสังคม การหลั่งไหลของวัฒนธรรมต่างชาติ โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ที่เข้ามาปะปนอยู่ในสังคมไทย หากสังคมไทยไม่สามารถรักษาศิลป วัฒนธรรมไทยอันดีงามไว้ได้ ในที่สุดอาจถูกกลืนโดยวัฒนธรรมของชาติอื่นที่เป็นที่ชื่นชมของคนไทยรุ่นใหม่ จึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการบางประการของศิลป วัฒนธรรมไทย ให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมบางประการของตะวันตก แต่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทยไว้ได้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงหาวิธีการชี้ให้เยาวชนของไทยเห็นความดีงาม และคุณค่าของศิลป วัฒนธรรมของ

ชาติ เพื่อให้เกิดความซาบซึ้ง ตระหนักในความสำคัญและได้ร่วมกันรักษาสิ่งอันดีงามของชาติสืบต่อกันมา

3. ด้านการใช้ภาษา

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงเป็นผู้ที่มีความชำนาญภาษาอังกฤษ แต่อย่างไรก็ตาม ทรงเป็นอีกผู้หนึ่งที่เคร่งครัดในการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง การใช้คำเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้คำที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ทรงมีแนวคิดที่ "สำเนียงส่อภาษา กิริยาส่อตระกูล" ภาษาจะเป็นเครื่องวัดหรือตราค่าผู้ใช้ภาษานั้น และทรงมีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง ในหนังสืออนุสรณ์ นักเรียนฝึกหัดครูปีที่ 3 ซึ่งเป็นปีสุดท้าย พ.ศ. 2490 ของโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย* ซึ่งปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับการใช้คำที่ไม่เหมาะสมและไม่ถูกต้องกับพระมหากษัตริย์ และคำที่ใช้ภาษาเขียนหรือภาษาทางราชการที่มักมีผู้ใช้ผิด ๆ เสมอ หากปล่อยทิ้งไว้อาจทำให้ภาษาไทยวิบัติได้ และทำให้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมด้านภาษาของไทยได้รับการกระทบกระเทือน ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือหาทางแก้ไขปัญหาล่าช้า หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเห็นว่า "ครู" คือผู้ที่มีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นผู้ใช้ภาษาในการสื่อสารกับนักเรียน หากครูใช้ภาษาผิดหรือใช้ภาษาไม่ถูกต้อง ผลก็คือนักเรียนเป็นจำนวนมากก็จะเป็นผู้ใช้ภาษาผิด ๆ หรือหากครูไม่ทำหน้าที่แก้ไข เมื่อนักเรียนใช้ภาษาไม่ถูกต้อง นักเรียนเหล่านั้นก็เกิดความเคยชิน และไม่ได้รับการฝึกฝนในการใช้ภาษาที่ถูกต้อง

นอกจากนั้นแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ยังทรงมีแนวคิดเกี่ยวกับการใช้อักษรโรมัน โดยการนำมาเป็นเครื่องหมายกระเป่าเสื้อบอกลำดับชั้นของนักเรียนชั้นประถมศึกษา เพราะทรงถือว่าโรมัน เป็นบ่อเกิดแห่งอารยธรรม เมื่อหลายพันปีมาแล้ว ดังนั้นการใช้เลขโรมันก็เพื่อเป็นสวัสดิคิมงคลแก่นักเรียนของโรงเรียนนั่นเอง และทรงแสดงความเห็นเพิ่มเติมดังนี้

"ประเทศอียิปต์หรือไอยคุปต์ ที่เรียกอย่างสามัญว่าอียิปต์ ประกอบด้วยพลเมืองหลายเหล่าหลายพันธุ์ มาจากตอนเหนือ คือแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนก็มี จากทางใต้คือทวีปอาฟริกา ก็มี ยุคหนึ่งศาสนาอิสลามแผ่เข้าไป พวกที่ชำนาญในวิชาเลขคณิตหรือค่านวณ เช่น ยุคลิกก็หันมานับถือศาสนาอิสลาม และใช้ตัวเลขตามภาษาอาหรับ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในศาสนาอิสลาม ยุคต่อมาชาวอียิปต์ได้รับการศึกษาจากยุโรปภาคใต้ จึงหันไปใช้ภาษาโรมัน (โรม) และเขียนเลขของตนตามภาษาโรมัน เช่น ใช้อักษร ไอ ตัวใหญ่ เรียกว่า หนึ่ง ไอ สองตัว เป็นเลขสอง ไอ สามตัว เป็นเลขสาม เมื่อถึงเลขสี่ ใช้ตัวไอสี่ เข้าข้างหน้าตัวไอใหญ่ ซึ่ง

* ปรอดคฤภาคผนวกที่ 13.

หมายถึงเลขห้า เป็นการลบออก ฉะนั้นไอวี จึงแปลว่าหนึ่งลบห้า หมายถึงสี่ ดังนี้เป็นต้น¹¹¹

5. การส่งเสริมด้านสุขวิทยาและโภชนาการ

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาทที่สำคัญอีกประการคือ ทรงเป็นนักโภชนาการท่านแรก ๆ ของไทย ที่ทรงนำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาใช้ในการส่งเสริมการบริโภคอาหารของคนไทยให้ถูกต้องตามหลักโภชนาการ ให้ได้คุณค่าของสารอาหารครบถ้วน หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีบทบาททำให้คนไทยตื่นตัวและเห็นคุณค่าประโยชน์ในการบริโภคข้าว เหลืองมากขึ้น ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่แนะนำให้คนไทยนำข้าว เหลืองมาปรุงอาหารแบบต่าง ๆ และที่สำคัญอาหารทั้งประเภทคาวและหวานที่ปรุงขึ้นจะต้องมีคุณค่าทางโภชนาการ แนวคิดในเรื่องการบริโภคอาหารที่มีคุณค่าของชาวยุโรปนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงได้แสดงความคิดเห็นผ่านทาง ดร. ต้ว ลพานุกรม อธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ขณะนั้นว่า

"ประชาชนชาวไทยรับประทานข้าวซึ่งขัดปอกข้าวที่มีคุณค่าออกเป็นรา แล้วยังข้าวข้าวด้วยน้ำหลายหนจนใสแล้ว เหน้แห้ง ข้ายังเห็นน้ำข้าวที่มีคุณค่าออกสาดทิ้ง คงเหลือแต่กากที่มีคุณน้อยเอามาบริโภค ถ้าในท้องที่ที่ราษฎรกินกันน้อยโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ จะทำให้ราษฎรเกิดพยาธิอันสืบเนื่องมาจากความเสื่อมของร่างกาย เพราะบริโภคอาหารที่หย่อนคุณค่า เช่น โรคเหน็บชา แม้กรมวิทยาศาสตร์จะได้สกัดวัตถุที่เรียกว่าไวตามินบี ออกจำหน่ายแก่ราษฎรใช้ทดแทนข้อบกพร่องแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่จะได้ผล สู้แก้ด้วยอาหารหาได้ไม่ และกรมวิทยาศาสตร์ได้มาระลึกว่าข้าว เหลือง เป็นถั่วชนิดเดียวกับที่จีนใช้ทำ เต้าหู้ เต้าเจี้ยว นั้นมีคุณค่าทางอาหาร พลเมืองประเทศจีนและญี่ปุ่น ซึ่งบริโภคข้าวเป็นพื้นอาหารเหมือนกับเรา ได้ใช้ข้าว เหลืองประกอบอาหารมาหลายร้อยปีแล้ว และกรมวิทยาศาสตร์มีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งในอันที่จะ เผยแพร่คุณค่าของข้าว เหลืองให้ เป็นประโยชน์แก่พลนิกรชาวไทยสืบไป¹¹²

ทางกรมวิทยาศาสตร์จึงได้ทำหนังสือทูลหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ให้ทรงเขียนความรู้ถึงคุณค่าของข้าว เหลือง กับทดลองค้นคว้าวิธีปรุงอาหารข้าว เหลืองชนิดที่เหมาะสมกับชุมชนและมีรสชาติอร่อยชวนบริโภค ซึ่งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ก็ได้ทรงออก เป็นหนังสือ เผยแพร่

¹¹¹ ข้อบังคับ เครื่องแบบนักเรียนโรงเรียน เชมะสิริอนุสรณ์. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ การพิมพ์, 2504) ไม่มีหน้า.

¹¹² หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี "ข้าว เหลืองมีคุณค่าในทางอาหารอย่างไร และวิธีปรุงอาหารข้าว เหลือง", พระประวัติและผลงานของมหาอำมาตย์ตรีหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี หน้า 73-89. ปรคศุภาคนวาทที่ 14.

ความรู้ใน พ.ศ. 2480 แก่ผู้สนใจในการครัว และการโภชนาการ ให้ตระหนักในคุณค่าทางอาหารของตัวเหลือง ตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ทรงมีความรู้ ต่อมาทรงมีแนวคิดในการเผยแพร่ให้ประชาชนได้ทราบถึงประโยชน์ของการกินดีอยู่ดี ถูกต้องตามหลักอนามัยและวิทยาศาสตร์ จึงทรงเขียนเป็นตำราอาหารอนามัยขึ้นใน พ.ศ. 2484 นับได้ว่าหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางโภชนาการ

เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีฝีมือในการประกอบอาหารทั้งไทยและต่างประเทศรวมทั้งเสด็จไปยุโรปพร้อมกับหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ชายา โดยตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์นั้น ก็ทรงมีโอกาสได้เรียนรู้วิธีการประกอบอาหาร คาวหวานของชาวยุโรป เมื่อเสด็จมาเมืองไทย หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมและหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ก็ทรงนำวิธีการเหล่านั้นมาดัดแปลงให้รสชาติอาหารฝรั่ง กลมกล่อมถูกปากคนไทยให้มากขึ้น เมื่อทรงเปิดร้าน "สุริย์สน์" (หมายถึงรสนิยมที่ดี) เพื่อเป็นสถานที่ฝึกงานภาคปฏิบัติของนักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ด้วยแล้ว ยังเปิดเป็นร้านขายอาหารและรับตัดเย็บเสื้อผ้า ปรากฏว่าอาหาร ขนม และไอศกรีม เป็นที่ถูกปากคนไทยมาก ต่อมาร้านสุริย์สน์ก็ต้องปิด เพราะทั้งสองท่านขาดบุคลากรที่จะช่วยงานทั้งทางโรงเรียนและทางร้าน ในที่สุดก็ทรงเลือกทำโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์เพียงอย่างเดียว แต่บทบาทในด้านการปรุงอาหารอย่างมีฝีมือนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษมยังทรงนำโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์ไปออกร้านร่วมในงานฉลองรัฐธรรมนูญ หรือร่วมออกร้านอาหารกับร้านสำนักนายกรัฐมนตรี ฝีมือในการประกอบอาหารทั้งคาวและหวานของหม่อมเจ้าหญิงศุขศรีสมร ทรงถ่ายทอดให้กับธิดาทุกคน ส่วนตำราอาหารที่ทรงเขียนไว้เวลานั้น ได้นำมาใช้ในการเรียนวิชาคหกรรมศาสตร์ ของโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์จนถึงปัจจุบัน

นอกเหนือจากด้านอาหารและโภชนาการแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ยังทรงนำความรู้ด้านเคมีมาใช้ในการประดิษฐ์น้ำปรุงแบบไทย ใช้แทนน้ำหอมของต่างประเทศ ดังนี้ คือ

- การปรุงน้ำอบ "เกษมศรี"

เนื่องจากหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเป็นครูวิทยาศาสตร์ สอนวิชาเคมี นอกจากนั้นแล้วทรงชื่นชอบความเป็นไทยหลายประการ แม้กระทั่งน้ำหอมแบบฝรั่งซึ่งมีราคาแพงนั้น ทรงดำริว่า ดอกไม้ไทยหลายชนิดซึ่งมีกลิ่นหอม น่าชื่นใจ หากนำมาสกัด และทำเป็นน้ำปรุงคงจะดีกว่าน้ำหอมแบบฝรั่ง จึงทรงคิดสูตรเครื่องปรุงน้ำอบ เพื่อไว้ประทานเป็นของขวัญในการสงกรานต์ทุกปี แก่ผู้ที่มาเฝ้าในวันนั้น ทรงตั้งชื่อน้ำอบปรุงนี้ว่า "เกษมศรี" และสูตรน้ำอบปรุง "เกษมศรี" ในปัจจุบัน จะทำเมื่อมีวันสำคัญ ๆ เกี่ยวกับโรงเรียน เขมะสิริอนุสรณ์

เท่านั้น เครื่องปรุง ได้แก่	น้ำมันจันทน์ในกระเพาะ	1 ออนซ์
	น้ำมันมะลิสด	3 ออนซ์
	น้ำมันกุหลาบอย่างกลาง	2 ออนซ์
	น้ำมันดอกแก้ว	2 ออนซ์
	แอลกอฮอล์บริสุทธิ์	4 ขวดวิสกี้
	พิมเสนชองกงหรือปิ้ง	3 ห่อ
	ใบเนียม	100 ใบ

วิธีทำ นำพิมเสนลงแช่ในแอลกอฮอล์ทิ้งไว้ประมาณหนึ่งคืน เขย่าให้พิมเสนละลายจนหมด ใส่ น้ำมันมะลิ กุหลาบ และน้ำมันดอกแก้ว ลงในแอลกอฮอล์ โดยรินน้ำมันลงไปทีละน้อย ๆ แล้วเขย่าให้เข้ากัน เติมน้ำมันจันทน์ทีหลัง

ตำใบเนียมให้ละเอียด แช่แอลกอฮอล์ไว้ประมาณ 15 นาที ก่อนใช้ผสม เมื่อผสมใบเนียมลงไปแล้ว เป็นอันเสร็จใช้ได้

แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทั้งในระดับอุดมศึกษาของรัฐและในรูปของโรงเรียนเอกชนสตรี ซึ่งเป็นโรงเรียนที่จัดขึ้นเป็นส่วนของท่านเอง ทั้งหมดนี้เกิดจากแนวคิดที่ทรงต้องการปรับปรุงให้การศึกษารวมของไทยได้พัฒนา และก้าวหน้าไปจากหลักสูตรเดิม ทรงหาวิธีการ และแนวทางในการปรับปรุงการศึกษาโดยเฉพาะในด้านวิทยาศาสตร์ ทรงร่วมกับนักการศึกษาท่านอื่น ๆ ในช่วงเวลานั้น เพื่อผลิตบุคลากรของไทยให้มีความรู้ ความสามารถออกไปรับผิดชอบในหน้าที่สำคัญ ๆ แทนที่ชาวต่างประเทศ ทำให้สังคมไทยสามารถพึ่งตนเองได้ โดยบุคลากรที่เป็นคนไทย บทบาทในการร่วมกันพัฒนาการศึกษาของไทยในขณะนั้น ส่งผลต่อการศึกษาด้านการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยให้ได้รับการปรับปรุงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) และเป็นที่ยอมรับทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศ และยังทำให้ได้รับความร่วมมือจากมูลนิธิของต่างประเทศ คือ มูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ ทำให้การศึกษาแพทย์และสาธารณสุขของไทยได้รับวิทยาการจากตะวันตก บทบาทของหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ในฐานะคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์มีส่วนสำคัญในการผลิตครูออกไปสอนตามโรงเรียนมัธยมแห่งต่าง ๆ และหลักสูตรมัธยมศึกษาที่ได้รับการยอมรับให้เป็นการศึกษาอีกประเภทในมหาวิทยาลัย แนวคิดในเรื่องการยอมรับในความสามารถ และความสำคัญของสตรี มีผลทำให้ประเทศไทยเป็นชาติแรก ๆ ในเอเชียที่ยอมรับสตรีเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยร่วมกับเพศชาย จนทำให้สตรีไทยได้มีโอกาสศึกษาแสวงหาความรู้ และนำความรู้ที่ได้นั้นมาช่วยกันพัฒนา สร้างสรรค์

สังคมไทยสืบมาจนปัจจุบัน ทำให้สตรีไทยก้าวเข้ามามีบทบาทในสังคมร่วมกับผู้ชาย

ส่วนการจัดการศึกษาในโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์นั้น ทรงนำแนวคิดในการพัฒนาการศึกษาของรัฐมาใช้กับโรงเรียน โดยทรงเพิ่มหลักสูตรทั้งแผนกวิทยาศาสตร์และแผนกอักษรศาสตร์ ทรงนำเทคโนโลยี สื่อ ที่ทันสมัยและดีที่สุดในสมัยนั้น มาช่วยในการเรียนการสอน หากครูที่มีประสิทธิภาพ ทรงมีบทบาททุกวิถีทางในการพัฒนาการเรียน การสอน เพื่อให้โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เป็นที่ยอมรับในคุณภาพการศึกษาจากบุคคลทั่วไป

นอกจากนั้นแล้ว หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงมีแนวคิดในการปลูกฝังและถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามของไทยไปสู่นักเรียนโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ศิลป วัฒนธรรมไทย ทั้งด้านนาฏศิลป์ ดุริยางค์ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ทรงเป็นครูที่เป็นแบบฉบับที่ดีแก่ศิษย์ในการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของไทย ค่านิยมอันดีงาม ทรงนำรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมชาติต่าง ๆ มาผสมผสานกับศิลปแบบไทยได้ประสบความสำเร็จ เป็นการเชื่อมวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกันได้สำเร็จ ทำให้โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ได้ชื่อว่าเป็นโรงเรียนที่อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของไทยมาโดยตลอด และโรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ก็เป็นโรงเรียนเอกชนสตรีที่จัดโดยเจ้านาย เป็นโรงเรียนที่มีมาตรฐานการศึกษาแบบใหม่ ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนชั้นดีที่ชนทุกชั้นนิยมส่งบุตร ธิดาเข้าศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุตร ธิดา ของชนชั้นกลางซึ่งมีโอกาสเข้าศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้ได้ เนื่องจากเสียค่าใช้จ่ายพอสมควร เพราะหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงส่งเสริมการเรียนของนักเรียนด้วยการให้ทุน และสนับสนุนให้ศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น หรือรับอุปการะนักเรียนที่ประสบปัญหาด้านทุนทรัพย์ให้มีโอกาสศึกษาต่อไป รวมทั้งหม่อมเจ้าพูนศรีเกษมทรงอุทิศพระองค์เพื่อการศึกษาอย่างแท้จริง ทำให้โรงเรียน เขมะสิริอนุสสรณ์ เป็นที่ยอมรับในด้านวิชาการจากผู้ปกครอง จึงนิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย